

cum descendisset ad virum Ægyptium in virga, vi extorsit hastam de manu Ægyptii, et interfecit eum hasta sua. Hæc fecit Banaias filius Joiadæ: et ipse nominatus inter tres robustos: secitque eum sibi David auricularium a secreto. Si quis forte hæc scriptura inter aulicos Caroli indicatur, crediderim hunc fuisse Angilbertum Centulensem abbatem, qui a secretis Caroli erat, ut constat ex epistola, seu commonitorio ei directo cum anno 796 mitteretur Romam ad Leonem III pontificem. Inscritbitur enim: *Carolus gratia Dei rex et defensor sanctæ Ecclesiæ, Homero auriculario salutem.* En Davidiis auricularium. Carolus enim Davidi nomine a suis compellabatur, sicut Angilbertus Homeri, Richulphus Damocæte.

¹¹ *Quo circo. An quo circo,* id est *quamobrem fiducia siccetur,* id est *evacuetur,* et sensus sit, quam ob rem non ad desperationem redigatur? Sed adhuc non ausim dicere sensum legitimum me assecutum.

¹² *Propalate.* Videtur hic fuisse dicendum *propalari.*

¹³ *Statuta concilii non quasi generalia, sed localia,* etc. Quia ad disciplinam provinciæ suæ tantummodo pertinebant. Hinc provinciale fuisse concilium collige. Vide dissert. de synodo Altinensi n. 21: *statuta hæc perierunt.*

¹⁴ *Voluerit effugere.* Sensus obscurus. Videtur his et sequentibus verbis valde implicatis id velle dicere: hæc statuta æquum duximus vobis dirigere: quæ si fuerint vestra et vestrorum auctoritate roborata et confirmata, vel saltem admissa et non rescata, ita ut velut fugerint correctionem, et auctoritate ista fulcita ad nos reverti meruerint, prænotata signo indulgentiæ vestræ; ea tamen adhuc relinquimus arbitrio respuendi cui displicuerint, vel amplectendi cui placuerint.

¹⁵ *Nec avide humanis.* *Humare,* sepelire est: suspicor ergo sensum esse: Non subtrahimus cyathos de fauce humanis, id est velut sepelientis vina; sic exaggerat libendi aviditatem juxta illud Psal. v. 41: *Sepulcrum patens est guttur eorum.*

¹⁶ *Excussis his nimirum, quibus, etc. Excussis* positum autumo pro *exceptis,* idemque quod *exceptis* importare, ut sensus sit: Nemiem adigimus sive fastidientem sive avide capientem ad hæc admitienda: nisi eos quibus oris nostri officia debemus, id est eos, qui nobis subjecti sunt, in provincia scilicet nostra commorantes, quorum nos salutem importune opportune prædicando curare ab Apostolo monemur.

¹⁷ *In quodam judiciali libello a sanctis olim Patri-*

bus prælibato..... reservatum. Quinam hic liber fuerit quem judicalem dicit, non ausim asserere. Non unus enim ex Patribus, imo ex conciliis non unum invenitur a quo defensio Ecclesiæ et vindicta principibus regibusque commenletur. Vide Marcam De Concord sacerdot. et imperii lib. II, cap. 10 et 12. Suspiciamus tamen libellum hunc ipsius Paulini esse Sacrosyllabum in concilio Francofordiensi exhibitum, et sanctorum Patrum in eo congregatorum calculo approbatum: quod clarius patebit ex nota sequenti. Dicit autem *legisse me recolo reservatum,* quia quod prius ipse paraverat, legit in concilio, ut diximus in dissert. 4, n. 42, et in Vita Paulini cap. 7, n. 3. Patres autem, quod lectum erat, ratum habuerunt.

¹⁸ *Vicariam ab eo vicissitudinis expetens curam,* etc. *Expetens* pro expetentem si ad Ecclesiam, vel expetentes si ad Patres refertur. Paulinus in fine libelli Sacrosyllabi nomine Patrum Francofordiensium sic disserat: *Unde supplicandum est tranquillissimum principem noster, ut ille pro nobis contra visibiles hostes pro Christi amore Domino opitulante dimicet, et nos pro illo contra invisibiles hostes, Domini imprecantes potentium spiritualibus armis pugnemus: quatenus vicariam ei tributionem in illa die pro Ecclesia sua Dei Filius rependat, ut quemadmodum ille nunc eum inter tot mundanos tumultus constitutum reddit securum, ita eum illa cælestis regni faciat esse participem. Indulgeat miseratus captivis, subveniat oppressis, etc. Hæc confer cum istis hic dictis: Ut quemadmodum illa (Ecclesia) eum et in præsentis sæculo nequam sacris tuetur perpetim precibus, et inter bella spiritualibus non cessat coronare triumphis, et cælesti regno divinum implorando clementiam participem fieri imprecatur: ita et ille principalem adeptus potentiam et ab inimicis ejus ultrici invocationis sententia non desinat vindicare.* Ex hac collatione non improbabiler colliges Paulinum ad libellum suum Sacrosyllabum respexisse. Unde addit: *ob quam causam hæc fecerint,* id est Patres Francofordienses approbando petit onem nostram, scio vestris non latere memoriis, quia ad normam ejus petitionis nonnulla statuta sunt; ita ut dubium non sit, quin postulatio a Paulino Patrum nomine facta memoriis regiis et publicis fuerit consignata. Cui consonans sit præsens de vindicanda injuria passa Ecclesia negotium, ideo recte memoriam libelli prioris reficit.

¹⁹ *Überibus ablactati, pro lactati,* ut dictum est in lib. III contra Felicem cap. 10 in notis.

196 DISSERTATIO PRIMA

IN LIBRUM EXHORTATIONIS AD HENRICUM DUCEM FOROJULIENSEM.

I. Gratiarum actiones immense Deo nostro reddantur, qui bonis temporibus nos reservavit, quibus veritas, tot solertium virorum industria quæsitæ, felicitius quam unquam ante caput exeret, et de mendacio æque ac de ignorantia plenius triumphat. Ferme ab infantia sua sublatus parenti proprio hic liber fuit, et felicissima suppositione adjudicatus magnæ Ecclesiæ lumini D. Augustino: opus satis ex hoc commendatum quod non indignum videri potuerit auctore tanto. Non inflcias eo, nec stylum, nec mentem, nec eloquentiam præferre Augustini: adde tempus ipsum minime congruere. Gliscente autem barbarie, et exsulante Paulini ætate ferme ex omni parte latinitatis decore, satis erat non esse aliquid omnino vulgare ut pro miraculo haberetur. Sed de hujus sæculi prospectu et de Pauliniana eloquentia vide dicta cap. 15 a num. 2 in Vita Paulini. Illud modo sufficiat talem superiora tempora putasse hunc librum, ut non inepte operibus ipsiusmet Augustini

sociali posse putarent. Quidquid enim oblateret Erasmus in censura vetustis editionibus ad librum præposita, « Auctorem fuisse absque litteris, et summæ impudentiæ esse opus tribuere Augustino: » nec absque litteris auctor, ut ex hoc et ex aliis ipsius operibus, et aliorum testimonio constabit; nec hæc summæ impudentiæ notam veriti sunt Gratianus, qui eum citat sub nomine Augustini De pœnit. dist. 2, cap. Charitas, nec Magister sententiarum lib. III, dist. 51, A, nec eruditissimi et alioquin veterum monumentorum peritissimi Fratres Pithœi, imo potius astruunt fidem, cum præfato canoni, tanquam Augustini, addunt, *forte c. an. 420 in Africa.* Universam litterarum republicam sibi devinxerunt Patres Benedictini congregationis sancti Mauri, qui pervolentes priorum temporum monumenta, quod summo litterarum bono facere adhuc pergunt, quantum fieri potest emendatissimos emittunt sanctorum Patrum libros, et veros a supposititiis discernunt.

Hi ergo opus hoc adjudicant Paulino Aquileiens. patriarchæ, tanquam ipsius verum germanumque factum, « auctoritate cuiusdam optimæ notæ, » ut ipsi dicunt in admonitione in edit. Augustini huic operi præfixa, « et antiquissimæ scripturæ codicis bibliothecæ Colbertinæ exarati, ut ipsis videtur, ævo ipso Paulini : qui in hunc modum inscribitur : Sermo Beati Paulini Forojulienensis episcopi, cuidam amico suo in sæculo militanti pacem et prosperitatem, salutem et gaudium sempiternum optat in Domino Jesu Christo Salvatore nostro. Nec qui post eorum Augustinianam editionem scripserunt de ecclesiasticis scriptoribus, hoc in dubium revocant, imo assertioni pondus addunt, ut Gulielmus Cave histor. litter. scriptor. eccles. in Paulino, Casimirus Oudin in supplemento ad Bellarminum de script. eccles., qui indicat non unum hujus operis exemplar se vidisse ms. his verbis : « Addo ex fide mss. codicum quos vidi, eundem Paulinum Forojulien. episcopum esse auctorem libri, seu opusculi De salutaribus documentis, qui exstat inter opera Divi Augustini. » Elies quoque Du Pin Nov. Biblioth. Eccles. tom. VI inter opera Paulini hoc ipsum recenset. Qui sane tom. III in recensendo opera Augustini, non Paulino Forojulienensi nostro, sed cuidam Paulo episcopo Forijulii Galliæ Narbonensis, vulgo de Fréjus ascripserat : ibique aiebat vixisse hunc Paulum sub fine ix sæculi. De quo tamen, etsi tanquam scriptoris ecclesiastici sibi cogniti meminisse debuerat, nec verbum facit agens de scriptoribus sæculi noni. Mirarer sane virum alioqui diligentem, non sibi ipsi constare, nisi perspicue scirem hujusmodi lapsus multa scribentibus, sicut humaniter veniunt, ita humaniter condonandos.

Scimus, et hanc veniam petimusque damusque vicissim.

Forte tamen re diligentius excussa per ea quæ habet tom. VI emendavit tomi III errorem. Stet igitur librum indubitanter esse Paulini patriarchæ Aquileiensis. Quo posito, aliqua de scriptore, de eo ad quem scriptus est liber aliquanto fusius, de materia autem et forma scriptoris, de loco quoque et tempore brevius examinabimus. Res plane est obscura, et non nisi conjecturis illustranda probabilioribus.

II. Circa scriptorem libri nihil aliud hoc in loco querere operæ pretium est, nisi utrum a Paulino nondum in episcopum assumpto, an jam ad cathedram evecto scriptum hoc opus fuerit. G. Cave, qui insigniora Paulini opera iis, quibus parta sunt, annis affigere curat, de hoc libro ne hiscit quidem. Aliquibus videri poterit scriptum ante assumptionem ad episcopatum, eo quia semper vel fere semper fratrem appellet eum cui scribit. Nomen namque fraternitatis videtur non decere episcopum respectu hominis laici, qualis erat is cui scribebat Paulinus. Fraternitas enim quamdam indicat æqualitatem inter eos, qui se, etsi secundum spiritum, fratres compellant. Insuper ratio ipsa modusque scribendi hoc idem suadent. Tanta enim comitate familiaritateque utitur, ut major inter fratres quidem sanguinis exigi haud possit. Si jam episcopum scripsisset, non fratris, sed filii potius nomine appellaret cui scribit, et gratiori stylo procederet.

III. His tamen non obstantibus ab episcopo scriptum opus crediderim ob rationes sequentes. 1º Certum est enim non laicum scripsisse. Patet ex cap. 5 ubi dicit *Esto, quæso, quamvis laicus ad omne opus Dei promptus*. Quod non diceret, si et ipse laicus fuisset, et nullum status discrimen inter eum qui scribit, et cui scribit intercessisset. Erasmus ipse hoc notavit in censura dicendo : « Qui scribit hunc libellum, subindicat se fuisse clericum. » Atqui non est probabile simplicem clericum, sed nec presbyterum eo confidentiæ et familiaritatis processisse, ut virum in dignitate positum fratrem vocaret, et, ut dicitur, ore ad os alloqueretur. Et hoc eo magis, cum, ut aiunt, non illustri, sed humili

A ortus fuerit progenie Paulinus : adeoque fit incredibile hominem ob conditionis qualitatem imi subseili, palatinorum et comitum, ducumque amicitias coluisse. Restat ergo dicendum episcopum fuisse cum scriberet, et dignitatem cathedræ aliquam æqualitatem induxisse, ut proinde nihil monstri appareat ab episcopo fratrem et amicissimum comitem ducumque compellatum, amori mutuo fovendo nomine usurpato ; filii autem reverentialis observantiæ vocabulo posthabito. 2º Patres Benedictini in admonitione prævia corroborant titulum, qui est *ad quemdam comitem* ex eo quod scribat cap. 62 : *Cujus (Judicis Christi) palatium auro argenteoque nullus episcopus, nec abbas, nec comes corrumpere poterit*, quasi inibi alludat scriptor ad comites, cui scribebat, dignitatem. Ergo pari ratione exhinc desumitur dignitas episcopi qui scribebat. 3º Dicunt iidem Patres in admonitione superius allegata codicem Colbertinum scriptum ætate Paulini. Cur ergo inscribitur *episcopi Forojulien.*, nisi quia episcopus scripserat? Alcuinus scripsit epistolam ad *Æricum ducem*, quem ostendemus infra §.6 esse eum ipsum cui librum hunc direxerat Paulinus, qua ipsum ad Paulini instructionem amandat. Enricus autem, sive *Æricus* (nam idem est, et auctores etsi variant aequaliter in nomine, conveniunt tamen in gestis et in persona) non videtur cognitus Paulino nisi post occisionem Rotgandi, vel Rothgandi olim ducis Forojulienensis, qui vita spoliatus est ob rebellionem commotam in Carolum Magnum, an. 776, ut uno ore fatentur annalists Francorum ; imo et serius notus, quando scilicet ipse Henricus suffectus a Carolo fuit in ducatum Forojuliensem : quæ suffectio non statim quidem ab occisione fuit, si credimus Paulo *Æmilio*, qui Carolo Magno de hac re scribens ait : « Rex Forojuliensem præfecturam primum comitibus Francis procurandam dedit : Henricum deinde Francum Forojuliensem ducem creavit. » Sed creavit ferme decennio post. Tunc autem jam ab an. 776, ut patebit in Vita Paulini cap. 4 cathedram Aquileiensem conscenderat ipse Paulinus ; ergo restat 197 ut a Paulino jam episcopo scriptum librum dicamus.

IV. Sed jam de eo cui scriptus liber disserendum. Liber cuidam comiti inscribitur fere in omnibus mss. et impressis exemplaribus. Quædam habent *ad Julianum comitem*, et hoc titulo citatur a Gratiano de penit. d. 2, c. Si quis, non hæsitantibus Fratribus Pithœis in sua decretorum editione, uti et apud Trithemium, « Augustini ad Julianum comitem epistola nuncupatur : quo sub titulo etiam inter Augustini epistolas locum habuit in prima editione eorum Amerbachiana » testibus PP. Benedictinis in Admonitione citata : qui addunt, « Et quidem liber in cæteris ferme codicibus mss., quos Theodoricensi (quod est annorum, ni fallimur, octingentorum exemplar, titulum hunc a prima manu in fronte libri habens : *Liber exhortationis sancti Augustini ad quemdam comitem charissimum sibi*) posteriores omnes invenimus, ad quemdam comitem sibi amicissimum prænotatur. At Juliani comitis nomen vix unus et alter codex in libri fine ascriptum habet. » Non ergo *Juliani* nomen nos detinere debet, cum sicut in nomine scriptoris erratum est, ita et in ejus nomine, ad quem scriptus est liber, errari poterit. Sed prius de dignitate comitis, postea dicendum de comitis persona.

V. Comes, si etymologiam spectat, est is qui coit, sive una cum alio it. Unde in rebus publicis administrandis quia conveniunt et coeunt homines, conventiones et coitiones conventus et comitia dicuntur. Joannes Sarisbonien. epist. 263 : « Comites a societatis participatione dici quis ignorat, etc. » Quondam honestatis gratia ad custodiam impuberum dabantur. Hinc illud Virgilianum *Æneid. v., v. 545, de Ænea :*

Custodem ad sese comitemque impubis Jull
Epitidem vocat

Eos etiam, qui socii magistratum gerendorum a senatu Romano dabantur, comites dictos auctor est Cicero in iv. Verin. Comites illi tui dilecti manus erant tuæ, cum scilicet pecunias a populis extorqueret, et infra : « Si innocentes existimari volumus, non solum nos abstinentes, sed etiam nostros comites præstare debemus. » Sub imperatoribus qui ex aula et sequela principis erant, ex ejus comitatu dicebantur. Lampridius in Severo cap. 15 : « Purgavit et palatium suum comitatumque omnem, abjectis ex aulico ministerio cunctis obscenis et infamibus. » Ammianus Marcellinus lib. xxviii, cap. 10 : « ad principis comitatum Maximinus accitus. » Constantinus Magnus varios comitum gradus ad varia subditorum merita remuneranda distinxit in aula, ut scribit Eusebius lib. iv De Vita Constantini cap. 1 : « Jam comitum alios in primo ordine collocavit, alios in secundo, alios item in tertio. Atque ista ratione alii prope infiniti clarissimos honores adepti sunt. Nam ut plurimos honoribus afficeret, diversos dignitatum gradus imperator excogitaverat. » Hujus ad instar Constantianæ divisionis honoris comitatus, aliæ processu temporis enatæ sunt sub regibus in provinciis Romano imperio subtractis. Qui enim in aula ad communionem regiminis adscisciebantur a principe, comites palatini, qui provincie administrandæ præfiebantur, provinciales comites audiebant. « Qui hoc officium gerunt in palatio... palatini sunt, qui in provinciis provinciales, » in epist. laudata Joannes Sarisberiensis. Formulas varias institutionum in comitem alicujus muneris, vide apud Cassiodorum lib. vii variar. Comites singuli per singulas civitates ad civilia ordinario deligebantur. Sed Venantius lib. iv de Vit. sancti Martini Avitianum præsidem Turonis, quem vocat judicem :

Judicis inde fieri conjux ægra Avitiani;

post pauca Turonensium comitem representat:

Motibus ut timidus comes Avitianus agebat,
Terribili officio Turonas sustulit adivit.

Comites sub duce majoris dignitatis magistratus censebantur. Dux siquidem pluribus civitatibus præerat. Gregorius Turonensis lib. ix Hist. Francor. cap. 7, paucis hoc docet : « Eunodius cum ducatum urbium Turonicæ atque Pictavæ ministraret, adhuc et vici Juliensis atque Benarnæ urbium principatum accipit. Sed euntibus comitibus Turonicæ atque Pictavæ urbis ad regem Childebertum, obtinuerunt eum a se removeri. » Ipse Venantius lib. x, poem. 19, a comitatu ad ducatum promotionem augurabatur Sigualdo, tanquam ab inferiori ad gradum dignitatis superiorem :

Rex Childebertus crescens te crescere cogat :
Qui modo dat comitis, dat tibi dona ducis.

Quomodo autem hæc dignitates, quæ temporaneæ erant, in feudum commigrarint, inquirere non valet, nec ad rem præsentem facit. Nunc ad nostra sermonem contrahentes discimus ex Sigonio lib. iv De Regno Italiæ, Carolum Magnum devicto an. 774 Desiderio Longobard. rege, « ducatum Foro-Juliensem Rotgando permisisse, antiquo feudi jure erga se, quod erga reges Longobardorum fuerat, conservato. » Rebellante autem an. 775 Rotgando, ipsoque occiso, « ducatum Foro-Juliensem regno attribuisse, ac comitibus singulas civitates administrandas dedisse. » Marcarius autem, cui comites subessent, præposuisse tanquam ducem ex epist. 57 Cod. Carolin. asserunt Cointius et Pagius utraque sub an. 776, ille n. 6 hic n. 3. At non diu his ministris res Caroli Foro-Julio bene processit, et « ex provincia rursus ad formulam ducatus redactum est, et remotis comitibus Henricus dux constitutus. » Hæc ex Sigonio, qui id evenisse putat, et quidem satis probabiliter, ad compe-scendos Avaros jam turbas cientes ab an. 787. Ab hoc igitur anno Henricus dux constituitur.

A VI. Is ergo ille est comes Paulini amicus perchanna, cui librum dirigit. Quod epistola superius § 3 hujus dssert. allegata satis patenter ostendit. Pauca ex ea hic liceat ad propositum præsens decerpere. « Plura tibi, ait Albinus Henrico, vir venerande, de Christianæ pietatis observatione forte scripsissem, si tibi doctor egregius et pius cœlestis vitæ præceptor Paulinus meus præsto non esset : de cujus corde emanat fons viventis aquæ in vitam salientis æternam. Illum habeas tibi salutis æternæ conciliatorem, ne alicubi tuæ conversationis pes impingat, sed recto itinere currens, divina donante gratia, ad perpetuæ portus vitæ pervenire mereatur. » Ex his verbis quis non intelligit Paulinum præstitisse Henrico ad quod Albinus optabat, per librum hunc exhortationis tam salutaribus documentis referentem? Insuper Henrico duci sive comiti Paulinus præsto erat ad danda monita de Christianæ pietatis observatione tanquam doctor egregius, et pius cœlestis vitæ præceptor, salutisquæ æternæ conciliator. Hæc monita Christianæ pietatis, hæc salutis æternæ documenta habentur in opere Paulini ad comitem amicissimum directo. Ut quid ergo incerti serimur inquirentes alium comitem præter Henricum, cum præcipue tempore episcopatus sui pro majori parte, hoc est ferme 12 annis, non potuerit præsto esse Paulinus ulli alii duci vel comiti? Non comiti, quia comites jam sublati erant ab an. 787, quo fuit positus ad regimen provincie Foro-Julien. ipse Henricus. Non duci, quia hoc temporis spatio ipse solus dux erat. Nec negotium facessit quod Henricus dux dictus et habitus sit : et liber Paulini ad comitem inscribatur, nam comes et dux sæpissime pro altero accipiuntur et confunduntur. Et, ut ex ipsa ducatus Foro-Julienensis dignitate exemplum adducam, Rotgandus, qui hoc in munere Henricum præcessit, vocatur dux simul et comes a poeta Saxone lib. v Annal. de gestis Caroli Ma-

C Quippe ducem comitemque Foro-Julienensibus ipsam
Constituit Carolus.

Exemplar habeo ms. depromptum ex veteri scriptura, quæ sapit sæculum xiii, ut conjicere licet ex caractere, cujus specimen dabimus in appendice 2 in quo Berengarius rex non ducatus, non marchie, ut aliquando, sed comitatus nomine provinciam Foro-Julienensem appellat. Henricus ergo dux Foro-Julienensis et comes est, et ille comes, cui tanquam amico librum exhortationis dirigit Paulinus.

VII. De persona autem Henrici dicere aliqua non pigeat, qui de dignitate ipsius nonnulla protulimus. Plerique hunc Henricum, alii Ericum, alii Erichum, alii Æricum appellant, variationem ex accentu nationalis pronuntiationis nomine sortiente, Francus natione habitus est. Sed nolim intelligas Franciam his limitibus tunc temporis circumseptam, quibus hodie comprehensa paret Francorum regi Ludovico XV. Extendebatur enim Caroli Magni regnum longe lateque per eas, quæ nunc imperii et Germaniæ sive Alemanniæ provincie dicuntur. Uno pertinebat, comprehendebatque Illyricum ipsum, ut habet Otto Frisingensis in chron. lib. vi, cap. 17 : « Tempore Caroli, ait, regni Francorum tota Gallia, id est Celtica, Belgica, Lugdunensis, omnisque Germania a Rheno scilicet usque ad Illyricum terminus fuit. Dehinc divisio inter Illyricum alios regno, aliud orientale, aliud occidentale, utrumque tamen Francorum dicebatur regnum. » Quod si post divisionem, Francorum retinuit nomenclaturam, a fortiori ante divisionem, cum sub sceptro Caroli Magni tot regionibus 198 dominantis, Francorum regnum dicebatur. Igitur Henricus Francus dicitur, non præcise, quia ex Francia moderna, sed vel quia ex provincia aliqua Franco regno subjecta, vel potius et verosimiliter, quia ex ipsa Franconia, quæ quondam ipsa non infima Orientalis regni Francici pars censebatur. Hanc eam Germaniæ partem putamus, quam

sanctus Hieronymus describit in Vita sancti Hilarii his verbis : « Candidatus Constantii imperatoris, rutilus coma et candore corporis indicans provinciam (inter Saxones quippe et Alemannos gens ejus non tam lata quam valida, apud Historicos Germania, nunc vero Francia vocatur)... petiit, etc. » Etenim Baudrand Franconiam confinia a septentrione Saxoniæ Thuringiamque ponit : a meridie autem partem Bavarie et Suevia quam Sueviam Alemannos incoluisse notum est. Hinc provinciarum vicinitas promiscuitatem appellationis etiam tunc temporis indiderat, ut æque dicti debine potnerit Alemannus qui Francus, et Franci qui Alemannus.

VIII. Henricus itaque, sive Francum dicas sive Alemannum, rebus Foro-Julienensibus, sublatiis minoribus comitibus a defectione Rothgandi sub duce Marcario imperitantibus, dux solus præficitur. Causam hujusmodi mutationi motus Avarorum præbuerunt, qui a Tassilone Bavarie duce, sollicitante uxore Luitperta, Desiderij regis Longobardorum filia, patris vindictam, qui a Carolo regno pulsus et exautoratus fuerat meditante, circa an. 787 evocati ditionem Francorum exagitare cœperunt. Colligitur ex annal. Bertin. ad an. 787 et 788. Quo factum est, ut ad tuendas Foro-Julienensium res, comes aliquis pleno jure belli pacisque mitteretur, male imminuentibus cladis periculis provincia in tot comitatus minores discreta obviam itura : levi autem negotio sub uno tantummodo capite coacta restituta. Huic oneri vir bellica politicaque virtute clarus Henricus humerum supponere jubetur, qui utpote Christianis religiosisque moribus apprime imbutus, antequam disces-um suum ab aula Caroli maturaret, inyississe Alcuinum, virum pietate doctrinaque conspicuum videtur, monita forte salutis æternæ ad susceptum opus sine Dei offensa exanthlandum exposulaturus, et se ipsius orationi ad cœlestem opem sibi conciliandam commendaturus. Non obscure hoc colligitur ex ipsius Albini epistola 94 Ærico ipsi directa. « Satis, ait, mihi sacra lectionis intentio et pie humilitatis conversatio placet in vobis, et in qua meæ parvitalis familiariter mansuetulam visitare non sprevisistis. Unde et gratias agimus vestre benignitatis, Deumque diligentissime pro vestra deprecamur sospitate, quatenus tuæ fortitudinis dexteram contra adversarios sancti sui nominis victricem ubique faciat, et ab omni adversitate diabolicæ fraudis, seu a cunctis inimicorum insidiis, suæ magnæ pietatis potentia clementer custodiat cujus sanctissimam voluntatem in observatione mandatorum illius quantum humane possibile sit fragilitati intentissime efficiens, ut te in prosperis regere et in adversis protegere dignetur. Plura tibi, vir venerande, de Christiana pietatis observatione forte scripisssem, si tibi doctor egregius et pius cœlestis vite præceptor Paulinus meus præsto non esset, » et cætera quæ superius allata sunt. Hæc epistola scripta videtur statim ab adventu ducis Henrici Foro-Julienem, hoc est anno 787. Eo enim tempore Alcuinus Franciam, unde paulo ante discesserat Henricus, incolabat, a qua an. 790 rediit in Angliam, post annos circiter tres iterum Franciam reversurus, ut ex ipsius prefatione in lib. adversus Elipandum cum Cl. Fleury, Hist. Eccl., tom. IX, ad an. 792, pag. 590 et seq. desumitur. Vides autem quibus cum viris sanctitate sapientiaque illustribus necessitudinis vinculo teneatur Henricus, vir aliquoties laicus, autens, miles, ut ex hinc facile conficiat pietatem ipsius, animique robur et virtutem.

IX. Provincia adita in amorem mutuum quantum pietatis morumque conformitas viros istos contrarios accendit. Quantum autem sacra amicitia consuetudine Henricum sibi devinxerit Paulinus, et quantum in operibus Dei alacrem, et in ecclesiis nedum tuendis strenuum, sed in locupletandis hilarum datorem reddiderit, patet ex fundatione et dotatione ecclesie sancti Nicolai de Saecillo. Ipse enim,

A cui provincia satis ampla commissa erat, ecclesiam parochialem Sacillensem fundavit, prædiis ditavit, et quamvis inter fines Genetensis et Concordiensis diocesis, tamen ut subjecta esset patriarchæ Paulino et successoribus Aquileiensibus a sede Romana impetravit, ut docet charta Bertholdi patriarchæ an. 1249 data Aquileiæ, quam Paganus patriarcha profert an. 1528. Utinam, ad instantiam plebani Sacillensis, Sigibaldini nuncupati, quam ex archivio civitatis Utini eductam publici juris facimus in appendice 2, num. 25. Nunc pauca liceat exscribere. « Temporibus illis, quibus vir illustris bonæ memoriæ dux Henricus, qui licet de genere fuisse Alemannorum nobili stirpe gentis, tunc temporis dominabatur partibus istis circa Liguentia flumen, pro remedio animæ suæ in Saecillo ad honorem beati Nicholay (sic) gloriosi confessoris et episcopi dictam ecclesiam inter fines diocesis Concordiensis et Genetensis fundavit, sperans sibi tunc et per subsequens tempus vita comite opidum seu munitionem construere laudabilem, quæ suo nomini gloriam et magnificentiam suæ redderet incrementum. » Et infra post enarratam exemptionem ab episcopatibus Concordien. et Geneten. a pontifice obtentam, et enumerata prædia, quibus dotis nomine ecclesiam ipsam cumulabat, subdit : « Hys (sic) itaque sancti Nicholay prædictam ecclesiam de Saecillo prædiis, possessionibus et territorijs servis, atque quartæ dotatam prædictis, idem vir illustris dux memoratus Henricus cum omnibus ejusdem exemptionibus, honoribus, atque juribus, cunctisque possessionibus auctoritate summi pontificis ecclesie Aquilegen. suppositum cum quibusdam aliis ecclesiis, utpote ipsius et nostra ferunt privilegia prædicta libere penitus et precise. »

X. Henricus, qui hæc in charta memoratur, non alius esse potest quam noster, de quo nunc sermo. Duo alii (tres enim tantummodo hoc nomine inter duces Foro-Julienenses inveniuntur) quorum meminerunt Sigonius alique, vix provinciam salutantur, et nomine tenus potius quam re ducatum habuere. Alter enim Ottonis frater Bavarie dux an. 952, ut habet Sigonius lib. vi, ducatum seu marchiam Foro-Julienensem a fratre accepit, qui Otto « receptis in fidem Berengario et Adelberto filio ejus regnum reliquit, marchia Veronensi et Foro-Julienensi excepta, quas Henrico fratri Bavarie duci attribuisse se dixit, » ait Sigonius, qui hunc ipsum Henricum an. 955 denatum facit. Medio autem tempore nullum ipsius facinus in provincia commemorat, imo neque stationem habuisse in ea bellis exteris occupatum distentumque demonstrat. De altero autem, qui ultimus in censu ducum Foro-Julienensium refertur, hæc tantum habet : « Otto Henrico fratre mortuo, Bavariam Henrico filio ejus induisit. » Forte quia Foro-Julienensis ducatus patri jam duci Bavarie fuerat concreditus, ideo et filium patri, etiam in hoc Foro-Julienensi ducatu successisse existimavit. Cæterum hic inter nostrates scriptores nec nomine cognitus, nedum in catalogo Foro-Julienensium ducum recensitus. Cum igitur quæ in charta sua profert Bertholdus convenire haud possint posterioribus Henricis, de prioribus sunt intelligenda. Nec obstat quod in documento dicitur de stirpe Alemannorum, et ab aliis historiographis Francus dicitur, cum supra satis superque ostensum sit promissum accipi posse vocabula Franci et Alemannici, jam tunc Alemannia nobiliores Germaniæ Franciæque provincias ut Franconia re et nomine comprehendente. Neque eum unum ex Carantanorum ducibus Henricis credas, quibus etsi advocatia Aquileiensis ecclesie concredita fuerat, ut ex testamento Cacellini Mosacense monasterium fundantis, in appendice 2, num. 12, asserendo apparet ; attamen non dominabantur in partibus istis circa Liguentia flumen, ut de nostro Henrico dicit Bertholdus.

XI. Non minus autem bellica fortitudine et animi strenuitate quam religione et pietate eminebat Hen-

ricus. Jam audisti ex charta Bertholdi intentionem addendi fundationi ecclesie sancti Nicolai de Sacillo aliud opus præclarum, videlicet « oppidum seu munitionem construere laudabilem, quæ suo nomini gloriam et magnificentiam suam redderet incrementum. » Quod præstitisse non videtur, fortassis morte præventus. Si enim, quod cogitaverat, perfecisset, factum prodidisset, non meditatam assereret Bertholdus. Magnanimitas autem viri vel ex hac sola intentione elucet; sicuti eluxit in Raimundo patriarcha sæculis sequentibus, qui terram forumve, *Mediolanum Raimundi* appellandum designabat, ut ex charta in 2 appendice, n. 22 apparet, quod nec illam præstare potuit nec ad finem opulatum perducere.

XII. Verum Henrici virtus in bellicis rebus obeundis enituit illustrius occasione Avaricæ pugnae. Jam supra tetigimus originem belli. Sollicitante enim Luitperta Desiderii quondam Longobardorum regis filia, Tassilo dux Bajoariæ maritus ejus contra Carolum Hunnos advocavit, quibuscum fœdus inierat. Accipe a poeta Saxone sub an. 788 hujus belli profectum.

199 At vero Hunni studiis gens aspera belli
Præfato promissa duci (*Id est, Tassiloui*) complere
[studentes

Intractis exercitiis cœpere duobus
Francorum regni fines invadere quosdam.
Italiæ partes unum penetraverat agmen,
Quoque Foro nomen dederas, clarissime Juli
Urbis ad ejusdem confinia venerat hostis.
Intravit Bajoarios exercitus alter,
Sed frustra: totus quoniam conatus inanis
Is fuerat, victique loco ceduntur utroque.

Jure hoc anno 788 bellum cœptum asserit, nec disconvenit ab Eginardo in Vita Caroli asserente illud octavo anno completum esse. « Maximum, ait, omnium quæ ab illo gesta sunt bellorum præter Saxonicum huic bello successit, illud videlicet quod contra Avaros sive Hunnos susceptum est: quod ille et animosius, quam cætera, et longe majori apparatu administravit. Unam tamen per se in Paunoniam (nam hanc provinciam ea gens tunc incolebat) expeditionem fecit. Cæteras illo suo Pipino ac præfectis provinciarum, comitibus etiam atque legatis perficiendas commisit. Quod cum ab illis strenuissime fuisset administratum, octavo tandem anno completum est. » Sed dubia mens Eginardi in censu annorum apparet. Si ab anno 788 exordium octavi numeri ducis, in an. 796 recides: qui quidem, cum baptismus Avaris eomet anno, annalistic omnibus consentientibus, fuerit collatus, videtur terminus belli Avarici. Verum quia etiam post an. 796 bellatum in Avaros pejeratores est, usque ad an. 799 quo decessit Henricus noster, computum annorum Eginardus ab an. 794 ducere videtur, quo Carolus per se ipsum primum et unica vice bellum direxit.

XIII. Hoc anno, nempe 791, quamvis spes affluisset anno præcedenti consopendi belli, missione mutua legatorum tam Hunnorum ad Carolum quam Caroli ad Hunnos, ut ex annalista Laureshamensi notat Cointius ad an. 788, n. 16, et ann. 790, n. 1, recrudit bellum quæstione suborta de limitibus utriusque ditionis. Audi annalistic citatum: « Hoc anno (790) nulla expeditio a rege facta est, sed in Wormatia residens legatos Hunnorum et audivit, et suos vicissim ad eorum principes misit. Agebatur de confinibus inter eos regnorum suorum, quibus in locis esse deberent. Hæc contentio atque altercatio belli quod postea cum Hunnis gestum est, seminarium et origo fuit. » Erupit igitur, an. 791, denuo bellum Avaricum, quod Carolus per se administravit: ita annales Lambeciani, Bertiniani, Loiseliani, Hermanus contractus, cæteri. Poeta quoque Saxo huic anno idem bellum ascribis sic de Carolo loquens:

Qui post annorum centena volumina cursu
Septeno transarta, decem quoque circiter annis,
Emensis, novies postquam Deus est homo natus,
Hoc fuit agressus Hunnos certamine primo.

A *Primo*, id est primum per se ipsum administrato: nam et antea idem poeta alia bella commemorat cum Avaris, ut vidimus, et alia quoque subsecuta sunt quamvis quibusdam annis interpositis.

XIV. Relationem hujus belli ex variis annalistic tibi, lector, concinnamus. Annal. Laureshamensis: « Transacto vere circa æstatis initium rex de Wormatia Bajoariam profectus est ea meditatione, ut Hunnis factorum suorum vicem redderet, et eis quam primum posset bellum inferret. » Annal. Loisel. « Inde itinere permoto partibus Bajoariæ perrexit ad Reganesburg. Ibi exercitum suum conjunxit. Ibiq; consilio peracto Francorum, Saxonum, Fresonum, disposerunt propter nimiam malitiam, et intolerabilem, quam fecerunt Avari contra sanctam Ecclesiam et populum Christianum, unde justitias permissos impetrare non valuerunt, iter fuit consilium peragendi cum Dei adjutorio partibus jam dictis Avarorum, et perrexerunt ad Anisum fluvium properantes. Ibi constituerunt litanias faciendi per triduum, missarumque solemnibus celebrando, Dei solatium postulaverunt pro salute exercitus, et adjutorio Domini nostri Jesu Christi, et pro victoria super Avaros. » Annal. Bertiniani. addit, quod Carolus per Danubium manus suas deduxit, altera sinistram, altera dexteram fluminis oram legente. Quod conspicientes Avari, terrore insuper cœlitus immisso, terga dederunt. « Sic iter peregrerunt usque ad fluvium, cujus vocabulum est Raba, et exinde utriusque exercitus de ambabus ripis ad propria reversi sunt, magnificentem Dominum de tanta victoria. » Addit codex Canisianus (tom. III, lect. antiq.) a Cointio an. 791, n. 1, relatus: « Exercitus, quem Pipinus filius ejus de Italia transmisit, introivit in Illyricum et inde in Paunoniam, et fecerunt ibi similiter vastantes et incendentes terram illam sicut rex Carolus fecisset cum exercitu suo ubi ipse erat. Cum autem vidisset rex Carolus quod nullus ei de parte Avarorum resistere ausus esset, aut suis; tunc circumivit terram illam, per dies quinquaginta duos incendiando et vastando cum præda sine mensura et numero, et captivos et mulieres et parvulos innumerabilis inde multitudo ducebat. In ipso itinere obiit bonæ memoriæ Angilramnus archiepiscopus Mediomatricis Ecclesie, et Sympertus episcopus ibi defunctus est. » Concludit autem Annal. Laureshamen. « Facta est autem hæc expeditio sine omni rerum incommodo, præter quod in illo, quem rex ducebat, exercitu tanta equorum lues exorta est, ut vix decima pars de tot millibus equorum remansisse dicatur. Ipse autem cum, dimissis copiis, Reginum civitatem, quæ nunc Reganesburg vocatur, venisset, et in ea hyematurus consedisset, ibi Natalem Domini celebravit. » In fine hic obiter nota mortem Angilramni ex codice sancti Symphoriani Metensis a Cointio relato ad an. 791, n. 6, quæ incidit « vii Kalend. Nov. in loco qui dicitur Asnagahunc Cunisberg. » Tunc temporis igitur jam seceserant a terra hostili exercitus Caroli, et iter, de quo loquitur codex Canisianus, erat reditus.

XV. Verum tempus istius victoriæ non clarius hauritur quam ab epistola quam misit Carolus Fastradæ conjugii, Reginoburgi a se relictæ, ibique eventum belli præstolantis. Alqua profero. « Missus directi filii nostri Pipini nomine ill. nobis nuntiavit de ejus sanitate ac domni apostolici.... et insuper retulit nobis qualiter ille scaræ, quas prius de Italia jussimus pergere partibus Avaricæ in ill. confinia residendum, perrexerunt infra fines ipsorum decimo Kal. Septembris, et inierunt pugnam cum eis, et dedit eis Deus omnipotens pro sua misericordia victoriam, et multitudinem de ipsis Avaris interfecerunt in tantum, ut dicant, quod in multis diebus major strages de ipsis Avaris facta non fuit. Et expoliaverunt ipsum vallum, et sederunt ibidem ipsa nocte, vel in crastina, usque hora diei tertia. Et acceptis spoliis reversi sunt in pace. Et centum quinquaginta de ipsis Avaris vivos comprehenderunt, quos reservaverunt,

ut nostra fiat jussio qualiter exinde agere debeant. Fideles Dei ac nostri, qui hoc egerunt, fuerunt ille episcopus, ille dux, ille et ille comites. Ill. dux de Historia, ut dictum est nobis, ibidem bene fecit cum suis hominibus. Vassi vero nostri fuerunt illi. Nos autem Domino adjuvante tribus diebus litaniam fecimus, id est Nonis Septembris, quod fuit Lunis die incipientes, et Martis, et Mercuris, etc. »

XVI. Non est ambigendum hanc epistolam de hujus anni victoria Avarica esse intelligendam. Nam ab hoc anno 794 usque ad an. 794, quo Fastrada obiit, ut omnes annalistæ uno ore affirmant, nullam aliam expeditionem in Avaros reperies. Adde quod dies prima litaniarum, quæ feria secunda fuit, legitime cadit in diem 5 Septembris, ut advertunt hoc an. Pagius n. 2, et Cointius n. 5. Non unica tamen actione res completa. Nam jam a x Kal. Septembris, id est a die 23 Augusti acies, quas ab Italia revocaverat Carolus, et transmiserat Pipinus, fines Avarorum ingressæ pugnam inierunt, et dante Deo victoriam retulerunt, ut hac in epistola Carolus ipse testatur. Prosecutus autem ipse est belli negotium ab ipsius Nonis Septemb., et per quinquaginta duos dies hostes vexavit, ut vidimus ex codice Canisiano. Sic enim producta videtur Caroli commoratio in Avarum finibus usque circa finem Octobris, vel paulo contractius, nam Angilramnus decessit « vii Kal. Nov. id est 25 die Octobris in Cunisberg., in ipso itinere, » nempe dum redirent. Et forte hic cum Saxonibus et Frisonibus erat, qui « per Behemannos, ut jussum erat, domum regressi sunt, » ut ait Annal. Laureshamen. Cum autem advenisset Cunisberg., quem suspicamur montem regum Prussiæ Ducalis, Poloniæ partis, illustrem civitatem (Baudrond) diem clausit extremum. Ergo ante diem 25 Octobris, si non omnis exercitus, pars saltem ejus, in qua erat Angilramnus, jam recesserat et domum repetebat.

XVII. Quamquam autem nullam mentionem vel Henrici vel Foro-Julienensis militiæ faciant veteres annalistæ, non temere dices adfuisse. Quæ enim aliæ scara, id est acies, quas jusserat pergere de Italia Carolus, propiores erant finibus Avarorum quam Foro-Julienenses? Vel quæ aliæ introisse Illyricum et Pannoniam penetrare commodius poterant et citius? Et qui earum ductor alius quam Henricus, qui provinciæ præerat universæ? Imo illummet credimus esse, quem tacito 200 nomine laudat Carolus illis verbis. « Ille dux de Histria, ut dictum est nobis, ibidem bene fecit cum suis hominibus. » Histria Græcis ereptam an. 789 ex Eginardo docet Cointius ad hunc annum n. 161 per Pipinum, et duci Foro-Julienensi suffectam monet Schonleben ad an. 800, cum Dalmatia mediterranea, Liburnia, Croatia, Sclavonia, Carnioli, Styria inferiori, et parte Carinthiæ usque ad Dravum. Dicitur autem dux de Histria vel quia Histria ipsæ Venetiæ universæ nominabantur quandoque, ut innumus dissert. secunda n. 19, vel quia regio Histriensis propior Avaris respectu aliarum regionum, quas in Italia administrabat Henricus. Episcopum illum, cujus sicut et cæterorum nomen epistola non profert, si diceres Paulinum, non me infestum impugnatorem haberes; qui noverim episcopos hoc tempore castra secutos, ut paulo ante vidimus Angilramnum, et Sympertum huic expeditioni adfuisse. Insuper religionis causa susceptum bellum, et vicinitas locorum conjecturam probabilem efficiunt. Nunc ad Henricum nostrum regrediamur.

XVIII. Ad annum usque 796 Avarici belli interstitium. Anno quippe proxime delapso 795, dum Carolus bello Saxonico detineretur, « in loco qui Lunis dicitur venerunt missi Tudun, qui in gente et regno Avarorum magnam potestatem habebat, qui dixerunt quod idem Tudun cum terra et populo suo se regi dedere vellet, et ejus ordinatione Christianam fidem suscipere. » Hæc annales Loiseliani cæteris quoque consentientibus. Si ex his non assequeris intestino bello laborantem Hunniam, clarius cognosces ex fa-

ctis anni 796 sequentis. Nam Henricus nactus dissensionum occasionem in ipsos movit, et « missis cum Wonomiro Sclavo militibus Rhingum gentis Avarorum longis retro temporibus quietum, civili bello fatigatis inter se principibus (en tibi inter se Avaros dissidentes, quorum unus ex primoribus Tudun anno superiori ad Carolum defecerat, promissione facta baptismi cum suis suscipiendi) spoliavit: Chagan sive Viguro intestina clade addictis, et a suis occisis, thesaurum priscorum regum multa sæculorum prolixitate collectum domino regi Carolo ad Aquis palatium misit. » Ita Annal. cit. Rhingum quidem principem et dynastam inter Avaros habent. Verum locum esse, non hominem poeta Saxo hoc an. 796 demonstrat, dum ait:

Nam spoliata fuit Hunnorum regia, Rhingum
Quam vocitant. Hanc dux Heiricus hoc ceperat anno.

XIX. Verum non misisse prædam Avaricam Henricum, sed detulisse ait in annalibus suis Eginardus: « Magnam partem thesauri Hericus dux Foro-Julienensis, spoliata Hunnorum regia, quæ Ringus dicebatur, eodem anno de Pannonia regi detulerat. » Et quidem detulisse, et non misisse probabile facit epistola 112 Alcuini ad Paulinum, quæ scripta est hoc ipso anno, quo debellatis Avaris per ipsam sollicitat Paulinum ad eorum conversionem suis prædicationibus promovendam. In cujus fine hæc addit: « Binas vestræ paternitatis paulo ante direxi chartulas: unam per sanctum episcopum Histriensem, aliam per virum venerabilem Æricum ducem. » Redux ergo Foro-Julien. Henricus a delatione prædæ Avaricæ ad Aquis palatium, ubi Alcuinus forte tunc cum rege morabatur, epistolam, cujus hic meminit, retulit Paulino, et forte illa est in qua mentionem habet Angilberti Romam ituri. Ex ipsa colligere licet Henricum prius Paulini, forte in castris secum tunc degentis, epistolam portasse Alcuino: et vicissim Alcuinum per eundem Henricum redeuntem rescripsisse Paulino, horemque commendasse ejus spirituali magisterio, et addidisse iturum Romam Angilbertum. Ex aliqua verba epistolæ: « Accepisti sapientiæ vestræ apicibus, et charitatis muneribus per hunc hujus presentis chartulæ gerulum (vide eundem esse et qui fert et qui refert) valde gavisus sum . . . Præsens verò harum portitor litterarum vestro auxilio et patrocinio nostræ sit commendatus petitioni. Ipse vivo officio: linguæ nostras vel suas vobis ostendit necessitates, majorem nostræ salutationis seriem Angilbertus filius communis noster Romam iturus volente Deo vobis, diriget. » Sed de itinere Angilberti infra. De Paulino item et de concilio cui interfuit alibi.

XX. Non una actione hoc anno res Avaricæ confectæ. Tudonem forte hac prima clade emotura, et hinc ad regem Carolum proficiscentem, pollicitationem suam baptismi suscipiendi anno præterito per legatos exhibitam adimpleturum, non pauci Avari secuti sunt. Perhumaniter a Carolo excepti, et baptismi expiati, regisque muneribus aucti ad propria remearunt. Interim filio Pipino rege Italiæ in Pannonias cum exercitu amandato ad continendos noviter subactos populos, ipse Carolus dum stativa ageret in Saxonia, duas ab Avaricis partibus legationes recepit. « Una quæ dixit occurrisset ei Cagan cum cæteris optimatibus, quem sibi Avars post interfectionem priorum constituerunt. Altera quæ dixit Pipinum cum exercitu suo in Ringo sedere. » Ita Annal. Loiselian. qui addit: « Et dominus rex peragrata Saxonia cum integro exercitu in Gallias se recepit, et in Aquis palatio filium suum Pipinum ex Pannonia redeuntem, et partem thesauri quæ remanserat, adducentem, lætus aspexit, atque ibidem Natale Domini et Pascha celebravit. » De hoc ipso bello Eginardus in Vita Caroli: « Nullum bellum contra Francos exortum humana potest memoria recordari, quo illi magis ditati et opibus aucti sint. » Huic secundæ expeditioni Pipino a patre demandatæ non interfuit Henricus no-

ster, quæm t decedere (scilicet ab Aquis palatio, quo primum advenerat manibus hostium deferens, ut dictum est) ac in Italiam redire jussit Carolus ne quid rei novæ absente Pipino exoriri ea parte posset, ait P. Æmilium lib. II. Spoliatorum tamen Avaribus a se ereptorum potiorem partem Romanis militibus dicitur, Caroli nomine ad offendum destinatur Angilbertus, qui notus erat pontifici, nam et an. 792 Felicem ex synodo Ratisponensi Adriano papæ deduxerat.

XXI. Dum autem Angilbertus parat peregrinationem suam maturare, pontificis Adriani demortui percrebuit fama. Qui vii Kal. Januarii, teste Anastasio, decessit sepultusque est anno superiore cadente 795. Ex quo collige bellum Avaricum, primo per Henricum peractum, ejus spolia nunc parantur Romam mittenda per Angilbertum, forte extremis annis 795 mensibus coeptum fuisse, communiter tamen hoc an. 796 reponi, sub cujus initio completur. Hinc rursus vices mutantur, et quæ prius directæ erant epistola et legatio ad Adrianum, ad Leonem III diriguntur. Hoc fatetur Carolus ipse in epistola, qua rescribat epistolæ Leonis de more certiorum Carolus de sua in cathedram Petri assumptione facientis. Ait inter cætera: « Angilbertum manuum nostræ familiaritatis vestræ diximus Sanctitati, quem prius, sicut promisimus per religiosos viros Campolum et Anastasium, beatissimo patri nostro, prædecessori vestro dirigere curavimus, sed, ut præfati sumus, dum eximia omnia parata erant, lugubri paternæ mortis nuntio repente tardatum est iter illius, sed modo lætiores de vestræ sanctitatis successione facti, quod desideravimus in illo pio patre agere, in vobis perficere studemus. » Angilbertum Carolus privata ac familiari schedula instruxit, docuitque quæ cum Leone agenda erant. Præ se fert hunc titulum: *Admonitio ad Leonem papam*: dirigitur autem *Homero auriculario*, quo nomine signat Angilbertum, quippe hujus eruditionis nominibus florens in litteris aula Caroli interpellabat viros aliqua virtutis specie eminentes. Sic Davidem Carolum Alcuinus vocabat, sic Richulfum Demoetam.

XXII. Talibus instructis monitis Angilbertus, et manibus Avarorum Leoni donandis onustus iter italicum suscepit. Paulinum in via adiit, ipsique Alcuini epistolam reddidit. Constat ex syntagmate Pauli Petavii de Nithardo Caroli Magni nepote, quod Duchesnius tom. II rer. Francic. scriptor. inseruit. « Tunc vero detulit Angilbertus et Alcuini litteras ad Leonem III, et Paulinum Aquileiensem patriarcham; » in margine ibidem notatur: « Hæ sunt in excussis 27 et 59, at in optimæ notæ ms. 72 et 75. » Non inferior 72 epistolarum Alcuini Leoni directam, esse eam, quæ hic enuntiatur. In fine enim ipsius meminit Angilberti epistolæ geroli, sic: « Iste filius meus eharissimus Angilbertus vobis patefacere valet nostræ parvitatæ erga apostolicam sedem devotionem. » Sed non hoc ausim proferre de 75 directa quidem Paulino, non tamen, ut videtur, per Angilbertum, sed per alium, qui aliam Paulini detulerat, et, ut n. 19 supra putavimus, per Henricum. Apparet enim scriptam esse ante adventum Angilberti, de cujus itinere Romano non ut imminente, sed ut postea futuro in ea meminit. Potius illam, quam detulit Angilbertus, credimus esse 112, in qua meminit de subjectis Avaris, et de eorum legatione ad regem directam. « In cujus (Dei) ait, potentia et gratia mirabiliter de Avarorum gente triumphatum est, quorum missi ad dominum regem directi subjectionem pacificam, et Christianitatis fidem promittentes. » 201 Quod hoc anno 796 evenisse post primam victoriam Avaricam per Henricum relatam concorditer annalistæ testantur.

XXIII. Sed cum Avarorum fides nutaret, imo nonnulli ex ipsis ad sacra paterna redirent, Dei et hominum peccatores et fœdissimi, anno 799, Geroldus ex Bajoaria, Henricus ex Foro-Julio, dum copiis

adductis ad obedientiam Dei et regis revocare volunt rebelles, occiduntur proditione nefanda. Annal. Bertinian. « Eodem anno (799) gens Avarorum a fide, quam promiserat, defecit, et Henricus dux Foro-Julien. post tot prospere gestas res juxta Tarsaticam Liburniæ civitatem insidiis oppidanorum oppressus est, et Geroldus comes Bajoariæ prefectus commissio contra Avars prælio cecidit. » Cladem hanc evenisse Kal. Septemb. apparet ex epitaphio Geroldi, quod Henricus Canisius tom. II, p. 2 Antiq. Eccl. pag. 75, edit. Amstel. 1726, ex incerto poeta præfert, in quo sic legitur:

Mole sub hac magni servantur membra Geroldi;
Hujus jura loci canctisque viribus auvit.
Pannoniis vera ecclæsiâ pro pace peremptus,
Oppetit sævo Septembribus esse Kalendis:
Sideribusque animam dedit. Artus Saxo fidelis
Abstulit, huc retulit, dignoque hic clausit honore.

Henricum a prælio revertentem vindictam de Liburnis, Histriensibus inlestis, capturum, deceptum Tarsaticum dolo, promittentium se arcem daturus, si noctu paucis comitatus portas clam aperientes ingrederetur, scribit Palladius Junior lib. II. Qui cum delecta parva militum manu urbem subiret, a tergo postibus clausis, oppidani ad arma confugiunt, et omnes mortali vulnere sauciant, saxorum quoque et regularum jactata copia ingenti, mortuos sepultorum una actione relinquunt. Penes scriptorem sit fides: neque enim valem me constituerim talium, nisi veteri scriptore astipulante. Factum tamen certum, et proditio morsque indubia. Quam Carolus anno sequenti, dum Venetiam obit vindicavit (scribit Ætius init. lib. III): auctores sceleris securi percussit: Hunc exitum sortitus Henricus, haud certe dignus qui sic periret. Sed jam pauca adhuc de libro ipsi directo.

XXIV. Si materiam spectes, ea quidem est quæ decet virum etiam laicum, perfectionis tamen vite studiosum. Ex veterum Patrum peno præsertim Juliani nonnulla profert, sed prudentia ita ad rem accommodat, ut sua esse non faciat. Alta quoque ex suo promit, quæ Basilii Magni nomine non indigna visa sunt, ut ad cap. 20 adnotamus; si vero formam et æquidem non ordo servatus, et methodus neglecta. Sed ætati minus exacte facile condonandum. Res tamen sine ratione factum, cum enim uniformitas ordinis pluries legenti tedium ingerat, contra ipsa varietas delectationem pariat, ea illectus in lectionem rapitur, quia ingenium non fatigat. Adde scriptum viro caris distento, cui non vacaret prolixæ lectioni se dedere, satis superque si unum alterumve caput in die esset lecturus. Hanc igitur tumultuariam, et ita dictam, materiarum dispositionem, si statum attendas viri cui scribitur, laudabis potius, et prudentiam dirigentis admiraberis; et carentem ordine, ordinatam cognosces. Idem quoque de styli ratione dicto. Sciens aut Paulinus abundare, et penuriam pati. Commendandus igitur si qui in concilio concionibus, orationem attollat ad dignitatem confessus, com quo agebat, et rei quam agebat; agens instructive privato cum homine pedes eat, et planum teneat, nec tamen sordide procedat.

XXV. Locum et tempus descriptionis indicare videntur verba cap. 7: « Licet me mutationis locus longe tulisset a vobis corpore, etc. » quæ non abesse cum scribebat, indicant, sed abfuisse et insuper reddisse, ut consideranti patet. Abfuit, cum an. 789 Aquisgrani, 792 Ratisponæ, et 794 Francofurti conciliis adfuit, ut in ejus Vita apparet. Potius tamen de postrema absentia hic locutum credimus, amicitia jam per septennium culta, ut ex libro apparet, suadente. Adde quod cap. 58 et 59 hujus lib. affundere videtur hæresi Felicis nuper in hac synodo damnatæ, dum ait ad dominum: « Persequere lionem, qui rapuit ovem de grege tuo, et expulsa noctis caligine, effugatisque umbris tenebrarum, etc. » Quæ omnia conveniunt hæresi recens proscriptæ.

igitur Paulinum jam episcopum Henrico duci, seu A congruum, si formam et stylum, prudentem regres-
comiti exhortationis librum, si materiam spectas, sum ad propria an. 795 circiter, scripsisse putamus.

DISSERTATIO SECUNDA DE CONCILIO FOROJULIENSI.

I. Quamquam plurimis conciliis quæ tempore et jussu Caroli Magni coacta fuerunt, adfuerit Paulinus noster, et primas fere in omnibus habuerit, de iis tamen singulatim disserere supersedemus et quia hinc inde, prout occasio tulit, actitatum est, et quia non minus solusque erant Paulini opus, ut ad peculiarem dissertationem astringeremur producendam, qui opera ejus nedum in publicam proferre lucem, sed labore studioque nostro, quantum datum est illustrare conamur. Verum cum non ita res se habeat de synodo Foro-JulienSI, in qua ipse non solum primatum, ut par erat, in sua metropolitana ecclesia tenuit, sed et auctoritate principis sedis comprovincialis episcopos accessivit, prolata et eleganti oratione disseruit, symbolum fidei proposuit, canones observandos exhibuit; in summa, ipse et non alius concilium coegit, habuit, perfecit: æquum est ut singulari dissertatione res hujus synodi prosequamur. Ne autem in supervacanis tempus teratur, et abeat lectoris patientia, tantummodo de tempore et loco concilii, insuper de episcopis conventibus, eorumque ecclesiis metropolitanæ Aquilensi sedi subjectis sermonem instituumus. Si qua in textu peculiarem animadversionem vel explanationem, videbantur postulare, notis et observationibus jam suo loco factam est satis.

II. Præmittitur orationi Paulinæ hac in synodo habite quoddam vult exordium, quod scribæ recensentis acta Concilii dicerem, nisi stylus, omnia orationi ceteræ conformis, Paulinum indicaret auctorem. In eo autem hæc leguntur, quæ hujus dissertationis præcipuam partem, et fere unicam materiam complectuntur, quæ sic se habent. « Anno igitur felicissimo principatus eorum tertio et vicesimo, et decimo quinto, canonicis siquidem evocatum syllabis fratrum quorundam episcoporum contubernium Foro-JulienSI municipium coacervatum convenit. » E tibi indicatum tempus, locus, episcopi. Sed vere indicatum: nam nec tempus nec locus, nec episcoporum numerus et eorum ecclesiæ sunt a controversia et questione immunes. Quapropter quo anno Christi vere concurrant annus 23 Caroli Magni et 15 Pipini: quis locus nomine Foro-Julii intelligendus sit et denique quot et quarum ecclesiarum fuerint episcopi, qui conveniant, diligentiùs est investigandum.

III. De tempore primo disserentibus non levis occurrit difficultas ex allatis verbis, videlicet, « anno principatus eorum tertio et vicesimo, et decimo quinto canonicis evocatum syllabis, etc. » Quæ verba mire torquent criticorum chronistarum ingenia. Baronius ad an. 791, n. 3, assignat annum 15 Pipini regno, qui convenire haud potest cum 791 Christi Jæsa, quo synodus ab eo dicitur convocata. Etenim ipse Pipinus Italiae rex renuntiatus fuerat ann. 781 cum in Paschate Romæ baptizatus fuit ab Adriano pontifice, a quo usque ad an. 791 non 15, sed tantum 10 anni excurrant, incipitque annus 11 a die 15 Aprilis, qua die anno 781 incidit Pascha.

IV. Cointius Annal. Franc. Eccl. tom. VI, ad annum 795 n. 8, epocham sequitur annorum regni Caroli ab anno scilicet 768 quo, mortuo patre Pipino vii Kal. Octob., adit Gallicum regnum vii Id. ejusdem mensis, et putat esse emendandum numerum annorum regni ejus, ut pro 23 dicatur annus 27, sicque recidat concilium in an. Christi 795, qui a 15 Aprilis die est annus regni Pipini 15. Ratio, qua movetur ad correctionem apponendam chronico, hujusmodi est: Quia in concilio Francofordiensi dicitur

tertio damnata hæresis Feliciana nempe primo « Regnoburgi, deinde Romæ, tertio Francofurti, et synodum Foro-JulienSI, in qua quoque damnatus est (Felix) rejiciunt post Francofordiensem, quam constat anno Christi septingentesimo nonagesimo quarto celebratam fuisse. » Verum nec emendatio ardet, nec ratio urget. Non primum, quia gratis hoc videtur dictum. Quare enim emendandus numerus 23 annorum Caroli, qui tam disertis 202 verbis expressus, ab omnibus accipitur et tenetur, et non potius annus Pipini, et pro 15 reponendus numerus 11? Nec ratio emendationis urget: nam proscriptio hæreseos Felicis tertio quidem Francofurti lata est sollemnis et legitima; quo tamen in censu non esset computandum quod obiter, non expresso hæretici nomine, contra eam in concilio Foro-JulienSI actitatum est. Potuit enim in concilio Foro-JulienSI improbari dogma Felicis, et de facto improbatum fuit, quin per hoc numerum trium sollemniùs proscriptionum amoveas, et avellas ab anno 791 synodum nostram, quo creditur a Baronio et aliis celebrata. Non igitur Cointius scopum attingit.

V. Harduinus in notis appositis synodo Foro-JulienSI ab editoribus Venetis Labbeanæ collectionis tom. IX, pag. 31, non annorum numerum comprehendit in numerali nota xv vel 15. (ubique enim sic inscribitur, et nullibi expressis litteris *quindecim*, vel *decimo quinto* sic) quem affigunt præfati auctores regno Pipini, sed numerum episcoporum ad synodum convocatorum. Sic enim habet contra mox allatum Cointium ad illud, et 15 *canonicis syllabis*; « Cointius, ait Harduinus, in Annalibus ad an. 893 (corrige typographorum oscitantia illapsum mendum, et repone 793) legit et *quintodecimo*, et chronologiam propterea perturbat. » Hæc Harduinus. Quid de numero episcoporum opinandum sit, infra dicitur. Interim advertendum ad verba illa *anno principatus eorum*, quibus non unus, sed amorum anni in censu et chronologia proponuntur. Adeoque illud 15 ad annos Pipini referendum necessario est. Non ergo litteræ convocatoriæ possunt intelligi.

VI. His sententiis rejectis pro ea standum videtur, qui est P. Pagi, in annum 796 synodum refundentis. Hic in critica Baroniana ad an. 791, n. 6, observat convenire anno 796 annum decimum quintum Pipini regis Italiae, et vigesimum tertium regni pariter Italici ipsius Caroli. Equidem Pipinus anno 781 in Paschate incidente in diem 15 Aprilis Romæ baptizatur ab Adriano pontifice, et rex Italiae dicitur. Ejus ergo annus decimus quintus incipit die 15 Aprilis an. 795 et desinit in diem 15 Aprilis anni sequentis 796, ab anno autem 774, die 26 Maii, quo capta Pavia, et rege Desiderio in Franciam deportato, rex Italiae dictus est Carolus, regni ejus Italici annus vigesimus tertius incipit. Verum quidem est, quod sic res procedendo, non adhuc perfectam convenientiam annorum utriusque regum assequimur, desinate anno decimo quinto regni Pipini sub die decima quinta Aprilis, quo die nondum incipit annus vigesimus tertius regni Caroli, quem non nisi vigesima sexta mensis Maii auspicabatur. Sed non una epocha attendenda est in recensendis annis regni Italici Carolini. Altera quidem a die vigesima sexta Maii, qua captum est Ticinum, et Desiderius throno deturbatus: altera a victoriis ante diem decimam quintam Aprilis de hostibus Longobardis reportatis. Quod ne gratis prolatum credatur, advertit Pagius ante captam Papiam regem Longobardorum dictum

ab Adriano in epist. in ordine Carolinarum 55, quam Gaufridum ad castra circa Papiam locata in obsidionem civitatis revertentem detulisse observat ad an. 774, n. 9, adeoque nondum urbe ipsa expugnata. Insuper ad eundem annum n. 10 ex præcepto de nonis et decimis et restauratione ecclesiarum diocæseos Cenomanensis, quod sic subscribitur: « Data in mense Aprili 1x Kal. Maii anno 11 Christo propitio gloriosi imperii nostri et 34 regni nostri in Francia, et 29 in Italia, » ostendit die 23 Aprilis an. 802 secundo imperii jam attigisse an. 29 regni Italici. Ergo ante 26 Maii auspiciandum aliquando est Caroli regnum Italicum. Hæc ex Pagio.

VII. Sed adhuc subtilius ex aliis diplomatum datus est nobis hæc epocha investigata. Apud editorem novissimum Ughelli in Concordiensibus habemus diploma datum Petro Concordiensi episcopo Francofurti, prid. Non. Aprilis an. 802 quod notatur an. 34 in Francia, et 29 in Italia. Hinc inferes ad quartam diem Aprilis an. 774 jam cœpisse dici Carolum regem Italiae. Hoc nunc tene. Apud eundem Ughellum in Cenetensibus aliud diploma profertur datum pariter Francofurti Dulcissimo prid. Kal. Aprilis an. 26 et 20 regni, qui annus incidit in annum Christi 794, quo die posito signum est absolutum an. 20 regni Italici non fuisse; si enim absolutus, jam esset 21, si autem annus 20 regni Italici Caroli absolutus non est 31 Martii, et est jam inceptus 29, die 4 Aprilis, exordium inter 31 Martii, et 4 Aprilis statuere necesse est. Quo die autem præcise auspiciandum sit non curiosius exquisivit Pagius; sed tantummodo ait, quod « cum teste Anastasio Carolus ante captam Papiam diversas civitates subegerit, a parte Longobardiae devicta se regem Italiae vocare cœpit. » Nobis autem probabile fit, Carolum non arbitraria usurpatione nomen regis Longobardorum sibi ascripsisse, sed cum an. 774 Romam pergeret, relicta obsidione Papiensi, et jam captis nonnullis Longobardicæ ditionis civitatibus (etsi nondum capto Ticino et Verona, ut V. cl. Scipio Maffei in sua Verona illustrata part. 1, lib. xi, ex documento 9 quod in fine profert dato regni « Desiderii et Adelchi anno octavo decimo et quinto decimo per indict. xii de mense Aprile, » qui annus, ipso teste, correspondet anno Christi 774) Adrianum qui eum perhumaniter exceperat titulo Longobardorum regis insignivisse. Ipsa enim epistola 55 numero superiori citata hoc suadet, in qua a papa rex Longobardorum dicitur, et adventus ejus Romam et regressus ad obsidionem Ticinensem memoratur his verbis: « Ab illo tempore, die quo ab hac urbe Romana in illas partes profecti estis, quotidie momentaneis etiam atque singulis horis nostri sacerdotes... pro vobis Deo nostro ad clamandum non cessant. » Tempus autem adventus ejus Romam notatur ab Anastasio, quod fuit ipso sabbato sancto. Mora vero ejus ibidem saltem usque ad feriam quartam sequentem protracta est; nam dicit Bibliothecarius, quod hac die conventus a pontifice confirmavit donationem factam Stephano papa, et alia donatis addidit. Adverte autem quod feria secunda Paschatis ad missarum solemniam in ecclesia beati Petri apostoli pontifex ei laudes reddere fecit. Laudes acclamationes erant publicæ principibus præsertim cum inaugurarentur factæ, precesque vite, felicitatis, victoriæ, ut pluribus docet Du Cange in Gloss. verbo *Laus*. Omnino ergo rationi consentaneum est istis in laudibus datam a populo acclamante principi adeo de Romana Ecclesia bene merenti regis Longobardorum appellacionem, quam ipse pontifex ipsi scribendo non veritus est confirmare. Anno autem 774 quo hæc Romæ acta sunt, pascha, incidit in diem 3 Aprilis. Ab hoc ergo tempore epocha annorum regni Italici Caroli quandoque est auspiciata. Quæ cum ita sint, jam annus 25 Carolini Italici regni incipiens, anno 796 convenit cum anno 15 regni Italici Pipini desinente: et spatium quod est inter diem tertiam vel quartam Aprilis et

A diem decimam quintam ejusdem mensis, est tempus sicuti convenientium annorum vigesimi tertii Caroli et decimi quinti Pipini, ita concilii Foro-Julienis Paulini. Paulinus enim signando tempus sui concilii, more Italarum procedit, apud quos, ut advertit Maillonius De Re diplomat. lib. ii, cap. 26, § 2, n. 12, regnante Pipino Caroli Magni filio duplex epocha nonnunquam apposita est, unde apud Puricellum p. 21, de basilica Ambrosiana sic concluditur charta Petri archiepiscopi: « Anno dominorum nostrorum Caroli et Pipini regum in Italia 16 et 9. » Sic Paulinus noster anno *principatus eorum 25 et 15* inscriptum suum concilium et celebravit.

VIII. His suffragium ferre potest Georgii Pilonis auctoritas, qui histor. Bellunen. lib. ii non alio anno hanc synodum Paulinianam reponit quam 796, et morem synodos convocandi ob varios casus intermissum addit tunc fuisse resumptum, quod consonat his quæ dixit Paulinus in concilio. Sed fallitur dum Aquileiæ coactum affirmat, et omnes episcopos, suffraganeos, ita dictos quod eorum suffragiis patriarcha eligeretur, interfuisse. Nihil horum: nec Aquileiæ coactam synodum, sed Foro-Julii, nec omnes episcopos interfuisse, ut infra dicitur, nec suffraganeos dictos a suffragiis in electione patriarchæ ferendis, qui non ab episcopis provinciæ, sed vel a principe vel a clero ecclesiæ erat eligendus. Unde autem suffraganei dicantur vide Du Cange in glossar. Etiam Palladius noster hoc anno synodum a Paulino, et quidem statim a victoria Avarica per Henricum delata coactam profert. Sed fallitur et ipse, dum *aliam* hanc dicit ab ea, quam dat anno 790. Hæc enim eam est, et non alia, non anno 790, quo nulla, sed anno 796 celebrata.

IX. His ex chronologia petitis argumentis, quibus sententia nostra innititur, ex verbis Paulini non leve fulcimentum appones. Compara enim quæ dixit in concilio cum factis ejus temporis, et invenies non alii anno ea melius convenire quam anno 796. Sic enim **203** ait: « Propter imminentiæ præliorum bella, quæ circumquaque per finium nostrorum gyrum frementi ferocitate ingruere non cessabant, intermissum interim hoc magnificentum opus (concilii) procul dubio poterit approbari. » Originem, progressum, renovationem belli Avarici, ad quod præcipue hic respicit Paulinus, pete ex dissert. 4 in librum ad Henricum a n. 12 et seqq. Sic alternantibus præliis et victoriis rex Foro-Julienis male pacata opportunitatem abstulerat Paulino concilium congregandi usque ad an. 796. Bellum autem Avaricum an. 795 renovatum, et initio sequentis 796 per Henricum victorem perfectum; occasionem dedit Paulino his verbis alloquendi Patrum conventum: « Nunc autem divina opitulante clementia, attritis utique ferocium barbarorum superbæ typho erectis cervicibus, reddita pace terris, paululumque respirantibus regalibus jussis, necessarium duximus summopere festinantes fraternitatem vestram in uno collegio aggregari. » Nota verba *nunc attritis cervicibus*, quæ indicant tempus non intercessisse nimium ab ipsa victoria ad convocationem concilii. Quod clarius indicant illa *summopere festinantes*. Summopere festinare est extremas veluti vires exerere ut fiat cito quod fieri volumus, et nulla temporis interposita mora, quantum scilicet negotii ratio prudenter patitur agendum. Prima igitur occasione sibi exhibita concilium collegit Paulinus. Nam statim a Paschate, quod incidit, uti an. 774, ita et hoc anno 796, in diem 3 Aprilis, synodum suam habuit; eo scilicet medio tempore, quod excurrit usque ad diem 15 ejusdem Aprilis, quo die annus 16 Pipini exordium ducit; et si divinare licet, die 10 ipsa Dominica in Albis forte fuit congregata et peracta.

X. Addebat insuper Paulinus in excusationem intermissorum conciliorum se aliquoties supplicasse, cum accersitus a Carolo synodus ab eo convocatus interfuerit. « Verumtamen, atebat, non penitus intermissum veridicis valebit assertionibus æstimari.

Nam quoties reverendis principalibus accessiti imperiis in generali celeberrimæ synodi venerabilium Patrum conventionem humillimam parvitatibus meæ præsentiam, quia sæpius contigit adfuisse, vestris est animis, ut opinor non celatum, vestrisque etiam obtutibus aliquoties latius patuisse in promptu non dubito. His verbis respiciebat ad varios coactos prius conventus, quos inter fuerat concilium Aquisgranense an. 789, quod plurimorum episcoporum cœtum fuisse liquet ex notis Baluzii in ipsum tom. II Capitular. et ex ipsa præfatione Caroli regis, in qua alloquens episcopos sic aiebat: « Quapropter placuit nobis vestram rogare solertiam, o pastores ecclesiarum Dei, ut vigili cura, etc. » Sed verba infra posita perpende: « sed et aliqua capitula ex canonicis institutionibus, quæ magis necessaria videbantur subjunximus. » Hæc capitula ex canonicis institutionibus concinnata opus erant Paulini et Alcuini, ut discrete asserit Benedictus Levita in præfat. ad lib. v Capitular. reg. Francor. loquens de lib. vii in ordine, qui est iii ex collectis ab ipso. « Tertio siquidem in libello. . . quædam ex canonicis a Paulino episcopo et Albino magistro reliquisque jussione Caroli invictissimi principis magistris sparsim collecta sunt inserta capitula, et quibusdam interpositis sequuntur alia regulæ monasticæ congruentia. » Capitulare autem Aquisgranense anni 789 omnino confertum est veterum conciliorum et Patrum canonicis. Insuper capitula pro monachis inserta sunt, ut ambigendum non sit hæc eam esse, saltem ex parte, quæ a Benedicto Levita opus Paulini dicuntur. Confer, si lubet, cum his Aquisgranensis concilii capitula septimi libri Capitularium, et non pauca invenies admissim convenire. Quia vero sub eodem anno 789 plura capitularia recensentur, et sub variis diebus data plura edicta inveniuntur, his consciendis Paulinum interfuisse pronum est credere, qui verbis supra allatis dicebat: « humillimam parvitatibus meæ præsentiam sæpius contigit adfuisse. »

XI. Præ omnibus autem conciliis, ad quæ hisce verbis respiciebat, erat concilium celeberrimum Francofordiense, quod singulariter vocat « generalem celeberrimam synodum venerabilium Patrum, » in qua præsentiam suam non defuisse optimo jure asserere poterat, qui adeo emicuit sua oratione et actis, ut neminem latere potuisset. Hæc vero synodus Francofordiensis coacta anno 794 de qua loquitur Paulinus, manifeste evincit, posteriorem esse eo anno Foro-Juliensem, in qua de illa loquebatur, nimirum ad an. 796 pertinere. Et hæc quoad tempus.

XII. Locum autem si spectas, jam ex Paulini verbis liquido constat Forumjulium: « Quorundam episcoporum contubernium Forumjulium municipium metropolim Aquileiensem. . . convenit. » Quid vero et ubi fuerit hoc Forumjulium diu sub iudice lis fuit. Inter nostrates Utinenses et Civitatenses originalis æmulatione in partes auctores diviserat, utraque urbe pro hujus nominis gloria certante, et utraque suis innixa argumentis sibi prærogativam veteris honoris vindicantem. Mallem rem, ut hucusque stetit, indefinitam relinquere, quam vel patriæ meæ, vel Civitatis, quorum alioquin et generositatem suspicio et benevolentiam colo, mihi indignationem conflare. Verum quæ vulgo nunc *Civitate* vel *Civitas Austriæ* dicitur, Forumjulium esto. Si quidem sentiunt recentiores communiter, quorum nihil interest, num hæc vel illa civitas præstet, sed tantum veriora prodere, quos et commendamus, et imitari studemus. amicam veritatem præ omnibus facientes.

XIII. Nonnihil tamen nominis immutatio negotii fecerit. Etenim cur et quando Forumjulium *Civitas*, et *Civitas Austriæ* dicta est? Candidus lib. iii paulo ante finem, originem nominis Civitatis Austriæ hinc haurit, quod « Rosimunda Luitprandi regis uxor, Austris principibus oriunda, viro fato functo, hortatu Hirprandi in Foro-Julii sedem secessit, quæ generosos civium mores arduis in consiliis conspi-

cata reliquum vitæ sibi sine cura exigens administrationem omnem ipsis est elargita. Quamobrem senatus consulto ad posteritatis memoriam decretum est, oppidi nomine immutato, Civitatem Austriam nuncupari. » Sed hæc anilem fabellam sapiunt, quam emunctioris naris viri odorantes exsufflent. Propius accedit Fontaninus libello *delle Masnade*, dum ait Civitatem Austriæ ideo urbem dictam, quod orientalis plaga seu regio, Austria diceretur, uti revera respectu Ticinensis, Longobardorum regiæ, Forumjulium erat. Additque in exemplum, quod Austria seu Austrasia ea pars Galliæ, quæ ad orientem vergit, dicta quoque fuerit. Ergo occasione Longobardorum nomen est immutatum, quod avorum nostrorum memoria, ait Fontaninus ibid. pag. 23, perduravit. Verum transmissa hac nominis origine, quid est, quod Paulinus, qui post exactos Foro-Julio Longobardos concilium adunavit, non *Civitatem Austriæ*, sed *Forumjulium* appellavit? Etenim recentis nomenclaturæ a paulo ante pulsus dice gentibus inductæ oblivionem iniquum est Paulino ibidem commoranti appingere. Quidquid tamen sit de nominis mutatione, non est quod de hoc ulterior vexet sollicitudo. Habeant Civitatenses, per me licet, senium sapientem gloriam, et prosit. Tantummodo res æqua lance dirimatur, et iudicium paribus hinc inde passibus ita discrete procedat: ut dum ipsis antiquiora taciti transmittimus, præsentia nostra potiora fateantur.

XIV. In ipso autem Foro-Julio ecclesia, beatæ Mariæ Virgini sacra, ad conventum fuit a Paulino delecta. Eam non esse, quæ hodierna die principem in urbe tenet locum, insigni canonicorum collegio decorata, quamvis titulo virginis Mariæ Assumptæ in cœlum illustretur, manifestum est. Quia non nimum vetus structura id evincit, et charta erectionis Civitatis ecclesiæ, quam proferrem, nisi patruus meus Nicolaus Madrisius jam dedisset editori Ughelliano, qui in Gothofredo patriarcha eam inseruit, non ante an. 1191 constructam et sancto Donato sacram ostendit. Sed revera nec ea ipsa nunc illa est, quæ tunc fuit erecta ex eleemosynis fidelium, et præcipue eorum, qui in citata charta recensentur, sed alia adhuc recentioris structuræ, quam ædificaverant canonici an. 1494, ut patet ex charta in append. 2, n. 42 equidem etiam an. 1283 per manum Nicolai notarii Civitatem. datur documentum sic: « Actum in Austriæ Civitate ante fores sancti Donati majoris ecclesiæ. » In urbe est templum *Sanctæ Mariæ in Curia* appellatum, quod non longe visitur a palatio quod Callisti dicebant, qui a Cormone sedem patriarchalem in Forumjulium transferens, ædibus patriarchalibus a se excitatis nomen reliquit. Forte Paulinus, qui Sigualdo tantum interposito, Callisto successit, in proxima ecclesia concilium commodius habuit, vel si mavis in ecclesia sanctæ Mariæ in Valle puellarum monasterii, jam in saltu sub Sigualdo patriarcha constructi, et, si verum est, translata, forte tempore Paulini in Foro-Julium et a Ludovico et Lothario, Maxentio patriarchæ postea concessi, ut chartæ in 2 append. n. 1 et 8 docent, synodus est habita. A parte orientali urbis trans pontem Natisoni fluvio suppositum, olim sublicium, nunc lapideum eximie structuræ erectum an. 1441, ut in charta 204 append. 2, n. 39, alia est ecclesia virgini Matri sacra. An hæc tunc exsisterit, et ad synodum delecta fuerit, non ausim asserere. Quæ concilium complexa fuit, eam puto, quæ principem in urbe locum tenuerit, et virgini Mariæ sacra; cujus forte porta aliqua ex proximo altari sancti Donati, sancti Donati porta fuit dicta.

XV. Jam ad tertium propositum dubium devenimus videlicet quot et quarum ecclesiarum episcopi ad Paulinianam synodum convenierint. Amplissima enim quondam fuit Aquileiensis provincia, quæ ab Abdua ad Pannonias usque, comprehenso Norico et æstuariis Adriatici maris, sive marina cum medi-

terranea Venetia, Istria et Liburnia, se extendebat. A En catalogum 53 episcopatum, quos vario tempore Aquileiensi cathedra subjectos esse ex variis auctoribus comperimus. 1 est Juliensis, 2 Altinensis, 3 Opiterginus, 4 Asylanus, 5 Sacillanus, 6 Maranensis, 7 Amonensis, 8 Scarabantiensis, 9 Cellianus, 10 Sabionensis, 11 Petoviensis, 12 Tiburniensis, 13 Beconensis, 14 Augustanus, 15 Aventiensis, 16 Vejentanus, 17 Citanovanus, 18 Justinopolitanus, 19 Tergestinus, 20 Petinensis, 21 Polensis, 22 Parentinus, 23 Mantuanus, 24 Concordiensis, 25 Cenetensis, 26 Vicentinus, 27 Tridentinus, 28 Feltrensis, 29 Veronensis, 30 Patavinus, 31 Tarvisinus, 32 Bellunensis, et 33 Comensis. Brevem notitiam singulorum subjiciamus.

XVI. 1. Juliensis episcopatus mentio fit in synodo Gradensi sub Elia patriarcha Aquileiensi an. 579, et Maxentius tunc erat episcopus oppidi Julii Carnici, nunc vulgo *Zuglio* dicti, paucis reliquiis veteris urbis nomen adhuc retinentibus inter Carnorum montanorum pagos. Cave autem ne hujus loci episcopos alteri ex nostris urbibus appingas, ut nostrates vel Utienses vel Civitatenses errore mentis dulcissimo, nunc huic nunc illi prout amor patriæ eos rapit, passim sed perperam ascribant. Hinc quoque falluntur, qui credunt nisi privilegio quod Marinus Grimanus patriarcha ait in veritate Civitatensibus die 18 Decembris anno salutis 1324 dato, cum primo ecclesiam eorum inviseret, et cappam pontificalem dono traderet: «*Conveniebat, ut sicut vestra respublica pro patriarchatu nostro ornaumento sese olim spoliavit proprio episcopatu, sic nos quoque ad tantæ rei recordationem multa adjecta compensatione expoliaremur principali nostro indumento ob vestram gratiam.*» Impositum enim fuit bono præsuli, quod aliquando in gratiam patriarchatus sese Civitas Austriæ expoliasset honore episcopali, cum nunquam proprio episcopo fuisset decorata, ut ex ipso Paulo Diacono ostendit eminentissimus Norisius de v synodo cap. 9, § 4, et ipse indigena urbis Chilippes a Turre episcopus Adriensis in dissert. *de Colonia Foro-Julien.* non se spoliasset episcopatu in gratiam sedis patriarchalis, sed a Callisto patriarcha expulsus fuisse scribat Amatore, qui non episcopus proprius Foro-Julii, sed Julii Carnici erat, precario in Foro-Julio, annuentibus ducibus Longobardorum, commorans, post quem nullus episcopus Julienis occurrit. Expoliatio autem et cappæ traditio aliam quam Civitatenses prætendunt originem habet, nam ad eam neo-patriarcha ecclesiam ipsam metropolitanam Aquileiensem, ministri ecclesiæ eam cappam expoliabant, ut patet ex charta, quam in appendice 2 proferimus, n. 25, transierunt enim ritus Aquileiensi ecclesiæ una cum patriarcha in Foro-Juliensem, ut ille recitandi in die purificationis nomina patriarcharum in ecclesia Civitatensi, qui in usu erat in Aquileiensi eadem die, ut rituale eiusdem ecclesiæ præscribit post recitationem antiphonam: *Hodie beata virgo, etc. sic: Quo finito recitantur nomina patriarcharum.* Augustinus Gradonius, ut patet in charta in appendice 2, n. 45 apponenda, tempore avorum nostrorum donat ecclesiæ Utiensis capitulo pedum suorum pastorale, munus quidem præstantius quam cappa, quæ aliis quoque minoribus ecclesiasticis dignitatibus quandoque conceditur: quis tamen usquam Utiensium somniavit per tale donum designari dignitatem episcopalem Utiensem abolitam in gratiam sedis patriarchalis? Solebant patriarchæ nostri cum adirent sedem suam Aquileiensem, in ecclesiam Utiensem translata, mulam cui veniendo insidebant cum phaleris, ephipio, calcaribusque auratis, Utiensibus concedere, ut ex charta in append. 2, n. 43, inserenda ipsum Marinum Grimanum fecisse cognosces, non in alicujus veteris dignitatis, sed tantum in honoris amorisque signum et testimonium. Mos vetus, quem apud Ughellum in Vattero invenies, cum de equo ipsius lis oritur inter

Alardium de Capite pontis, et canonicos Veronenses, quibus adventientis primo Veronam patriarchæ Aquileien. equus adjudicatur an. 1207, 3 Martii. Ita de cappa cum Civitatensibus factum puta. Sed redeamus in viam, a qua nos amor veritatis, non contentionis prurigo aliquantulum abduxit.

XVII. 2. Altinensis episcopatus præsul erat Pétrus sub eodem Elia, cuius Gradensi etiam synodo interfuit. Sed de eo et de Altino aliquid fusiis in dissert. de synodo Altinensi, præcipue n. 18 habebis. 3. Opiterginus male confunditur a nonnullis cum Cenetensi episcopatu, quasi hoc ex illius interitu exorto. Nam sub Elia Marcianus Opiterginus, seu Opitergiensis, et Vindemius Cenetensis habentur in eodem concilio Gradensi subscripti: et an. 680, Agathone Petri cathedram tenente, in concilio Romane subscribitur et Ursinus Cenetensis et Benenatus Opiterginus. Non ergo ex occasu unius ortus alterius, cum utrumque eodem tempore floruisse manifestum sit. Sed consule adhuc quæ infra n. 25 in Cenetensi dicemus. 4. Acilensis episcopatus mentio occurrit in diplomate Othonis, quod profert Ughelli editor Venetus in episcopis Tarvisinis; quo diplomate an. 968 Otho donat Roza, alias Roccio, episcopo castrum de Asilo cum ecclesia in honore beate Mariæ virginis constructa, quæ olim caput episcopatus ipsius loci et domus esse videbatur, ut ibi dicitur, pro *erat*, mutatione et usurpatione verbi in re diplomat. nota. Azolensis, seu Acilensis episcopatus tanquam Aquileiensi metropolitæ suffraganei occurrit mentio in synodo Mantuana, in qua penultimo loco habetur Arthemius Azolensis; et ante eam in conciliabulo Maranensi Agnellus de Azilio, ut constantiter lectio habet; non de Sacillo, reperitur. 5. Sacillanum quidem cum Acilensi Ughellus in proœmio ad patriarchas Aquileien. confundit, ejusque Sacillani subscriptionem inveniri ait epistolæ synodice Azathonis papæ pro vi synodo. Ego tamen subscriptionem ejus ibidem non invenio, nec P. de Rubeis in not. ad concil. Mantuan., n. 10, invenit. Sicuti neque in codice fisci apostolici aut in provinciali Romano, in quibus obtendebatur mentionem fieri episcopi Sacillanensis, nec Carolus a sancto Paulo, nec Lucas Holstenius, qui hæc monumenta jam expenderant, invenere. 6. Maranensem episcopum autumat aliquando fuisse Palladius ex synodo Marani habita sub Severo patriarcha; quo teste, qua ratione, non profert. Qui Donatus nomine subscribit Lateranensi concilio sub Martino I, eum non Marranensem in Foro-Julio, sed Marianensem in Corsica fuisse episcopum observat laudatus pater de Rubeis in dissert. de schism. Aquileien. caput 12. 7. Amonensis idem est ac Labacensis episcopatus, ut vult Schonleben in anal. Carmoliorum: cuius episcopos Patritius, alii Petrus, subscripsit concilio Gradensi. Præter hunc nullum invenio episcopum Amonensem vel Labacensem usque ad an. 1000, ad quem usque producti opus suum Schonleben, imo ex Ughello recensente suffraganeos metropoles Aquileiensi, invenio tantummodo a Pio II institutam fuisse Labaci sedem episcopalem an. 1461, subditamque patriarchæ Aquileiensi. Verum sex tantum post annos petente Frederico imperatore, ab Aquileiensi exempta per Paulum II Romane sedi immediate subicitur. Hi omnes episcopatus vel nunquam fuerant, vel non dum erant, vel desierant esse tempore Paulini, vel carebant episcopo, vel in aliam sedem erant translati.

XVIII. In Norico, 8. Scarabantiensem episcopatum invenio, cuius præsul Vigilius subscribit Eliæ concilio. Scarabantia, quæ nunc *Sapringh* vel *Zaprinum* audit teste Ferrario ex Lazio, octo miliaria Germanica a Viadobona in eorum distat, diruta forte ab Avaris anno 789 vel seqq. nam sub anno 791 annalista Bertinianus sic ait: «*Propter nimiam malitiam et intolerabilem, quam fecerant Avari contra sanctam Ecclesiam vel populum Christianum,*»

Carolus in fines eorum perrexit, et ad Arranone fluvium vulgo *Rab*, ad quem Scarabantia sita erat teste Cellario, eos contrivit. Igitur quod passi sunt Avari a Carolo anno 791 in ultionem fuit eorum malorum, quae superiori anno perpetraverant in Ecclesiam, quo in tumultu haec sedes vel exstinguitur vel supprimitur. 9. Celianus episcopus Joannes eidem synodo Gradensi octavo loco subscribit. Celestia, vel ut habet Aeneas Sylvius Hist. Europ. c. 21, et vulgo effertur *Gilia*, urbs quondam non ignobilis, ut lapides inscripti passim occurrentes testantur, forte clades Avarorum et ipsa perpessa, modo Aquileiensi modo Laureacensi, ac tandem Salisburgensi metropolitae paruit. Nunc episcopo caret. 205 10. Sabionensem episcopatum decoravit sanctus Ingentimus, cuius nomen in synodis Gradensi et Maranensi reperitur. Morocutus in addit, ad Ughellum in Fortunatiano, episcopo inter Aquileienses decimo, hunc auctorem sedis constituit an. 550; deinde suspicatur Aquileiensi subtractam occasione questionis orbe inter patriarcham Aquileiensem, et Salisburgensem archiepiscopum de limitibus confinia Carolo Magno inter utraque provincias statuente, et pro Sabione excisa, Brixinam Salisburgensi sufficiente. Suffectio haec fieri non potuit ante an. 798, quo ecclesia Juraviensis sive Salisburgensis in archiepiscopatum per Leonem III, Arnone archiepiscopo primo renuntiato, erigitur. Verum anno 807 adhuc supererat nomen Sabionensis; nam eo anno concilio Salisburgensi sub Arnone intervenit Enricus, sive Einricus Sabionensis episcopus. Forte igitur fortuna vicissitudinem aliarum ecclesiarum experta Sabio, quae quondam metropolitae Aquileiensi subdebatur, a longa tempestate episcopo destituta, occasione novae sedis archiepiscopalis, Salisburgensi supponitur creatione recentis episcopi Alimi cui Enricus circa an. 807 successit. 11. Petovii episcopus fuisse Marcum et Valentem patet ex concilio Aquileiensi, an. 581 sub Valeriano, interventus sancti Ambrosii et plurium virorum doctrina et sanctitate insignium celebri. Quis post hos et Virgilius seu Bergullum, qui synodo Eliae interfuit, sedem episcopalem Petavione (Petovium enim et Petavio dicitur) tenuerit, non ausim asserere. 12. Tiburniensis episcopus Leomanus Gradensi synodo adfuit. Candidus inter ceteras nugae, quae opellam suam infareit, et haec vendit lib. IV, Tiburniensem ecclesiam modo esse Tergestinae ditionis. Quid longius a vero? Augustissimam Tergestinam diocesim quis ad Dravum usque protendit? An quia *Ternovo* in ambitu Tergestino invenit, nominis similitudine captus Ternariam, seu Tiburniam credidit? Enormius erravit Joseph Mota in dissert. de Jure metropol., qui nec mentem Candidi assecutus est, dum ait ex ipso Candido *Tiburniensem episcopatum postea fuisse Tergestinum*; nec postea fuit Tergestinus, nec Candidus hoc dixit: sed tantum Tiburniensis diocesinos modo Tergestinae, id est quod ecclesia seu episcopatus Tiburniensis modo sit ditionis Tergestinae, seu diocesi Tergestina comprehendatur, non autem quod Tergestinus nunc sit loco Tiburniensis. Utraque enim ecclesia suum desit episcopum eodem tempore sub Elia, illa Leomanum, Tergeste Severum. Haec Tiburniensis ecclesia una cum Beconensi, 13. et Augustana, 14. subtractae fuerant metropolitae Aquileiensi jam ab an. 591. Unde conqueruntur schismatici Aquileiensem provinciae episcopi in libello ad Mauritium imp. quod ecclesiae Aquileiensi jus metropoliticum, ordinandi scilicet in subjectis sedibus episcopos convelli et ante annos jam ceperat, et in tribus ecclesiis nostri concilii, id est Beconensi, Tiburniensi, et Augustana Galliarum episcopi constituerant sacerdotes. Augustanae haec non aliam quam Vindelicorum puto, quippe ferme conterminam provinciae Foro-Julienae, habitam fuisse desummi potest ex cap. 21 et seqq. Vita sancti Magni a Theodoro Compedonensi scripta, inter Lect. Antiq. Canisii tom. I, pag. 666, edit. Amstel. 1725, ope

A Basnagii, qui fabulis eam refertam dicit, et revera et praesertim in chronologia. In geographia vero non reprobanda. Ibi sanctus Magnus invisit episcopum (sanctae Augustae Vindelicensis ecclesiae Wichtpertum), cui dicit se « a domino directum ad locum, qui vocatur Fances, ubi proprii sunt fontes Alpium Juliarum. » 15. Aventiensis vel Avoritensis episcopus Aaron sub Elia synodo Gradensi subscribit. An urbis, quae Avendo in Japidibus Cellario, episcopus? 16. Sit Vejentanus, quo titulo Andreas Vejentanus episcopus provinciae Istriae subscribit litteris Agathonis papae in synodo Romana an. 680, in Liburnia ad sinum Flanaticum, Vegium geographia. V. Cellarium. Etsi tempore Paulini Istrienses episcopi non Aquileiensem metropolim suspicerent, sed Gradenensem, tamen et antea et postea et nunc Aquileiensi provinciae accensentur. Unde qui sub Agathone patriarcha Aquileiensi, id est Gradensi, synodo Romana Agathonis papae tanquam provinciae Histriae subscribunt, quondam veteris Aquileiae sedi subiectabantur. Cittanovanus autem, 17. episcopatus recenter audiit Aemonensis, id est post an. 1000 teste Ughello. Sub nomine tamen Aemoniensis a Cointio ad an. 774, n. 110, et Oemonensis ad an. 795, n. 25, inter sedes Istriae recensetur. Palladius huc translatus vult episcopatum Maranensem; Schonleben Aemoniensem, id est Labacensem. Neutrum puto; sed recentioris originis episcopatum et urbem ex nomine civitatem vere novam arguerem. 18. Justinopolis, alias Aegida insula, Argonautarum impulsu, si fabulis credimus, celebris, a Justinii auspiciis, quibus reparata, nomen sortita et lapide inscripto hoc testante, a Reinesio, tamen nauci facto, dicitur. Sanctum Nazarium primum, si non in sede, in censu tamen rependum vult contra Ughellum Schonleben ad an. 524, anno autem 756 Joannes occurrit hoc anno, teste Ughello, a Vitelliano Gradensi patriarcha ordinatus. Sed hic humaniter peccavit Ughellus, qui ordinationem ipsius Vitelliani non nisi anno sequenti 757 in Gradensibus ponit. Post hunc ab ipso Vitelliano ordinatur senator ante an. 766, nam hoc anno ipse Gradensis patriarcha fato tangitur. Num tempore Paulini supervixerit senator, nihil interest, quod Istriensis ad synodum non erat venturus. 19. Tergestinus Severus Eliae concilio adfuit, et Gaudentius Romano Agathonis papae tanquam Istriae (eodem nomine tunc provinciam universam appellatam, notum) episcopus. 20. Episcopus Petinensis dicitur Ughello et Cointio etiam Pucinensis. Miror, Petina totius Istriae spatio a Pucino, sito inter Aquileiam et Tergestum, non episcopali sede, sed vixis etiam veteribus nobili, distat. Martianus Petinensis, non Pucinensis episcopus occurrit in concilio Gradensi sub Elia. 21. Polensis episcopus Adrianus eidem concilio subscribit, et Cyriacus litteris Agathonis papae in concilio Romano. 22. Parentinus episcopus Joannes Eliae synodo interfuit. Is ante Euphrasium ponendus est, quod non fecit Ughellus. Euphrasius enim in vivis erat an. 796, an. 16 Constantini Irenes filii, ut patet ex documento prolato ab additore Ughelli in Parentinis. Joannes autem, qui an. 579 synodo Gradensi interfuit, ultra duo secula Euphrasium praecessit.

XX. Sed jam ab ora Istriae ad mediterranea Venetiae accedamus. 25. Mantuanus episcopatus instituitur a Leone III anno emortuali Paulini nostri, nempe 804. Paucis rem expedit Ughellus in Mantuanis tom. I: « Cum Leo III, ex fama reperte spongiae anno 804 sanguine Christi imbutae, a Longino olim delossae, Mantuam venisset, hausissetque oculis admirabilis reliquiae veritatem, tum primum (nota primum) Mantuae episcopalem dignitatem attribuit, ejusque praesulem Aquileiensi patriarchae voluit suffragari, decretoque Leonis suum robur mansit usque ad Nicolaum V pontificem, qui an. 1455 Mantuanam ecclesiam a jurisdictione Aquileiensi exemit, atque Romanae sedi immediate subiecit. » 24. Con-

cordiensis episcopus clarissimus utriusque synodo, Gradensi sub Elia, Maranensi sub Severo patriarchis adfuit. Cardinalis Norisius, qui legere poterat ex codice Barberino et ex Dandolo *Concordiensis* quia legit *Caeticanae*, transfert in *Caelinanae*, et multa congerit, meo iudicio parum firma, de protectione episcopi Concordiensis Caelinam, nunc Maniacum. Ex documento, quod suggerente Hieronymo David, V. Cl. cive Veneto, profert additor Ughellianus, Carolus Magnus anno 34 Francici regni, id est an. Dom. 802, Petrum episcopum cum sua Concordiensi ecclesia recipit sub imperiali protectione. Si sedem adierat an. 796, interesse synodo Paulini debuerat. 25. Cenetensem jam supra diximus distinctum esse ab Opitergino. P. Bern. de Rubéis inter cætera, quæ notat ad infrmandum concilium Gradense sub Elia in dissert. de schismate Aquileien. et hoc aggerit cap. 11 Vindemium legendum esse *Cessensem*, non *Cenetensem*, quod in Istria insula Cissa fuerit. Episcopum autem Istriensem Vindemium fuisse ex verbis Pauli Diaconi colligit, cum ait Severum a Smaragdo Ravennam deductum cum tribus ab Istria episcopis id est *Joanne Parentino*, *Severo*, *atque Vindemio*. Sed omnes provinciæ Aquileiensis dictos Istriæ episcopos patet ex concilio Romano sub Agathone, ubi Ursinus Cenetensis clare apparet sub Agathone patriarcha cum cæteris etiam mediterranearum sedium, ut Patavinæ et Opitergensis episcopis, qui vocantur omnes Istriæ episcopi. Videtur hic pater eo tendere impugnando synodum Gradensem hucusque non vocatam in dubium, ut acta Mantuanæ synodi, sua ope in lucem recenter tradita, in quibus Gradensis partes deprimuntur, et Aquileiensis ecclesiæ, procurante ejus patriarcha Maxentio, extolluntur, stabiliat et roborat. Utrum vero jure utrumque fecerit, videant alii. Dulcissimus, et non Valentinus, ut putavit Ughellus in Cenetensibus, privilegium a Carolo obtinuit sub data an. 26 et 20 regni, qui annus correspondet 206 an. Christi 794. In eo dicitur, et « ubi, id est Cenedensium castro præest vir venerabilis Dulcissimus episcopus. » Hunc puto ex iis fuisse, qui concilio Paulini adesse debuissent. 26. Vicentinum episcopatum a sancto Prosdocimo constitutum ait Ughellus, et ipsum fuisse « primum episcopum Vicentinum postquam Aquilejam, Patavium, aliasque urbes illustrasset. » Sed non sibi constat: cum in Aquileiensibus sanctum Marcum et sanctum Hermagoram, non sanctum Prosdocimum; et in Patavinis sanctum Prosdocimum « a sancto Petro primum præsullem Patavinorum, » non Vicentinorum, constitutum fuisse conscripserit. Tempore Eliæ patriarchæ Henricum episcopum Vicentinum ponit ipse Ughellus, qui tamen concilio non adfuit Gradensi, « ne particeps ejus erroris (id est quo schisma Aquileien. conflatum est) videretur. » Sed in foveam quam cavit Henricus, successor ejus Horontius cecidit, qui in conciliabulo Maranensi pro Severo stetit, et conventui schismaticorum, a Gregorio papa ad Mauritium imp. provocantium accessit, libello appellationis subscripto. Ab anno 701 usque ad an. 813 Petrus, dein Reginaldus occurrunt. Is interfuit consecrationi ecclesiæ sancti Georgii Veronæ, petente Rotaldo Veronen. episcopo a Maxentio patriarcha Aquileiens. peractæ. Pöterat hic ante annos 17 consedis cathedram Vicentinam, et concilio Paulini adfuisse.

XXI. Tridentinum, 27. episcopatum a sancto Hermagora fidem hausisse testatur Ughellus; et vir cl. Jo. Benedictus Gentilottus in notis ad eumd. monet ad hoc unum testandum positas ipsi et sancto Fortunato fidei et martyrii socio peculiare in choro cathedralis inscriptiones. Abundantius, decimus octavus episcopus Tridentinus, septimo loco subscribit in concilio Aquileien. an. 381 sub sancto Valeriano. Agnellus vigesimus quintus in concilio Gradensi sub Elia et Maranensi sub Severo patriarchis. Post hunc usque ad Hildegarium, qui quadragesimo quarto loco ponitur. episcopi ab Ughello recensentur sine ulla

A temporis nota. Huic tantummodo apponit an. 802 ante hunc est Amator, et supra ipsum Clementianus. Unum ex his tribus concilio Paulini interfuisse probabile est. 28. Feltria, ut inter confines populos facile evenire solet, æmula Bellunensis conterminatæ civitatis perpetua conspicitur, ita ut necesse fuerit ad sedandas sub uno pastore utriusque gregis querelas an. 1204 transactionem admitti, qua Torrentinus Feltrensis et Anselmus Bellunensis episcopi convenerunt auctoritate Innocentii III, ut eorum primo fato functo alter utramque ecclesiam sub unico pastoralis regimine custodiendam haberet: quod usque ad an. 1462 sub Pio II perduravit. Verum nec sic pace parta, ad primam separationem sub duplici pastore rediere ecclesiæ. Anselmo præmortuo, Torrentinus utriusque ecclesiæ titulo decoratus testis inscribitur donationi a Wolchero patriarchæ Aquileiensis factæ cœnobio sancti Nicolai in littore, videlicet, « Tunilinus (sic ibi) Bellunensis et Feltrensis episcopus. » Fontejus Feltrensis primus qui occurrit episcopus, inter Gradensis synodi patres et Maranensis conciliabuli interfuit. Tempore Caroli Magni Endrighettus, cujus mentio exstat ab an. 769 usque ad an. 781 teste Piloni, sedem implevit. Num vero in vivis fuerit adhuc post annos quindecim, et an. 796 interfuit concilio Foro-Julien. incertum. Post hunc usque ad annum 826, quo recensetur Amatus, et synodo Mantuanæ inseritur, alius medio tempore non occurrit.

XXII. Veronensis, 29. episcopatus ab Aquileiensis sede si qui alius pendet, cum, præterquamquod Solacius sub Elia concilio Gradensi, Junior Maranensi convenerunt, Rotaldus, qui successit post Æginum Aldoni (alter ex his tempore concilii Paulini cathedram Veronensem tenebat) Maxentio patriarcha ad consecrationem ecclesiæ sancti Georgii advocato, capitulum ab Veronensium futurorum præsulum potestate exemit, et immediate patriarchæ subjecit si fides habenda est diplomati allato ab Ughello in Veronensibus; quod quidem in notis chronologicis non parum peccat, quia ponitur an. Caroli 41 et Bernardi an. 1, sub die xvi Kal. Octob. indict. 6; adnotator Ughelli vult esse an. 814: sed an. 814 Carolus Septembri in vivis non erat, qui antequam inciperet annum 40 regni Italici decesserat Januarii die 28, nempe v Kal. Februarii. Si autem an. 813 datum est, ut vult Ughellus, nec Bernardi esse potest annus 1, qui rex dicitur post xvi Kal. Octob., nempe Novembri mense sequenti ejusdem anni 813, indictio autem 6 Romana seu pontificia correspondet anno 813, sed Cæsarea, seu Constantiniana jam transierat in 7. Quidquid tamen sit de veritate diplomatæ, nunc de facto subjectio est indubia.

XXIII. Patavinus, 30. episcopatus satius Aquileien. metropolitæ suffragari cognoscitur in Paulo, qui tanquam Istriæ provinciæ (hoc enim nomine Aquileiensis tunc dicebatur, ut dictum est) episcopus subscribit litteris Agathonis papæ, et in Dominico, qui Mantuanæ synodo sub nomine *Patavensis Provinciæ Venetiæ* inseritur. Quam subjectionem ab Aquileiensis sede sæc. xiii habuerint Patavini episcopi apparet ex documento an. 1296 in append. 2, n. 21, apponendo. Sed nedum sæc. xiii, et solum Patavina ecclesia, verum sæculo xi, imo ipso Paulini tempore et omnes suffraganei episcopatus quomodo se gererent cum suo metropolitæ, cum suam cathedram primo inirent, patebit ex aliis formulis subjectionis, (quas profitebantur ea occasione neo-episcopi, quam in append. 2, n. 6 et n. 11, habebis. Rodoni an. 793 successit Luitardus, ut ex Ursato an. 780 Rodonem constituit, et 43 annos sedis ei assignante, colligitur apud Ughellum. Hic ab an. 793 ad an. circiter 809 sedem implens concilio Foro-Julien. Paulini potuit et debuit interesse. 31. Tarvisina ecclesia Rusticum, seu Rusticum, concilio Maranensi exhibuit. Felix Rustico successit, qui libello Mauritio in causa Severi directo subscribit. Et hinc corrigi debent, qui

ex nostris censuerunt in ipsa synodo Maranensi libellum concinnatum, cui non interfuit Felix qui libellum subscripsit, sed Rusticus. Anno 799 Fortunatum episcopum Ughellus reponit, de quo etiam ait quod Leonem III e Gallia revertentem hospitio exceperit, et addit eo præsule an. 780 in diocesi Tarvisina fundatum esse monasterium a Gerardo comite, qui Nonantulano monasterio res suas legavit. Et hic ergo Paulini concilio adesse potuit, et forte adfuit. Bellunensis, 32. conciliabulo Maranensi, et libello ad Mauritium directo subscribendo dedit Laurentium. Ayroldus ab Ughello sub an. 781 locatur: post quem Odelbertus an. 827 in concilio Mantuano apparuit. Ergo Ayroldum tempus concilii Paulini optime comprehendere poterat, et in consequens ipse concilio adfuisse. 33. Comensis ecclesia ab Aquileiensi pendere se prodit vel canendo: nam ipse cantus, de quo aliquid innuimus in præf. ad. not. in hymnos Paulini, ab hac sede longo servatus tempore, quia a ritu ecclesiæ patriarchalis Aquileiensi profecerat, patriarchinus dicitur. Petrus Comensibus datus est episcopus an. 776 Gallia ortus, adnidente Carolo Magno, a quo ex Ratispona an. 803 pro sua ecclesiæ privilegium obtinuit, et an. 818, quo decessit, a Ludovico Pio aliud datum Comi ad sanctum Petrum. Hinc vides hunc episcopum optime potuisse Paulini concilio adesse.

XXIV. Ex his colligi potest, quanquam tam ampla provincia Aquileien. fuerit, paucos tamen episcopos habuisse quos ad concilium Forojuliense anni 796 transmitteret. Cointius ad an. 793, n. 25, de his episcopis hæc habet: « Patriarchæ Forojuliensi suberant 16 sedes suffraganeæ, Concordiensi, Vicentina, Patavina, Tarvisina, Cenetensis, Feltrensis, Bellunensis, Comensis, Veronensis, Tridentina, Tergestina, Justinopolitana, Oemonensis, Parentina, Petinensis seu Pucinensis, et Polensis. . . Ex his quæ commemoravimus, liquet Patavii Bodonem (*pro Rodonem sed is jam decesserat*) Tarvisii Fortunatum, Æginum Veronæ, Comi Petrum, Amatorem Tridentini, Pa-

rentii Dominicum sedisse cum patriarcha Paulinus Forojulien. synodum convocavit: ignorari vero nomina cæterorum episcoporum, qui dioceses Concordiensem, Vicentinam, Cenetensem, Feltrensem, Bellunensem, Tergesunam, Justinopolitanam, Oemonensem, Petinensem, et Polensem tunc administrabant. » Nos his non stamus. Nam si viginti tres episcopatus demas, qui vel nunquam fuerunt, ut Maranensis et Sacillanus; vel desierant, ut Juliensis, Opiterginus, Scarabantiensis, Pelinnus, Petoviensis, Aventiensis, Vejentanus; vel in aliam provinciam transmigrarunt, ut Altinensis, Sabionensis, Tiburniensis, Augustanus, Bejonensis; vel nondum erant, ut Mantuanus, et Pittanovanus: si demas Istriæ episcopatus, Tergestinum, Justinopolitanum, Parentinum, Petinensem, Polensem, qui Gradensis parebant a divisione sedis metropolitice in Aquileiensem 207 et Gradensem, quamvis Istria domita a Pipino et Gracis erepta an. 789, ut vult Cointius, quorum insuper sedes tunc fere omnes viduatae pastoribus erant; si demas episcopatus, quorum episcoporum series interpolata a longo tempore, et præcipue ea tempestate cognoscitur, ut Aciliensis et Oemonensis, seu Labacensis: decem tantummodo supersunt, qui accedere potuerunt concilio probabiliter; dubie, indubie. Probabiliter Concordiensi Petrus, Cenetensis Dulcissimus, Vicentinus Reginaldus. Dubie, id est uter ex duobus accesserit, quia incertum quis an. 796 in cathedra consederit Tridentin. an Amator vel Hildegarius, Feltr. an Endrighettus vel Amatus, Veron. an Aldo vel Æginus. Indubie Patavinus Luitardus, Tarvisinus Fortunatus, Bellunensis Ayroldus, Comensis Petrus. Quam belle Paulinus hunc denarium numerum forte innuens, vocavit cœtum hunc « contubernium quorundam episcoporum: » nam teste Vegetio de Re militari lib. II, cap. 13: « Contubernium constabat decem militibus sub uno papillione degentibus, uno, quasi præses, decano, qui caput contubernii nominabatur. »

DISSERTATIO TERTIA.

DE FELICIS ET ELIPANDI HÆRESI DISSERTATIO DOGMATICA.

I. Pater Mabillonius in tractatu De Studiis monasticis ferme ad calcem operis, elenchum ponit præcipuarum difficultatum, quæ majore adhuc explanatione egere videntur, in lectione conciliorum, Patrum, et ecclesiasticæ historiæ occurrentium juxta seriem sæculorum; quas inter sæculo VIII in fine, hanc quoque recenset: « Felix et Elipandus, quorum hæresis in concilio Francofurtensi damnata fuit, erant Nestoriani? » Quod dubium, cum pro virili illustrare aggressi simus sancti Paulini Aquileiensi patriarchæ opera, qui in eosdem totis viribus insurrexit, intactum relinquendum nobis non est. Jure enim nos provinciam hujusmodi aggredientes suggillaremur, quasi difficultatem maximam declinantes, si hæresis Felicianæ virus manifestum non faceremus. Igitur dogmata affiniorum hæreseon in medium proferre statuimus, ut cognata malitia Felicianæ hæresis dilucidius appareat, et cui propior sit, legenti innotescat.

II. Ne prolixa autem hæresum recensione, quas inter et Felicianam hæresim cognatio aliqua intercesserit seu convenientia, lectoris fatigaretur animus, eas quæ sibi invicem dexteram dare magis visæ sunt, percurremus. Ipse Paulinus eas subindicat, dum lib. I, cap. 8, contra Felicem exprobrat sententiam ipsius modo in Arianam, modo in Nestorianam propendentem. Non inficias eo aliquando ei etiam Macedonii deliria in faciem jactasse, cum in Spiritum sanctum blasphemum ostendit cap. 24 libri ejusdem his verbis: « Sanctum namque spiritum Macedonii sectam secutus Deum abnuis verum. » Eo tamen cardine non

volvebatur Felicis præcipuus error. Sed cum ex eo quod Christus advocatus noster dicatur, et ex alio Paraclito, promisso in Evangelio, arguatur et ipse Jesus Paraclitus, id est advocatus, inferat Felix non ut Deum habendum, qui partes advocati susceperat, recte subinfert Paulinus et petit, quid sentiat de divinitate Spiritus, qui pariter est advocatus: num scilicet cum Macedonio divinitatem Spiritus impugnet, quia advocatus est, cum Christi divinitatem tollat, quia et ipse est advocatus? Cæterum vel nihil, vel minimum commune habet cum Macedoniana Felicis hæresis, quia hæc in Filium, illa insurgens in Spiritum sanctum. Ad Nestorii igitur, vel Arii insana dogmata Felicis accedebat sententia, se ad ultra magis propinquaret, videndum.

III. Arius docebat Filium esse creaturam, nec patrem Patri Deum. Accedit Ario Felix cum dicit Christum filium Dei adoptivum, non proprium, et Deum nuncupativum non verum. Si enim nec Deus verus, nec Filius proprius, quid restat ut sit, nisi mera creatura? Nestorius, qui favit Anastasio presbytero docenti Mariam virginem non appellandam Θεοτόκον, id est deiparam, sive Dei genitricem, exinde duas personas statuebat in Christo, non secus ac duas naturas, alteram personam quia Deus, alteram quia homo erat. Quem sequitur Felix, cum dicit secundum humanitatem non esse verum Filium Dei, nisi adoptivum; adeoque ab ejus humanitate personam Filii Dei eliminat, et filii hominis, qua adoptetur, personam supponit. Accedit ad alium Nestorii erro-

rem dicentis Verbum in humanitate tanquam in templo habitasse, sublato sic incarnationis ineffabili mysterio, operibusque Christi theandricis. Felix quoque asserendo Christum secundam carnem non propriam Dei Filium, admittens videtur divinitatem Verbi in carne, non cum carne hypostatice et personaliter unitam, adoque opera theandrica, quibus nos redemit, quia vere Filii Dei hominibus una simul erant, e medio tolli atque eliminat.

IV. Verum ut propius ad difficultatem propositam accedamus, Arianae radices germinem laud proprio fuisse, et stricto jure loquendo Felicianam hæresim satis perspicuum videtur. Nam Arius inaequalitatem non constituebat præcise in humanitate Christi, neque ex assumptione carnis minorem Patre Filium faciebat, sed et ante incarnationis sacramentum hanc ipsam minoritatem a Patre statuere in Filio. Ab ejus ore potatur confessio. Scripsit enim professionem fidei suæ episc. ad Alexandram episcopum, quam recitat sanctus Epiphanius Hær. 69, num. 7, in qua hæc inter cætera ad rem nostram facientia, inferit. « Credimus unum Deum, solum ingenitum, solum æternum, solum principio carentem... qui unigenitum Filium ante sempiterna tempora genuit, per quem et sæcula et reliqua procreavit omnia. Genuisse porro dicimus re ipsa, non spocie tenuis, ac subsistentem illum suapte voluntate coalidisse; ejusmodi ut neque couverti, neque mutari possit: perfectam Dei creaturam, sed non tanquam rerum creaturam aliquam; formam itidem, sed non tanquam unam cæteris. Nec quemadmodum Valentinus... Sabbelhus... Hierarchas... sed, ut diximus, Dei voluntate ante tempora et sæcula omnia creatum, ut viveret atque esset, a Patre accepisse confitemur: adeo ut eadem illa creatione gloriam et Pater splendoremque contulerit. ... Quamobrem tres sunt hypostases, Pater, Filius, Spiritus sanctus. Et quidem Deus cum rerum omnium causa sit, solus ex omnibus principii est expertus: Filius vero sine tempore genitus a Patre, et ante sæcula creatus ac fundatus, priusquam generetur, non fuit. Sed sine tempore et ante omnia genitus solus a solo Patre productus est. Non enim æternus, aut coæternus est, nec cum Patre ingenitus. Neque cum Patre existit, ut nonnulli de his quæ ad aliud referuntur, affirmant, qui ingenita duo principia constituunt. Verum sic tanquam unitas et principium omnium ante omnia Deus est. Quare etiam ipso Christo prior est, ut a te didicimus, cum id media in Ecclesia predicares. Igitur quatenus a Deo ut esset consecutus est: nec non et vitam, splendorem, cæteraque, quæ in ipsum collata sunt, hæc ratione principium illius Deus est. Est enim illo prior ac princeps, ut pote Deus ipsius, qui ante ipsum fuerit, a quo etiam ille prodierit. Quod si istiusmodi loquendi rationes: *ex utero, et a Patre exiri et venio*, quasi consubstantialis partem, aut emissionem cum nonnullis accipiamus, compositus erit ac divisibilis Pater et mutabilis; imo illorum opinione corpus, et quod in ipsis est, quæ corpori consentanea sunt patietur expertus corporis Dei. Bene valere te optamus, etc. » Sic Arius epistola citata ex versione Dionysii Petavii.

V. In qua epistola liceat quædam adnotare, quibus proditur Ariana pestis. 1. Dicit Arius Deum solum ingenitum, solum æternum, ut excludat coæternitatem Filii. 2. Dicit *Filium ante sempiterna tempora genitum*, et non ab æterno; quem paulo post non genitum, sed *perfectam Dei Creaturam, et ante tempora, et sæcula creatam* appellat. Et in illa creatione accepisse a Patre esse, ut viveret, et gloriam simul et splendorem. Quæ omnia inferiorem manifeste profertur Filium, et minorem Patre constituunt. 3. Tres hypostases admittit, Patrem, Filium, Spiritum sanctum. Verum quantocius Deitatem in solo Patre contrahere videtur, dum subdit. *Et quidem Deus cum rerum omnium causa sit, solus ex omnibus principii est expertus. Filius vero sine tempore genitus a Patre, et*

A ante sæcula creatus ac fundatus, priusquam generetur, non fuit. Quæ ultima verba immanem contemunt blasphemiam: 208 arguunt enim aliquando Filium non genitum. Quia Arius non dicebat quidem Filium temporaliter genitum, sed cum uoque ab æterno, et semper genitum diceret, excogitavit medium terminum dicendo *ante omnia tempora genitum, non tamen æternum, aut coæternum, nec cum Patre ingenitum*, miscans sic vera falsis; nam quod ingenitus cum Patre non sit, verum est: genitus est enim a Patre. Quod autem non sit æternus, et coæternus Patri, falsum, qui ab æterno a Patre genitus, coæternus est generanti. 4. Ex eo quia a Patre accipiat esse. Infert Arius priorem Patrem Filio tanquam ipotus Filii Deum: *Etenim, inquit, illo prior, ac princeps aspice Deus ipseus, qui ante ipsum fuerit.* Et sic statuit minorem Filium Patre.

Consubstantialitatem non intelligens, compositionem necessariam in Patre predicat. Imo corpus ei attribuendum dicit: obiciens absurdum, ne admittat veritatem, quam non assequitur. Hæc omnia, ut vides, æqualitatem Filii cum Patre absolute, et non secundum dispensationem humanæ carnis assumptæ, impetunt et convellere nituntur.

VI. Sed ex aliis Arianae doctrinae capitibus adhuc apertius mens hæresiarum detegatur, et videatur num vere in Filii divinitatem insurgat, vel potius ex humanitate assumpta Filium comprobet minorem. Arius blasphemavit cum dixit docuisse corpus Christi inanitate fuisse. Audi sanctum Epiphanium hæresi 69, n. 19, de Arianis loquentem: « Negant insuper humana anima præditum fuisse. Quod certo consilio ita perscrutant, ut veram ex Maria virgine carnem, reliquaque quæ sunt hominis propria, illum accepisse fateantur, si unam animam excipias. » In collectanea incerti auctoris Canisio tom. V antiq. Lect. edita, quæ nunc est in bibliotheca max. PP. tom. XIII, interprete Francisco Turriano, duorum Ariatorum quædam formulæ fidei proferuntur, in quibus animam a Christo non fuisse assumptam profitentur. Eudoxius enim lib. De Incarnatione sic ait: « Credimus in unum solum verum Deum et Patrem... et in unum Dominum Jesum Christum... incarnatum, non humanatum, non enim animam humanam assumpsit, sed factus est caro. » Et Lucius Alexandrinus orat. in Pascha: « Quomodo, inquit, opus fuit anima, ut perfectus homo simul cum Deo adoraretur? idcirco clamat Joannes, *Verbum caro factum est*, pro eo quod est compositum eam carne, non cum anima. » Cui errori occurrit Ecclesia in symbolo dicens *verum, et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria virgine*; sed et addendo: *et homo factus est.* Quare autem animam a Christo tantopere Ariani coabantur explere? Nimirum ut cum a Verbo, vices animæ, ut ipsi dicebant, supplente, caro illa vivificaretur, in eaque abjectissima quæque et dirissima Christus pateret, refundere has infirmitates in Verbum vivificans carnem possent, et sic evincere ipsum Verbum inferius, Filiumque Patre minorem. Sequitur sanctus Epiphanius, l. e. « Nimirum, ut cum sanam, aut sitim, aut labores, itinera, sudorem, somnum, indignationem audieris, ac dixeris propter humanam quam assumpserat naturam, opus illis habuisse, statim obijcere possint per sese hæc præstare carnem, nisi anima prædita sit, non posse. Et quidem vere hoc illis dicitur. Quid est igitur, inquit, quam quod his omnibus illius divinitas indigebat? Ut cum indigere divinitatem ipsius dixerint, velut peregrinum eundem pronuntient, et a Patris essentia ac natura alienum. » Clarius, etsi brevis Leontius Byzantinus monachus lib. de Sectis, sive schola, actio. 3, prope finem. « Ariana dogma Christi corpus inanitate esse tradebat, ut humiles ejusmodi voces, (pota doloris, infirmitatis, fatigationis, etc.) Non ut homini attribueremus, sed ut Dei Filio; deque ipsis sententia Filius Patre minor deprehenderetur. » En quo teudebant Ariatorum lingue dolosæ. Blasphemis ad

maiores blasphemias sternerent viam. Negabant animam Christo Filio Dei, et possent etiam negare divinitatem Patri aequalem, et ut optime aiebat sanctus Hilarius lib. xi de Trinit., n. 6 : « Dispensationem assumpti corporis rapiunt ad contumeliam divinitatis : et impietatis causas arripiunt de salutis nostrae sacramento. »

VII. Hæc omnia, ut vides, eo tendunt ut Filium Dei vel ante incarnationis mysterium Patre minorem comprobent. Noster vero Uergilanus-Felix non negabat divinitatem Filii Dei, nec inæqualitatem inter personas divinas statuebat; sed tantummodo adoptionem ponebat in humanitate Christi, cumque, quatenus homo erat, filium Dei adoptivum, deumque nuncupativum prædicabat. Audiendus ipse Felix errores pristinos condemnans (vere ne, an simulate patebit in dissert. sequenti n. 74) in confessione fidei suæ presbyteris et clericis Uergilanae ecclesiæ directa : « Profitentes nos deinceps adoptionem carnis in Filio Dei, sive nuncupationem in humanitate nullo modo credere vel prædicare. » Audiendus et Elipandus consors ejusdem perfidie in epist. quam Felici transmisserat, de qua in dissert. seq. n. 36 de Albino loquens : « Qui, ait, non credit carnis adoptionem in Filio Dei, quam sancti Patres et nos ipsi credimus in sola forma servitutis humanæ, non in gloria, vel substantia divinæ naturæ. » Idem profitetur in confessione fidei suæ, quam recitant Eterius et Beatus ejus impugnatores doctrinæ, quamque proferimus eandem dissert. n. 12 : « Qui non fuerit confessus Jesum Christum adoptivum humanitate, et nequam adoptivum divinitate, et hæreticus est, et exterminetur. » Qui adeo dissitum ab Arii doctrina se putabat, ut non una epistola Alcuino directæ haud veritus sit ipsum *novum Arium* proclamare. Quæ autem ratione, vel furore commotus hoc fecerit, non ausim indubitanter asserere. Videtur colligi posse ex ejus verbis, quod scilicet crediderit Alcuinum ex eo quia adoptionem non admittebat in carne seu humanitate Christi, ipsam in divinitate admittente. Objicit enim illi, quod ipse, et sancti Patres, ut somniant, adoptionem ponebant « in sola forma servitutis humanæ, non in gloria vel substantia divinæ naturæ : » quasi adoptio necessario in Christo statuenda fuisset, et hoc discrimen inter se, et Alcuinum intercederet, quod ipse in carne, Alcuinus autem in substantia divinitatis adoptionem agnosceret. Verum enim vero probabilius videtur hoc conviciandi pruritu, quam verosimili et apparenti argumento protulisse. Senex enim vere delirus (quippe octagesimum secundum annum ingressus erat ætatis, cum hæc scriberet) non quid opponeret cum aliqua rationis similitudine Alcuino prætendebat, sed hæc dicebat, ut virus evomeret, quo male sana præcordia tumescerent.

VIII. Non negarim tamen aliquam convenientiam inter utriusque doctrinam, Arii scilicet, et Felicis seu Elipandi intercessisse, quia et ipse Arius quandoque adoptionis nomine abutitur loquens de Filio Dei. Patet ex Epiphania hæresi 69, n. 48, ubi Arium nominare Filium Dei Verbum, sicut cæteros docet. Sic ait : « Quod si Filius ea ratione duntaxat nominatur Verbum, quia cæteri omnes filii Dei vocati sunt, nihil ab aliis discrepabit. Quare cur tanquam Deus adoratur? Nam et illi quoque omnes, ad quos nomen illud adoptionis convenit, adorandi illius opinione fuerant, cum Dei filii nuncupentur. » Ilanc qualemunque dogmatis convenientiam adnotarunt, et Paulinus in Felicem, et Alcuinus in Elipandum scribentes : Ille lib. 1, cap. 12 : « Arius, inquit, de cujus iste descendisse ramifera (supl. radice), patenter videtur, cum Dei filium adoptivum, et creaturam esse firmaret, etc. » Iste lib. 1 contra Elipand. : « Nunquid non tu in eadem persona adoptionem esse affirmas, quam Arius olim detestabili impietate adoptivum esse asseruit? Verum convenientia ista nomine tenus, non re vera intercedebat. Nam Felix dicebat Christum, id est Filium Dei jam incarnatum, secundum divini-

tatem Filium Dei verum : secundum vero humanitatem adoptivum duntaxat filium; Arius autem dicebat Filium Deum præscindendo ad incarnationem (ut scholæ loquuntur) et absolute loquendo adoptivum. Non me lateat Alcuinum lib. ii contra Elipandum ei in faciem jactasse Arianas blasphemias secutum, quia Filium Dei in homine adoptivum appellaverit. « Atque ita, inquis, (sunt verba Alcuini l. c.) et Filius Dei simul cum homine adoptivus dicitur; et filius hominis adoptivus simul cum Verbo dicitur. In cæteris incredula mens tua, et impia aestimatio de humanitate tantummodo erravit Christi; nuæ vero de impietate ad impietatem pervenisti atrocissimam, filium Dei cum homine esse adoptivum, statimque perversa vicissitudine eundem replicans sensum, dixisti : Et filius hominis simul cum Verbo adoptivus dicitur. Quid nequius, quid impius dici, vel excogitari potest, quam ut Filius Dei, id est Verbum Dei cum homine accepto dicitur adoptivus? sensisti forsitan te dividere Christum cum Nestorio in duas personas, unam proprii Filii, alteram adoptivi? Hunc volens vitare laqueum incidisti in ergastulam Arianæ perversitatis. » Sed adhuc ex his Felicis et Elipandi hæresim Arianæ propriam sobolem non agnosco quia Arius adoptivum filium dicebat, nulla relatione habita ad incarnationis mysterium, et ad humanitatem assumptam, quod quidem Felix et Elipandus nunquam docuerunt. Elipandus tantummodo Filium Dei adoptivum dixit quia hominem assumpserat.

209 IX. Quod si aliquando Arius Evangelii vel alterius Scripturæ loca quæ de Christo loquuntur, usurpat, ut illud, *Pater major me est*, et alia hujusmodi, hoc ad innuendum Christum Patre esse inferiorem non quidem quoad humanitatem, ut textus loquuntur et intelligi debent, sed quoad divinitatem fecisse manifestum est. Optime Hilarius lib. ix de Trinit. n. 5 : « Hinc itaque fallendi simplices atque ignorantes hæreticis occasio est, ut quæ ab eo secundum hominem dicta sunt, dicta esse secundum naturæ divinæ infirmitatem mentiantur. » Elipandus autem et Felix non abutebantur ut Arius Scripturis ad innuendum in divinis personis excellentiæ dignitatibus discrepantiam, sed tantummodo ex humanitate a Verbo inducta adoptionis dogma somniarunt.

X. Igitur cum Felicianæ hæresis cum Arianæ ferme in nullo conveniat, videamus num ad Nestorii doctrinam magis accedat. Et accessisse quidem imbutamque Nestorianismo fuisse visum est quam pluribus et maximi subsellii viris cum inter veteres tum inter recentiores. Inter veteres sit primus Paulinus ipse, qui lib. 1 contra Felicem de ipso ait : « Modo Arium obvium amplectitur modo prævium Nestorium gressu sequitur errabundo. » His verbis innuere videtur Paulinus se credere Felicem discipulum Nestorii, quem prævium sequitur, non Arii quem tantum aliquando obvium factum occasione enata amplectitur. 2. Alcuinus lib. 1 contra Felicem sic inquit : « Sicut Nestoriana impietas in duas Christum dividit personas propter duas naturas... ita et vestra inducta temeritas in duos eum dividit filios, unum proprium alterum adoptivum... Nullatenus sic sentientes potestis vobis evitare impietatem Nestorianæ doctrinæ. » Et lib. 1 contra Elipandum : « Quem (Christum) vos sine dubio cum Nestorio in duos dividitis filios et in duas personas per proprietatem et adoptionem. » Idem ibidem : « Si hanc blasphemiam (Arii) declinare niteris, mox incidis in laqueum Nestorii in duas Christum dividens personas, unam propriam, et alteram adoptivam. » Et lib. iv contra eundem : « Vos Nestorio irretitos esse nulla est dubitatio... Hoc vobis solum restat remedii, ut... relinquatis infidelitatem illius Nestorii, atque vestram, quæ procul dubio ex unius radicis impietate processit... Sed ut sciatis nos neque cum Nestorio, neque cum vestra infidelitate Christum in duas dividere personas, etc. » 5. Patres concilii Francofordiensi in epist. ad episcopos Hispaniæ n. 22 sic exprobrant Felici et Elipando : « Nonne

olim eadem hæresis vestra in Nestorio ab universali sancta Ecclesia refutata est etiam et damnata? » 4. Jonas Aurelianensis sub principio lib. 1 De Cultu Imaginum contra Claudium Taurinensem episcopum loquens de synodo Francofordiensi et de Felicis hæresi in ea damnata sic ait : « Eiusdem namque principis (Caroli Magni) jussu in unum coacti, adhibita etiam sanctæ Romanæ Ecclesiæ auctoritate eundem Felicem damnaverunt, imo cum auctore sui erroris Nestorio, quem imitatus est, perpetuo anathemati mancipaverunt. » 5. Agobardus episcopus Lugdunensis lib. adversus Felicem non uno loco, præcipue tamen n. 7, Nestorianum asserit Felicem. Sic enim ait : « Timens permixtionem Eutychemis, corrui in divisionem Nestorii. Sed quia eum, de quo sermo est, corruisse diximus in Nestorii pessimam divisionem, opportunum puto esse in hoc loco ponere sententias Nestorii, antequam ad hujus dicta discutienda veniamus, ut prudens lector cognoscere valeat, quam consona Felix Nestorio senserit. » Et hi quidem inter veteres.

XI. Inter recentiores autem sunt primus Papius Massonus in synopsi I voluminis Agobardi sic habens : « Quidam episcopus Origellæ... Nestoriæ sectæ jam diu fulgore Evangelii extinctæ semina ab inferis excitavit. » 2. Joannes Mariana Soc. Jesu lib VII, cap. 8 Annal. Hispan. de Felice et Elipando disserens : « Nestorii placita concilii pridem Ephesini diligentia sopita, quasi veteris incendii scintillæ, iis auctoribus suscitata sunt, Christum affirmantibus, qua parte certe homo est, Dei filium adoptione contra fas, contra auspicia, contra omnes divinas, et humanas litteras, et religiones. » 3. Baronius noster ad an. 794, n. 1, de adoptione hujusmodi sic, iniquiens : « Licet enim sancta Dei ecclesia catholica nihil quod de his vel leviter dubitaret haberet : utpote quod in concilio œcumenico Ephesino quid de his sentiendum esset fuisset plenissime definitum cum Nestorium condemnasset, etc. » 4. Severinus Binius in not. ad Concil. Francoford. lit. c. de Elipando sic loquens : « Nestorianismum jam ante sopitum resuscitabat. » 5. Dionysius Petavius de Incarnat. lib. 1, cap. 22 cujus titulus : « De hæresi Feliciana quæ Nestorianæ propago fuit. » 6. Natalis Alexander, qui sæculo VIII, dissert. 5, hanc statuit propositionem : « Felix et Elipandus Nestorii hæresim de duabus in Christo personis consequenter propugnare. » 7. Philippus Brichus ad an. 794, de concilio Francofordiensi loquens celebrato in causa Felicis Urgelitani et Elipandi Toletani, « quorum ille, ait, Nestorii sectam ejuratam resumpserat. » 8. Geronius in appendice disceptationis 2 de arte secernendi diplomata, cap. 2 : « Renovabat ille (Felix) Nestorianam hæresim. » 9. Christianus Lupus dissert. de VII synodo cap. 16 : « Purum putum Nestorianismum per Felicem et Elipandum suscitatum vocat. » Sed aliis omissis, uno verbo est hæc recentiorum et veterum sententia communis.

XII. Auctoritatibus autem rationes addendæ sunt. Quarum potissima, et ferme dicam unica ea est, quod scilicet Felix et Elipandus sua adoptione sicuti duos filios, ita duas personas in Christo statuere habuerint necessarium. Hoc autem hæresim Nestorianam sapere manifestum est. Duos filios vero ponere, vel unum dividere in adoptantem et in adoptatum, clare evincit ipse Paulinus in Sacrosyllabo n. 4 et 5 cum ait : « Dicant hæretici quis de tribus personis eum (Christum) adoptaverit, cum tota eum Trinitas in utero immaculatæ operata sit virginis. Porro adoptivi dici non potest, nisi is qui alienus est ab eo, a quo dicitur adoptatus. » Ex quibus inferre volebat Paulinus, quod cum Trinitas adoptaverit, et in Trinitate sit Filius Dei, adoptans et ipse fuerit. Cum vero non sint unum adoptans et adoptatus, duos filios in Christo unum adoptantem, adoptatum alterum constituerant. Quo l clarius eis objicit ipse Paulinus n. 8 : « Non duo filii, alius Dei et alius hominis,

ut sicut illi errando æstimant, adoptivus sit hominis filius, et sine adoptione Dei Filius. » Et lib. 1 contra Felicem cap. 11 : « In duobus vocabulis proprii scilicet et adoptivi, verique et nuncupativi Dei, unicum eundemque Dei Filium dividere non formidat. » Si autem duos filios admittebant, duas quoque personas admittere necessum erat. Docet enim sanctus Thomas III p., q. 23, a. 4, c., quod « filiatio proprie convenit hypostasi vel personæ, non autem naturæ, quia filiatio est proprietatis personalis. » Quod et advertit Paulinus ipse, cum lib. 1, cap. 37 exprobrat Felici ex divisione in filium et filium, duplicationem quoque personarum : « Dividere, inquit, unum Christum conaris. Nam dum modo verum Deum, verumque Dei Filium (*supple ex sequentibus*, modo nuncupativum Deum, et adoptivum filium) elinguas (*pro asseris, vide notas*) quid aliud quam introducere quatuor personas festinas? » scilicet in mysterio Trinitatis, quia duos filios, et per consequens duas personas in filio diviso vel duplicato ponere cogebatur; sicque quaternitatem personarum constituere. Duas vero personas in Christo statuere Nestorii est dogma proscriptum. Ergo, ut verbis Joannis Baptistæ Conventati nostri oratio II de secunda Filii Dei nativitate, c. 16, § 109, utar, « Nestorii extremus partus fuere Felix et Elipandus. » Cujus ratio ex eodem hæc est, « quia in duos filios secabatur, duasque personas Christus; cum filius personam sonet : nec unus, idemque Filius Dei esse possit et naturalis, et adoptivus. »

XIII. Hinc optime inferebat Paulinus si secundum humanitatem nuncupativus Deus et filius adoptivus est Christus, Mariam virginem matrem ejus Θετόκον, et Dei Genitricem non esse appellandam, quippe quæ Deum non genuit, sed hominem tantum : et ita in notissimum Nestorii errorem impingi. « Si ipsa venerabilis virgo, ait lib. 1 contra Felicem c. 15, non genuit verum Deum verumque hominem in singularitate personæ... quo pacto catholica Ecclesia una in toto orbe terrarum, beatam virginem Mariam dulce mihi ac venerabile nomen Theotocon, hoc est Dei genitricem, libera publica voce confiteri non cessat? Si igitur nuncupativum et non verum Deum, et insani capitis vir iste fauce dispumat falsissima, ex utero vera mater genuit... quomodo vera Dei genitrix beata virgo omnium catholicorum verissimo confitebitur ore? Fateantur necesse est hæretici eam nuncupativam genitricem, si nuncupativæ ab eis putabitur genitrix prolis. »

XIV. Quamvis autem auctoritate et ratione hæc sententia muniatur, Gabriel Vasquez in III part. S. Thomæ tomo I, q. 23, disput. 89, cap. 8, eam non uno argumento convellere nititur, et ostendere Felicem et Elipandum Nestorianos non esse dicendos. 1° Quia Elipandus petit a Carolo Magno judicium concilii approbantis sententiam suam de adoptione Christi. Fatuus omnino et mente captus fuisset, si a rege catholico per 210 concilium orthodoxum Nestorianum dogma peteret confirmandum. 2° Nova vocatur a Patribus Francofordiensibus sententia Elipandi, quæ non sic vocaretur, si Nestoriana fuisset. 3° Si quid cum Nestorio Felix et Elipandus commune habuissent, convincendi fuerant Scripturis probantibus unitatem personæ in Christo, ut cum Nestorio actum est. Quæ enim in eos proferuntur, eo tantum tendunt, ut evincant ipsos necesse habuisse duas personas statuere, non quod revera statuisent. 4° Cum Elipandus asserat servitatem in Christo sicuti adoptionem; si servitatem intelligeret in persona Adrianus papa, qui in eum scripsit, respondisset sicut respondebatur Nestorio, non secundum personam, sed secundum naturam humanam servum dici posse, quia naturam servilis conditionis assumpsit. Non ita tamen respondet, sed allegorice rem prosequitur explicando. Quare? Quia videbat Elipandum illaturam tunc fuisse et in natura humana adoptionem sicuti servitatem admittendam. Si autem sicuti servitatem

in natura humana, et non in persona, ita et adoptionem statuisset, non erat Nestorianus. Hoc quartum omisit Natalis Alexander, qui alias ceteris respondet. Addit Vasquez et magnificat verba Elipandi de Christo loquentis, quem vocat in una, eademque persona agglomeratum; subditque tanquam mentem suam omni furo remoto explicasset Elipandus, ejusque explanationi oculis clausis esset standum: « Desinant ergo nostri theologi effugia comminisci, et errorem apertum Nestorii Elipando tribuere, cum disertis verbis unam Dei et hominis personam fateatur; cum Christum Filium Dei naturalem in natura divina prædicet, et duas in una persona naturas pronuntiet; quæ omnia Nestorius nunquam concessit. »

XV. His objectis respondet Natalis Alexander in sæc. VIII, dissert. 5. Ad primum non disertis verbis Nestorii dogma promovisse, sed ambagibus et fucatis commentis: adeoque « non mirum quod concilii judicium a Carolo postulerint, quia vel non intelligebant modum, quo suum exponebant ac propugnabant errorem in hæresim Nestorii re ipsa incidere; vel sperabant (quod hæreticis non insolens est) se simulatione sua fucum facturos synodo, et alios in partes suas pertracturos. » Inscitia enim, ut in proverbio est, audaciam facit, et confert. Ad secundum Alexander « novum, ait, dici errorem quoad modum explicandi, non quoad rem ipsam. » Unde Paulinus in Sacrosyllabo paulo ante finem vocat eos « novos hostes, sed veterinosa perfidia sæpe pollutos. » Hinc Agobardus lib. 1 adversus Felicem in princip. vocat « novam, imo ex veteri reditivam hæresim. » Novum autem dicimus et reditivum, seu renovatum. Sic Maro, Georg. lib. 1, v. 288, de sole renascente

Aut cum sole novo terras irrorat Eous.

et Georg. lib. III, v. 437, de angue renovato:

Cum positus novus exuviis nitidusque juvena.

Non enim alius ac antea sol et anguis, sed idem ac prius. Ita et hæc hæresis. Ad tertium falsum esse ait N. Alexander non occurri errori Felicis et Elipandi Scripturis probantibus unitatem in Christo personæ. « Epistola enim concilii ad episcopos Hispaniæ hujusmodi testimoniis est referta, ut legenti evidens est, ad quam si attendisset Vasquezus, id tam confidenter non negasset. » Neque infertur Nestorianismum non esse, quia personæ non se duplicare dicebant, cum stante eorum doctrina duplicandæ fuissent. Ad quod absurdum, quod et ipsi hæretici Nestorianorum nomen abhorrentes refugiabant, confutandum jure adigebantur a Patribus eos impugnantibus. Ad quartum objectum petitum ex modo respondendi Adriani papæ non interpretantis Scripturas loquentes de servitute Christi secundum humanitatis servilem conditionem, ut fiebat olim cum Nestorio, ne Elipandus inferret et adoptionem secundum humanitatem, sed mystice et allegorice eas intelligentis; dico hoc non veritum esse Adrianum, quia etsi Scripture allegorice Christo applicentur, attamen Adrianus ipsas allegorias non ad naturam, sed ad personam refert. « Quæ cuncta, ait in epist. ad episcopos Hispaniæ, et juxta litteram prophetice et mystice revelata, nostri mediatoris designant personam. » Persona enim Verbi, quæ in humana natura passa est et crucifixæ, servitutis quoque imaginem præferbat. Non veni, ait ipse de se loquens, Matth. xx, 28, ministrari, sed ministrare, et Luc. xxii, 27: Ego in medio vestrum sum sicut qui ministrat. Formam enim servi, quam in assumptione carnis accepit, Philipp. II, 7, per actiones et officia servitutis exhibuit et ostendit; quæ actiones quia suppositorum sunt, ut scholæ loquantur, personæ quoque sunt tribuendæ. At per hoc non evinci potest, personam habuisse vere servilem respectu Patris, ut aiebat Elipandus, sed neque eodem passu procedere servitute et adoptionem. Servitus enim allegorice potest Christo competere ob actiones servitutis, quæ etsi proveniant a persona, non tamen personam immutant, nec inferiorem in

A suo esse constituent. Fecit enim hoc dignatione, non conditione. At adoptio cum esse non possit nisi in aliena persona a filio proprio, aliam quoque filiationem a filiatione propria supponeret, adeoque duas, naturalis scilicet filii et adoptivi. Non poterat ergo Elipandus a ratione servitutis, quæ arbitraria erat, et figura tenus, non reipsa, servum exhibebat Christum, inferre adoptionem, quæ non actiones personæ, sed ipsam personam, ejusdemque essentiali conditionem afficiebat. Poterat enim naturalis Dei Filius sine immutatione suæ conditionis exhibere se servum et actiones servitutis præstare. Quas cum præstiterit, sub allegoria servitutis figuratus fuit. Non poterat autem se adoptivum exhibere cum naturalis esset, dicente Divo Thoma III p., q. 25, a. 4, c. quod « Filio adoptionis est participata similitudo filiationis naturalis. Non autem recipitur aliquid dici participative quod per se dicitur. Et ideo Christus, qui est Filius Dei naturalis nullo modo potest dici filius adoptivus. » Hæc sanctus Thomas, qui eadem III p., q. 20, a. 6, per totum, et præcipue ad 2 in sensu explicato Christum ob servilem conditionem naturæ assumptæ servum et Patri subjectum non veretur asserere.

XVI. Verum quia Vasquez non una vice provocat ad testimonium Elipandi, cujus verba profert, dicentis unam in Christo personam, non duas cum Nestorio, sanctus Paulinus noster advertit dolum, et fraudem prodit cum de socio malitiæ Felice ait lib. 1, cap. 9: « Personas, ait, non divido, naturas prorsus distingo; sed cum se excusare ab hac nititur nota, et tamen frequentius id agere, ex propriis nihilominus potest revinci commentis, duorum criminum, facti et mendacii reus, etc. » Ac si diceret; ea est subtilola istorum mens, qui notam sibi inurendam hæreseos declinare volentes, verborum lenociniis cauteriatam palliantes conscientiam, ut incautos decipiant, horrere videntur quamcumque divisionem personarum in Christo, quam tamen in doctrina toto nisu inferre conantur. Quod Eterius et Beatus ostendunt ex verbis Elipandi in confessione sua statim ad hæc: « In una eademque Dei et hominis persona agglomeratus, atque carnis vestimento indutus, » subditis: « Quia non per illum qui natus est de virgine, visibilia et invisibilia condidit, sed per illum qui non est adoptione, sed genere; neque gratia, sed natura, » dum explicantes illud I Joan. iv, 4: Omnis spiritus, qui solvit Jesum, ex Deo non est, sic dicunt: « Quid est solvere Jesum, nisi seorsum Deum et seorsum hominem prædicare? Ille sine dubio solvit Jesum, qui prædicat populo dicens: Nunquid per illum, qui natus est de virgine, per ipsum visibilia et invisibilia condidit; an per illum, qui non adoptione, sed genere; nec gratia, sed natura cuncta creavit? » et infra: « Unus nobis sufficit filius Virginis, qui nomen habet Jesus. Illos tuos qui dicis *istum*, et *illum*, necesse non habemus. » Ubi per *illum*, et istum designasse pluralitatem personarum Elipandum ostendunt. Quod et adnotavit Alcuinus in responsione ad eundem Elipandum. « Quomodo, ait, in hisce tuis verbis duas non intelligis in Christo personas te affirmare, dum dicis *ei*, et *illi*? Quasi alius sit qui ex Deo Patre genitus est, et alius qui ex virgine matre factus est, dum Evangelista dicit: et *Verbum caro factum est*. » Igitur non prima fronte attendenda sunt verba hæreticorum, sed doctrina tota pensanda, sicuti factum est cum Nestorio, de quo auctor Chronici Alexandrini olymp. 333, a. 4, disserens de concillis Constantinopolitano et Ephesino Nestorium Theodorumque damnantibus, qui sub naturarum nomine personas subintelligi volebant sic ait: « Nec mirandum, si nomine naturarum impiæ epistolæ scriptor usus est. Solent enim hæretici ut imponent simplicioribus orthodoxorum pie usurpatis vocibus uti, et piam rectamque mentem illorum et explanationem ad suam perfidiam seu impietatem transferre... Itaque Nestorium duas quidem naturas, et

unam personam asserentem, sed unionem ipsarum per hypostasim negantem prima synodus Ephesina, cui Cœlestinus et Cyrillus sanctæ memoriæ præfuerunt, non recipere, quinimo condemnare. » Sicut ergo nihil Nestorio proffit personam unam asserere, quin unionem hypostaticam negans, et re ipsa hypostases duas introducens, a concilio et Patribus damnaretur, ita **211** Felici et Elipando aliquando asserentibus unitatem personæ in Christo, de facto autem per adoptionem aliam et aliam astruentibus credendum non erat.

XVII. Ex his oritur quæstio, quam expendit Suarez in III p. S. Thomæ tom. I, q. 23, a. 4, disput. 49, sect. 2. *An scilicet sit de fide Christum in quantum hominem non esse filium adoptivum.* Et respondet primo absolute loquendo de fide esse non esse adoptivum, sed naturalem. Addit secundo quod si particula *in quantum* designat *suppositum*, de fide quoque est non esse adoptivum. Tertio autem subjungit. « Denique si in illa propositione particula *in quantum* sumatur proprie et specificative, licet omnino verum sit Christum in quantum hominem non esse filium adoptivum, non tamen censo illud esse de fide, sed ita certum, ut contrarium non sit admodum verisimile et probabile. Ratio est, quia licet concilium (Francoford.) et cætera testimonia multum favent huic veritati, non tamen in hoc sensu illam expresse definiunt: præsertim quia omnes historiæ, quæ de concilio Francofordiensi loquuntur, docent coactum esse contra Elipandi [errorem], quem dicunt esse eundem cum errore Nestorii... ergo directe non videtur damnatus ille error, nisi quatenus introducebat in Christo personam creatam: reliqua, quæ ex scholastica disputatione pendent, non videntur definita. » Si ergo concilium Francoford. damnat adoptionem non nisi in sensu Nestoriano, quatenus personam creatam in Christo inducebat, Felicem et Elipandum, qui talem adoptionem astruebant, Nestorianos fuisse manifestum est.

XVIII. Verum antequam supremam dissertationi manum imponamus, operæ pretium ducimus quosdam sanctos Patres a calumnia horum hæreticorum vindicare, qui eos pro se stare adeo perfrecta fronte contendebant, ut Patribus Francofordiensibus imponere niterentur adoptionis doctrinam ab horum Patrum ore processisse. Quorundam quidem sententias, id est Hilarii, Augustini, Hieronymi, Patres Francoford. in epist. ad episcopos Hispaniæ, interpretantur, exponentes sanctorum intelligentiam, quam pervicax hæreticorum ignorantia iis appingebat. Sed cum veniant ad Hispanorum Patrum, ut sunt Eugenius, Ildefonsus, Julianus, auctoritates eas non explicant, non interpretantur, sed censura potius acriori castigant. Sic enim aiunt epist. cit. n. 7: « Sequitur in eodem libello vestro: *Item, prædecessores nostri Eugenius, Ildefonsus, Julianus Toletanæ sedis antistites, in suis dogmatibus ita dixerunt in missa de Cœna Domini: Qui per adoptivi hominis passionem dum suo non indulsit corpori. Item in missa de Ascensione Domini: Hodie Salvator noster, post adoptionem carnis sedem repetivit deitatis.* Et cætera quæ ex parentum vestrorum dictis posuistis: ut manifestum sit quales habeatis parentes, et ut notum sit omnibus unde vos traditi sitis in manus infidelium. Vide ibidem adhuc acriora sequentia. »

XIX. Sed quis adeo novus est homo, ut malitiam hæreticorum corruptentium Patrum scripturas ignoret? In hacmet causa Alcuinus, lib. II contra Elipandum, corruptum locum Hilarii a Felice subindicat. Locus is erat lib. II de Trinit.: « Ita potestatis dignitas non admittitur, dum carnis humilitas adoratur. » Felix reposuit *adoptatur*. Unde Alcuinus: « In quo loco certissime de Magorum adoratione idem pater Hilarius disputat, non de paterna adoptione, quam tu praviissime huic loco asserere conaris. » Confirmatur ex relatione Hincmari in præfat. libri de Prædestinatione contra Gotteschalum. « Et sicut ipso-

rum, qui interfuerunt concilio relatione didicimus, quando divæ memoriæ dominus Carolus Felicem infelicem Orgelitanæ civitatis episcopum synodali decreto hæreticum comprobatum atque damnatum compertit, etiam revictum invenit: quia corrupto muneribus Juniore bibliothecario Aquensis palatii, librum beati Hilarii rasis, et ubi scriptum erat, *Quia in Dei filio carnis humilitas adoratur*, omisit: *Carnis humilitas adoptatur*. » Vide factum hoc fuse prosequentem Germanicum in Appendice disceptationis 2, de arte discernendi diplomata cap. 2, pag. 396, et seq. edit. Paris. 1706.

XX. Quæ cum ita sint, summopere credibile fit, olim ab illis sanctis Patribus positum fuisse *assumptum*, *assumptionem* ubi hæretici legebant *adoptivi* vel *adoptionem*; eosque malitiosa corruptela verbum sibi favens substituisse. Fulcit æquissimam conjecturam Patris Vasquez observatio, qui in III p. S. Th., disp. 89, q. 23, cap. 15 advertit: « Nunc in missis Gothicis (ex hujusmodi enim missis auctoritates petebantur, ut ex supra allatis apparet) tam excussis, quam manuscriptis, quæ hactenus sunt, et in ecclesia Toletana servantur, nihil tale reperitur. Unde vel falso allegabantur, vel similes orationes expunctæ sunt. Crediderim autem vel nunquam eas exstitisse, vel Ildefonsum et Julianum illarum auctores non fuisse, sed ab aliquo falso suppositis; nam auctor Missarum Gothicarum fuit Isidorus, qui disertis verbis affirmat Christum non adoptivum, sed naturalem esse in utraque natura: idemque asserit Ildefonsus. »

XXI. Sed quia hunc Ildefonsum præ cæteris impetunt Patres Francofordienses, cum explicantes illud: *Hic est filius meus dilectus*, sic aiunt: « Melius est testimonio Dei Patris credere de suo Filio quam Ildefonsi vestri, qui tales vobis composuit preces in missarum solemnibus, quales universalis et sancta Dei non habet Ecclesia. Nec vos in illis exaudiri putamus... et Ildefonsus vester in orationibus suis Christum adoptivum nominaverit; noster vero Gregorius pontifex Romanæ sedis, et clarissimus toto orbe doctor in suis orationibus semper eum unigenitum nominare non dubitavit: » operæ pretium est nonnulla ex Ildefonso afferre, ut ex verbis ejus pateat num vere adoptionem in Filio Dei Christo Jesu admisserit, ut hæretici imponebant. Libro igitur de Virginitate B. M. V. cap. 4 ita scribit: « Sicque in unione personæ idem sit Verbum qui caro, idem sit homo qui Deus: » Et paulo inferius: « ergo non illum ut cæteros adoptio filios, Dei fecit Filium, sed divinitatis natura illum in proprium Dei Filium exaltavit... Nunquam igitur ipse purus homo conceptus nec natus, sicut ceteri nascuntur infantes, ut ei ex adoptionis gratia, aut ex molimento virtutum prærogativa filii præstaretur; sed Dei Verbum quia caro factum est, assumpsit hominem in se sine persona hominis, ut totus esset Christus proprius Dei Filius, non dono gratiæ renascendo ut ceteri, sed salva proprietate utriusque naturæ. » Quid ad exclusionem adoptionis in Christo haberi potest aut uberius aut clarius? Quam doctrinam ad verbum ferme hausit ex Gregorii magni lib. I Moral., cap. 7 in fine, ubi ait: « Omnes qui in fide Deo nascuntur, superat: quia non ut cæteros adoptio, sed natura illum divinitatis exaltat. » Verba hæc Gregorii ipse Paulinus pro se citat lib. III contra Felicem, cap. 27.

XXII. Sed quam inopportuna et ferme dixerim præpostere Patres Francofordienses, relatione hæreticorum decepti, insinulaverint præsulum Hispanorum Eugenii, Ildefonsi Juliani fidem, evincitur ex concilio Toletano XI, æra 713, id est a Domini 675 celebrato, seculo scilicet ipso, quo floruerunt prædicti episcopi, quorum primus circa an. 646, alter annum 657; tertius circa an. 680 Ecclesiam scriptis suis et exemplis sanctissimis illustrarunt. Sic enim in confessione fidei Patres Toletani dicebant: « Hic etiam Filius Dei natura est filius, non adoptio. » Et infra: « In quo Dei Filio duas credimus esse naturas,

uam divinitatis, alteram humanitatis; quas ita in se una Christi persona univit, ut nec divinitas ab humanitate, nec humanitas a divinitate possit aliquando sejungi. Unde perfectus Deus perfectus et homo, in unitate personæ univus, est Christus. Nec tamen quia duas diximus in Christo esse naturas, duas causabimus in eo esse personas, ne Trinitati (quod absit) accedere videatur quaternitas. Deus enim Verbum non accepit personam hominis sed naturam, et in æternam personam divinitatis temporalem accepit substantiam carnis. » Hæc erat fides Hispanæ Ecclesiæ

A sæculo Eugenii, Ildefonsi et Juliani, quorum doctrinam, ab impostoribus corruptam, ad trutinam non revocantes Patres Francofordienses, nil mirum si regulas censuræ exorbitasse visi fuerint in dubio facti, non juris. « Qui error etiam in conciliis œcumenicis, et decretis Romanorum pontificum intervenire potest, et nonnunquam accidit, ut omnes theologi cum cardinale Bellarmino et Baronio fatentur, » ait cardinalis de Aguirre in epist. de ratione operis, præfixa tom. III suæ collectionis conciliorum Hispaniæ, n. 12, loquens de hocmet proposito casu.

212 DISSERTATIO QUARTA.

DE FELICIS ET ELIPANDI HÆRESI DISSERTATIO HISTORICO-CHRONOLOGICA.

I. Cum ex operibus sancti Patris nostri Paulini facile deprehendatur ipsum in eo maxime fuisse, ut hæresim Adoptivorum ab agro supremi Patrisfamilias funditus radicitusque evelleret et contra Elipandum et Felicem hujusmodi erroris satores perpeti labore desudasse, æquum visum est, nec ingratum lectoribus nostris futurum, si cum superiori dissertatione egerimus de dogmate, quod Nestoriani erroris appendix dici potest, nunc de auctoribus ejus historice tractemus, illorumque hæreseos originem, progressus, damnationem, et interitum, omnibus ad sua tempora revocatis, in medium proferamus: Sic enim hostium audacia et protervia exposita, virtus triumphantis illustrius elucet. Etenim non hebetis ingenii viris impetebat Paulinus, ut nullius vel laboris vel laudis fuerit eos contudisse; sed qui cristas erigerent et cornua tollerent vel in ipsa clade audacioses. Hinc opus Paulino fuit sæpe manus conserere, et coram et scriptis, eminus et cominus pugnam instaurare, ea tandem eventus felicitate, ut e vivis excedens, hæresim quoque vel penitus extinctam, vel supremos alicubi tantummodo anhelitus trahentem reliquerit. Sed jam ad propositum veniendum est.

II. Jam ab initio sæculi VIII, Mauri fretum Gaditanam transgressi, Hispanias bello subactas dira servitute premebant. Anno enim post Christum natum 711 a Julianus Tingitano præfecto, in ultionem stupri a Roderico filii suæ illati, contra ipsum Rodericum, Vitizæ ab eo quoque excæcati successorem, sollicitantibus forte filiis ipsius Vitizæ apud Julianum tunc exsulantibus, accersiti fuerunt, et duce Tarik, Abila monte occupato (quem ex Arabica dictione *Gabal-Tarik*, id est Tarik montem, inde vulgo *Gibraltar*, seu *Gibilterra* neoterici dixerunt) anno sequenti, copias sufficiente in Tarik auxilium Mose Armeniæ præfecto Hispalim miserunt; et tandem anno 713 Roderico postremo Visigothorum regum occiso, Hispaniarum imperio potiti sunt, Cordubæ sede imperii constituta. Verum annis proxime sequentibus Pelagius, quem alii cognatum Roderici volunt, in Asturiæ montibus quo se receperant, Maurorum servitutum declinantes, Christiani, ab eis in regem salutat, in Mauros insurgens, prima Legionis et Oviedi regnorum fundamenta jecit, a quibus hostes Christiani nominis, status temporibus exurgere viderunt, qui progressus suos conatusque compescerent, donec pluries fusi victique, et intra Granatensis tantum regni limites redacti, tandem et hoc ipsum jam supet octo sæcula detentum, anno 1492 Ferdinando et Isabella cesserunt. Maurorum excursionibus et domitata sus deque omnia posita, et præcipue religionis dogmata et mysteria non est mirandum. Munia enim pastoralia negligentibus et sibi prospicerent episcopis, et grassante ignorantie malthæque contagio ex vicina Arabum colluvie, quid facilius, quam ut *genera Dominicum macies, dein lethalis pestilentia, subsequeretur?* Hinc plerique autumant ex secta Ma-

B metica, adeo Christo injuria, semina hæreseos Adoptivorum jacta, enata, adulta.

III. Equidem hoc non improbabile videbitur consideranti Mahometanismo Alcoranique exordia, quæ Petrus Venerabilis abbas Cluniacensis nonus, lib. IV, epist. 17 recenset, dum ait. « Sergium monachum hæretici Nestorii sectatorem, expulsum ab Ecclesia, conjunctum Mahumet, quod ei deerat supplevisse, et Scripturas sacras tam Veteris Testamenti quam Novi, secundum magistri sui intellectum, qui Salvatorem nostrum Deum esse negabat, partim, prout sibi visum est, exposuisse, et eum ab idololatria dum tentat avertere, Christianum Nestorianum effecisse. » Quid enim aliud quam Nestorianismi germen infandum Adoptivorum hæresis fuit, sicuti superiori dissertatione ostensum est? Hanc fuisse erroris originem in Hispania fateri videtur etiam Nicolaus Antonius in Bibliotheca Hispana Vet. tom. I, lib. VI, cap. 2, n. 25, his verbis: « Enatus vero, cum exiret hoc sæculum (loquitur de octavo) novus ob ignorantiam gentem sub jugo Saracenorum Hispaniæ gentis error de persona Christi Domini puriorem Christianitatis æra, quo illius ætatis fides virebat, infecit..... Felix Urgellensis atque Elipandus Toletanus antistes mali fundus occasioque. Deceptus enim utriusque contagione forsitan insidentium cervicibus, aut e proximo blasphemantium Machometanorum, Jesum adoptivum Dei filium appellare ac docere non erubuerunt. »

IV. Quanquam vero infandi germinis radix eo solum tempore pullulasse videatur, ut verum tamen fatear, adoptionis vocabulum Christo Jesu male appositum, priora quoque sæcula audierunt. Etenim Bonosus, qui Nestorium præcessit, hæresique ejus velut prælusit, circa finem sæculi IV, ut patet ex proscriptione dogmatis nefarii an. 389 in concilio Capuano facta (Baronius et concilia Labbe hoc anno adoptivi nomenclaturam aliquando effutiit. Hic Nussitaniæ in Dacia episcopus, ut conjectat Sirmondus in notis ad epist. 3 Aviti Vienen. episcopi, et in can. 17 concilii Arelaten. II partes Photini Christum Deum negantis, et hominem tantummodo prædicantis, secutus, docuit Christum adoptivum, non proprium Dei Filium, ut ex Isidoro lib. VIII Etymolog. cap. 5 habetur in 24, q. 3, c. 39, et ipse Isidorus testatur in libro De Viris Ecclesiæ illustribus, sic de Justiniano Valentis episcopo sub Theuda, Visigothorum rege, florente, hoc est circa dimidium sæculi IV, scribens: « Justinianus scripsit librum Responsum. . . . quarum secunda est contra Bonosiacos, qui Christum adoptivum, et non proprium dicunt. » Verum Elipandus in epistola sua, quam Etherius et Beatus in lib. I contra ipsum inseruerunt, aliam ait a sua fuisse mentem Bonosi. « Bonosus, inquit, credidit de matre adoptivum, et non de Patre ante sæcula proprie genitum; » unde Christum Deum esse negabat omnino, qui generationem æternam ex Pa-

tre ante sæcula adimebat; quod ipse haudquaquam facere dicebat, ut infra patebit. Cæterum hos esse homines illos hæreticos, quos sub his temporibus, id est circa an. 420 impetebat Chromatius noster, Aquileiensis ecclesiæ aliud illustrissimum jubar, in frag. ad illud: *Ego a te habeo baptizari*, non ambigimus. Sic enim ait ad illa verba, *Hic est Filius meus*, a Patre de Christo dicta: «suus utique non per adoptionem gratiæ, neque per religionem creaturæ ut hæretici volunt, sed sui proprietate generis, et veritate naturæ.»

V. Vocabulum autem *adoptionis*, afflictum Christo Jesu ab Orientalibus, ad Occidentales credibile est Theodiscum transtulisse, qui sancto Isidoro in Hispanensem sedem successit, de quo Lucas Tudensis apud Baronium nostrum ad an. 636 n. 9 sic ait: «Successit beatissimo Isidoro Theodiscum natione Græcus... Hic... infidelis inventus et erroneus in articulis fidei comprobatus, per synodum ab archiepiscopali dignitate degradatus est. Asserebat enim Dominum nostrum Jesum Christum cum Patre, et Spiritu sancto non esse unum Deum, sed potius adoptivum. Hic, ut dictum est, privatus honore sacerdotii ad Arabes transiit, et sectæ pseudoprophetæ Mahometi adhæsit, et plura docuit detestanda sub imperatore Heraclio.» Exauctorato autem Theodisco, erroris pestis tunc temporis ulterius grassata non est. Verum Mahometanorum cognata malitia confortum, quasi malignum semen terræ mandatum, post ferme sesqui sæculum iterum prodiens, per Felicem et Elipandum vitam viresque resumit.

VI. Qui credunt non nisi anno 792 errorem renatum, ducti forte ex eo quod legunt in annalibus Francorum hoc anno primum verbum de hac hæresi habitum, falluntur. Hunc in scopulum incidisse videtur Natalis Alexander raptus auctoritate Eginardi. In synopsi quippe histor. eccles. sæc. viii, cap. 2, art. 3. § 1, sic ait: «Anno Christi septingentesimo nonagesimo secundo Felix natione Hispanus... adoptivum Dei Filium secundum quod homo est, non solum pronuntiavit, sed etiam scriptis ad Elipandum episcopum libris pravam opinionem pertinacissime defendit, ut refert Eginardus in annalibus ad annum Christi 792.» Et quidem non solum Eginardus, sed et cæteri annalists non ante hunc annum de hæresi loquuntur. Verum certo certius est ante hoc tempus ortum habuisse. Nam Etherius et Beatus incipientes librum suum, sic Elipandum alloquuntur: «Legimus litteras prudentiæ tuæ anno 213 præsentis, et non nobis, sed Fideli abbati mense Octobri in æra 823 clam sub sigillo directas: quas ex relatu advenisse audivimus, sed eas usque sexto Kalend. Decembris minime vidimus, cumque nos ad fratrem Fidelem non litterarum illarum compulsio, sed recens religiosæ dominæ Abosindæ perduceret devotio, audivimus ipsum libellum adversum nos et fidem nostram cuncta Asturia publice divulgatum.» Si enim æra 823, quæ recidit in annum Christi 785, jam Elipandus insurgit in impugnatores doctrinæ suæ, libello contra eos jam in universa Asturia divulgato, manifestum est ante Christi annum 792, hæresim enatam. Quod autem annalistæ Francorum non nisi hoc anno incipient de ea verba facere, nil mirum, cum nonnisi hoc anno aliquid fuerit actum, auspice Carolo Magno, contra ipsam, coacto videlicet concilio Ratisponensi. Non enim præcise loquuntur de hæresi tunc incipiente, sed de hæresi tunc primum damnata. Quod non obscure colligitur ex annalibus Loiselianis. Sic enim habent ad hunc annum 792: «Hæresis Felicianæ primitus audita, et Reganesburg primo condemnata est.» Audin, hæresim primo condemnatam, quæ primitus, hoc est, antea erat audita? Primitus pro pridem.

VII. Anteriorem quoque hoc anno 792 ortum ejus vel ipse Natalis Alexander cogitur fateri ex verbis Paulini in concilio Forojuliensi prolatis, quibus anno 794, ut putat Alexander, damnat Felicianam deliria.

A Si enim anno 791 Paulinus impugnet hæresim, quis desipiet dicendo ortam tantummodo anno sequenti 792? «Prima, ait Natalis, contra Felicianam hæresim synodus Forojulii, quod Aquileiensis provinciæ municipium est, a Paulino Aquileiensi congregata fuit anno salutis septingentesimo nonagesimo primo Caroli Magni vigesimo tertio.» Hæc ille l. c. § 11, qui § præcedenti videtur docuisse tantum anno 792 eam a Felice suscitatum. Statuendam tamen non anno 791, sed 796 synodum Forojuliensem dissertatione nostra secunda uberius probatum est.

VIII. Conatur P. Antonius Pagi tempus Felicianæ hæreseos enascentis ostendere, nempe non ante annum 783, ex eo quod Adrianus papa anno superiori Ægilæ episcopo scripserat, ut a variis erroribus, qui in Hispanias irrepserant, ecclesiis tueretur, nulla facta mentione hæresis Felicianæ, quam non omisisset, si jam caput erexisset. Ejusdem sententiæ est Cointius, a quo suam hausit Pagius. «Anno superiore (id est 781, ait Cointius ad an. 782, n. 21) Carolus Adriani compater factus est, annoque proximo (nempe 783) agemus de morte Petri Papiensis episcopi.» His enim litteris memoratur Adrianus Caroli compater, et Petrus Ticinensis episcopus. Ergo, infert, hæc epistola Ægilam proferens, quæ est in Cod. Carol. 95, ad hunc an. 782 pertinet. Et infra: «In iisdem litteris multos carpit (Adrianus) errores, qui contra fidem catholicam in Hispaniæ partibus orti fuerant: nullam autem mentionem hæreseos Felicianæ facit, quam serius audiri cœptam vel ex hoc silentio collige.» Hæc Cointius.

IX. Verum hoc ipsum, meo judicio, innuere videtur non anno 783 enascentem, sed aliquanto prius enatam hæresim. Etenim Adrianus monet Ægilam episcopum de tuenda orthodoxa fide an. 772, ut voluit Pagius et Cointius, non manifestata hæresi Felicianæ, quam dicunt a ipso Adriano anno sequenti 783 proprio nomine per alias litteras. de quibus nos quoque infra num. 14, impugnatam. Ex quo inferre videntur eomet anno 783 hæresim pullulasse. Sed mirum sane cuique videbitur eodem anno, quo emerit, a pontifice Romano, tanto intervallo ab Hispaniis dissito cognitam re et nomine hæresim, et cognitam una simul et impugnatam. Probabilissimum quidem videtur suboluisse pontifici potius anno præcedenti, alicujus non sani dogmatis putorem, et de eo invago, ut dicitur, scripsisse Ægilæ episcopo: eo autem clarius percepto, anno sequenti litteris disertis conceptisque illum reprobasse. Hinc etsi admittatur consequentia Pagiana, epistolam Adriani in Cod. Carol. 97, qua hæresis ista rejicitur, reponendam esse ad an. 783, non tamen evincitur eodem anno 783 hæresim exortam, sed potius annis superioribus et conceptam et partam.

X. Hoc anno 783 mortuus est Silo. Abosindæ, sive Abdosindæ, vel Adosindæ (tot enim modis effertur) Alphonsi Catholici filii maritus, qui annis octo, juxta alios novem, in Asturia et Legione regnaverat; quam viduam summopere studuit in suas partes Elipandus traducere, putans sibi maxime profuturum ad veneni sui dilatationem, si illud femine auctoritate et religiosa virtute potenti et illustri propinaret. Ipsa namque post supremam pietatis officia conjugii persoluta, mundi pompis valedicens, in claustra se receperat, ut habet auctor Vitesancti Beati infra n. 22 citandus, et Baronius hoc anno 783, n. 5. Audi Joannem Mariana Annal. Hispan. lib. vii, cap. 8: «Ad Asturum et Galæcorum episcopos Elipandus, pro ea auctoritate quam in alias ecclesiis obtinebat, præcipuam et maximam, litteras dat, ac nominatim Adosindam Silonis regis viduam in fraudem impellere conatur. Illa, uti erat necesse, sui iudicii esse negat de controversia pronuntiare: remque integram ad episcopos defert et sacerdotes sanctissima et prudentissima femina, in quo numero erat Beatus presbyter, et Heterius Uxamensis episcopus.» Hoc ad Adosindam confugium circa ini-

tium an. 786 tentatum videtur ab Elipando; quippe Etherius et Beatus hortatu ejusdem quondam reginæ, modo religiosæ feminæ, tunc adisse videntur Fidelem abbatem, cujus opera ex verbis Etherii mox laudandis suspicari licet usum fuisse Elipandum in subversione Adosindæ tentanda, ut de controversia, pro qua ab Elipando sollicitabatur, cominus et oretenus agerent præsentem. Colligitur hoc ex initio lib. I Etherii et Beati, quorum verba supra num. 4 protulimus. Ex quibus deducere licet, quod si hi viri litteris Elipandi scriptis et directis mense Octobris anno 785 abbati Fideli, a se autem acceptis vi Kal. Decemb. occurrunt hortatu Adosindæ, satis apparet nonnisi circa hæc tempora sollicitatam fuisse. Credibile enim omnino sit, quod statim ac de hac re secum agi cæptum fuisset, negotium episcopis et sacerdotibus detulisset.

XI. Verum hic apponenda est Elipandi epistola Fideli abbati directa, qualem lib. I proferunt Etherius et Beatus, ex qua nonnulla scitu digna colligi debent. Sic eam proponunt.

« Elipandus dicit : Qui non fuerit confessus Jesum Christum adoptivum humanitate et nequaquam adoptivum divinitate, et hæreticus est et exterminetur. Auferte malum de terra vestra. Non me interrogant, sed docere querunt, quia sunt servi Antichristi. Hanc epistolam domini Ascarici episcopi ideo fraternitati tuæ direxi, charissimæ Fidelis, ut cognoscas quanta in Christi servis regnet humilitas, quanta in Antichristi servis regnet superbia.

XII. « Cum dominus Ascaricus mihi non docentis imperio, sed interrogantis voto ea scribere voluit, sicut illum vera humilitas docuit. Isti veri modo et contraria dicendo, modo et quasi ignorantem me quid rectum sit, noluerunt interrogare, sed docere. Unde Deus novit, quia licet protegere scripsissent (*In marg. notatur sic* : locus mutilus), nam si vera dixissent, gratus obedire debui reminiscendo quod scriptum est : *Si juniore revelatum fuerit senior tacet* (I Cor. xiv, 30). Et iterum : *Proximus ille Deo est*, (*In marg. est* Catonis, *apponitur*) *qui scit ratione tacere*. Nam nunquam est auditum ut Libanenses Toletanos docuissent. Notum est plebi universæ hanc sedem sanctis doctrinis ab ipso exordio fidei claruisse, et nunquam schismaticum aliquid emanasse. Et nunc una ovis morbida doctor nobis appetit esse. Et tamen noluit ea ad aures cæterorum fratrum nostrorum perducere antequam illic, ubi exortum est hujusmodi malum, sit radicatus amputatum. Quia ignominia erit mihi, si in traditione Toletana (*In marg., intra ditionem Toletanam*) hoc malum fuerit auditum. Ut quod ego et cæteri fratres mei in Hispalitanis tanto tempore dijudicavimus, et Deo auxiliante tam in festis Paschalium, quam in cæteris erroribus Migetianorum hæresim condemnavimus : nunc illi e contrario inveniunt unde nos arguant. Et tamen si tepide fuerit actum, et non fuerit a vobis emendatum, tunc illud ad notionem reducam fratrum : et erit vobis ignominiosum, si ab illis in vobis reprehensum fuerit.

XIII. « Adulescentiam sane fratris nostri Etherii lacte adductam et nondum ad robur perfectæ intelligentiæ perductam, vestra fraternitas erudit : quia non cum magistris optimis, sed cum ignariis et schismaticis, videlicet Felice et Beato Antiphraasio (*In marg., quia dicebat Elipandus Beatum hoc nomine per antiphrasim appellari, ut liquet etiam ex epistola Caroli Magni ad Elipandum*) æquales in virtute et pares in errore habuit collationem. Bonus et Beatus pari errore condemnati sunt. Ille credidit de matre adoptivum et non de Patre ante sæcula proprie genitum, et non de matre tempora liter adoptivum. Cui similem existimabo illum, nisi Fausto Manichæo? Faustus condemnavit patriarchas et prophetas : 214 iste condemnat doctores priscos et modernos. Obsecro, ut calore fidei accensi tanta sitis intentione præcalidi, ut errorem

prædictum de medio vestro auferatis, ut sicut per servos suos Dominus de finibus Bœticæ eradicavit hæresim Migetianam, ita per vos de finibus Asturiensium funditus evellat hæresim Beatianam. Sed quia audivi, quod præcursor Antichristi in medio vestri apparuit, qui illum jam natum annuntiat, queso ut perquiras ab eo ubi, aut quomodo, aut quando natus est spiritus ille mendax prophetarum, qui in eo loquitur, et nos sollicitos redde. » Sic scribebat Elipandus Toletano, ut videtur, Fideli abbati, æra 825.

XIV. Miror Baronium ad an. Christi 785, n. 7; Vasquez tom. I, in in part. S. Thom. disput. 89, c. 4; Natalem Alexandrum Hist. Eccles. seculo VIII, cap. 2, ar. 3, § 3, hanc epistolam asserere scriptam anno Christi 783, cum si demas ab æra Hispanica annos 38, ut fieri debet a querente in ipsa convenientiam annorum Christi æra 823, non in annum 783, sed in an. 785 recidat, quod advertit etiam Pagius ad annum 783, num. 9. In hac epistola meminit concilii Hispalensis a se convocati ad reprimendos errores Migentii, qui præter nonnulla alia que docebat absurda, circa festum Paschatis celebrandum aberrabat; putatque Pagius loco citato sollicitatum Elipandum epistola Adriani papæ, quæ est in Cod. Carolin. 97 cum hoc titulo : « Exemplar epistolæ Adriani papæ, directæ omnibus episcopis per universam Spaniam commorantibus, maxime tamen Eliphando vel Ascarico cum eorum consentaneis, pro hæresi vel blasphemia quod filium Dei adoptivum nominant, cum multis capitibus sanctorum Patrum eos reprehendens. Nec non et de Paschali festivitate, etc. » Hæc illa est epistola, cujus supra num. 9 meminimus, quam Pagius et Cointius anno Christi 785 assignant. Quo anno etiam concilium Hispalense, cujus meminit Elipandus, locat ipse Pagius, cujus auctoritate ad eundem annum recensetur in collectione La-b. Veneta conciliorum, sub nomine *Hispani Concilii*. Quibus positum manifestum est epistolam ad Fidelem datam fuisse non an. 783, ut Baronius, Vasquez, Natalis volunt; sed tardius puta an. 785. Loquitur enim in ea de Migetianorum errore circa Pascha uti jam dejudicato et extincto in ipsa videlicet anni 793 coacta synodo.

XV. « Inter eos, quos Elipandus ad partes suas pertraxit, fuisse Ascaricum Bracarensem episcopum, et Fidelis abbas, cui primo sectæ suæ arcana revelavit, scripta ad eum epistola mense Octobri æra 823, seu anno Christi 785. » Hæc ad verbum Pagius. Quæ sapere errorem, ne dicam contradictionem, videntur. Quomodo enim verum est abbati Fideli primo sectæ suæ arcana revelasse Elipandum scripta ad eum epistola anno 785, cum ipse Pagius ibi dicat, epistolam Adriani, qua monebantur Hispani episcopi de errore adoptivorum, datam fuisse an. 785? In qua pariter epistola meminit Romanus pontifex Ascaricum tanquam viri eadem pice inquinati. Potius igitur Ascaricus quam Fidelis hausit prima Elipandiana venena. Addit Pagius ibid. : « Convocato episcoporum provinciarum cœtu, Elipandus Migetianos circa diem Paschatis aberrantes, ut ipse in epistola ad Fidelem abbatem gloriatur, incunctanter repressit : proprium tamen errorem, quem a Felice acceperat, publicare non destitit. » Si jam ab anno 775 æque sollicitus fuit Elipandus cum in supprimendo errore Migetianorum tum in hæresi sua publicanda, ut allatis verbis Pagius indicat, quomodo tantummodo anno 785 auribus primo insurrat abbas Fidelis errorem suum? Ex hujusmodi sollicitudine erroris disseminandi, pravi dogmatis auctor alicui videri poterit Elipandus, quem non puto, sed potius Felicem, a quo errorem acceperat, ut supra Pagius dicebat. Verum quomodo factum sit, paucis de amborum conditione prius adnotatis, mox expediam.

XVI. Elipandus, quem alii Elifandum, alii Eliphandum, aliter alii pro nationum vario accentu vocant, si ordinem studiorum perpendimus, junior

Felice est dicendus. Etenim a doctrina Felicis tanquam ab ore magistri pendere videtur, quem de Adoptionis questione consuluit teste Eginardo in annal. ad an. 792, sed si ætatem spectemus, non ausim minorem asserere. Nam ipse an. 792, quo Romæ degebat Felix a Carolo de Ratisponensi concilio ejus hæresim damnante, Adriano per Angilbertum missus ipsam ejuraturus, ut infra videbitur n. 34, agebat annum ætatis octuagesimum secundum. Sic enim scribebat Felici Romæ commoranti: « Certifica me qui es positus in Roma. » Et infra: « Me autem cognoscite senectute jam decrepita octuagesimo secundo anno a die octavo Kal. Aug. ingressum fuisse. » Quo fit, ut ipse natus habeatur anno 710, die 25 Julii. Qua ætate superiorem facere Felicem durum videtur. Siquidem ipse Felix in vivis adhuc erat an. 814, circa quem ex Agobardo n. 76 constabit defunctum vita et malitia: adeoque supra centesimum annum vixisse dicendus esset. Non sit autem credibile virum supra nonagenarium ad Aquense concilium vocatum adfuisse, ut fuit ipse Felix anno 799, ut dicitur n. 71 et seqq.

XVII. « Nonnulli suspicantur Felicem natione Gallum fuisse propter locorum vicinitatem, et quoniam in eam Hispaniæ partem Gallorum arma annis superioribus penetraverant, » ait Joannes Mariana lib. vii, cap. 8; sed Eginardus Hispanum fuisse ad an. 792 manifeste pronuntiat. « Orgellis, inquit, civitas est in Pyrenæi montis jugo sita, cujus episcopus nomine Felix, natione Hispanus, etc. » De situ Urgellensis civitatis consule Ferrarium et Baudrand, qui in Catalaunia ad Pyreæorum montium radices eam constituunt, mirantes Orthelium illam in Aragonia collocare. Quem Orthelii errorem secutus videtur Papirius Massonus in synopsis præfixa operibus Agobardi, dum ait: « Imperio Caroli Magni et Ludovici Cæsaris e summis Pyrenæi apicibus emerit quidam episcopus Origellæ ab Aragonia. » Cui errori addit de suo penu alium Papirius. Non enim Origella est in apicibus, sed potius ad radices Pyreæorum, ut habent supra relati geographi. Fallitur item dum ibi subdit de hoc episcopo: « Objurgatur primo et vincitur ab Helipando (sic ipse scribit) Toletano episcopo; » cum omnes veteres recentioresque conveniant adeo ab Elipando non objurgatum Felicem, quin potius, cum is hæresim aliquando ejuravisset (si vere tamen unquam ejuravit) ipsius suasu ad vomitum rediisse, ut infra dicitur. Elipandum autem ex antiqua Gothorum gente prognatum scribit Mariana l. c.: sic igitur inter hos episcopos res se habuit.

XVIII. Ante annum 785, ut nos putamus ratione supra allata, Elipandus Toleti episcopus consuluit Felicem pariter episcopum « per litteras quid de humanitate Salvatoris Dei et Dominostri Jesu Christi sentire deberet, utrum secundum id quod homo est, proprius an adoptivus Dei Filius credendus esset ac dicendus. Valde incaute atque inconsiderate, et contra antiquam catholicæ Ecclesiæ doctrinam, adoptivum non solum pronuntiavit, sed etiam scriptis ad memoratum episcopum libris pertinacissime pravitatem erroris sui defendere curavit. » Sunt verba Eginardi ad an. 792 in annalibus hanc hæresim primam originem recensentis. Verum poeta Saxo Annal. lib. iii, sub an. 792, innuit Felicem, antequam per epistolam eum consulisset Elipandus, jam venena sua populis propinasse, et erroneam doctrinam in vulgum sparsisse. Sic enim canit:

Celsa Pyrenæi supra Jura condita montis
Urbs est Orgellis, præsul cui nomine Felix
Præfuit. Hic hæresim molitus condere pravam,
Dogmata tradelat fidei contraria sanctæ:
Affirmans, Christus Dominus, quia corpore sumpto
Est homo dignatus fieri, non proprius ex hoc,
Sed quod adoptivus sit filius omnipotentis.

Niden hæresim consulto docentem? et postea inserit Elipandi consultationem, sic:

A Responsumque Toletano dedit hoc Elipando
Pontifici de re tanta consultus ab ipso:
Atque suum scriptis defendere dogma libello
Omni quo potuit studio curavit et arte.

Idem non obscure asserit etiam Jonas Aurelianensis initio lib. i De Cultu Imaginum, dum conjunctum non Felicem Elipando, sed Elipandum Felici tanquam erroris auctori demonstrat. « Emersit, ait, ex Hispania tempore sanctæ memoriæ Caroli piissimi atque invictissimi Augusti quidam Felix nomine, actu infelix Urgellitanensis civitatis episcopus, qui juncto suo sceleratissimo errori Eliphanto (sic iste scribit) Toletanæ urbis episcopo, secundum humanitatem non esse proprium Filium Dei, sed adoptivum predicare ausus est. » Jure igitur optimo, etsi velit Pagius ad an. 785, n. 9, Elipandum ea doctrinam antea imbutum, asserimus verum parentem Felicem pestilentia, quæ etiam a scriptoribus sub Felicianæ, non Elipandianæ hæresis nomine communiter recognoscitur. Et ipse Felix hoc innuit in confessione fidei suæ his verbis de se prolatis. « Per quem usque nunc in Ecclesia Dei contentio versa est. »

215 XIX. Verum quæ ab uno primum processerat, utrumque tamen habuit exinde propugnatores. Audi ab Jona Aurelianensi studium sollicitudinemque amborum disseminandam zizania malæ doctrinæ. « Itac virulenta doctrina uterque Hispaniam magna ex parte infecit. Deinde apostolorum Christi actus imitari videri volentes... unusquisque separatim diversas provincias eadem sua doctrina imbuendas appetere. Eliphantus scilicet Asturias et Galliciam, cujus discipulos apud Astures me aliquando vidisse meminimus... Felix, cum multis apud Septimaniam eundem haustum pestiferum propinaverit, eum tamen Gallia Germanicæque, quantum in illo fuit, propinare voluit. Sed divina gratia adminiculante nullam apud Galliam Germaniamque ejus error locum invenire quivit. »

XX. Inter eos, quos hac sollicitudine sibi comparavit Elipandus discipulos, jam supra recensiti sunt Ascarius Bracarensis episcopus, et Fidelis abbas, per quem forte tentatus fuit Adosindæ quondam reginæ, tunc religiosæ sanctimonialis, catholicus animus, sed frustra, ut supra dictum. His accessere nonnulli Cordubenses, ut colligitur ex epistola Elipandi ad Felicem directa, in qua sic inquit: « Ego vero direxi epistolam tuam ad Cordoba fratribus qui de Deo recta sentiunt, et mihi multa scriperunt quæ in tuo adjutorio debuimus dirigere. Sed hæc eadem Albini magistro Antiphraasio Beato direxi relegenda. »

XXI. Quanquam vero non par fuerit successus ex parte Felicis in propagatione erroris, Galliis Germanicæque sollicitudine episcoporum et Caroli Magni vigilantia satis superque munitis, sobolem tamen infelicem aliquando protulit. Claudium scilicet Taurinensem, natione quidem Hispanum, sed qui extra Hispaniam malum postea detulerit. De eodem contra eundem scribens Jonas hæc habet: « Quo imperante, nempe Ludovico Caroli Magni filio, idem Felix in quodam discipulo suo nomine Claudio, ut pote, ut verbis beati Hieronymi utar, Euphonius in Pythagora renascitur. » Et infra: « Is itaque de quo agitur, exortus ex eadem Hispania, ejusdemque Felicis discipulatus ab ineunte ætate inherens, per aliquod tempus in palatio memorati gloriosissimi ac serenissimi Deoque amabilis Augusti in officio presbyteratus militavit, sed ut aliorum utilitati, doctrina predicationis evangelicæ, quæ illi admodum inesse videbatur, consulere, ipsius piissimi principis clementia præsul Taurinensis subrogatus es Ecclesiæ. » Et adhuc inferius: « Non frustra, sed quodam, ut creditur, vaticinio, Claudii sortitus est nomen. Quoniam quanquam magistri sui... non videatur aperte sequi errorem, in eo tamen quod ecclesiasticæ auctoritati claudicando contraire nititur, non immerito nomen Claudii sortitur, eorumque numero jure asciscitur, de quibus Psalmista: Filii, inquit, alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveterati

sunt, et claudicaverunt a semitis suis. » Verum ne dum claudicavit, sed et lapsus est Claudius, qui imagines sanctorum omnino tollendas atque eliminandas assereret. Qua in re claudicavit quoque ipse Jonas, qui etsi ad ædificationem et exemplum fidei servandas imagines contenderet contra Claudium, omnem tamen cultum ipsarum et venerationem tollere nitebatur. Sed de Claudio Felicis discipulo et de Jona ejus impugnatore hæc sint satis. Jam ad propositum nostrum revertamur.

XXII. Quos maxime percudit insanum dogma fuere Beatus presbyter et abbas, et Etherius discipulus ejus postea Oxomensis episcopus, uti habetur ex Alcuino lib. 1 contra Felicem: « Quod vero, ait, quemdam Beatum abbatem, et discipulum ejus Etherium dicitis huic vestrae sectæ primum contraire, laudamus eos in eo, quod veritatem defendere conati sunt. » Verum quia familiare est hereticis suorum errorum impugnatoribus maculas in doctrina appingere, Felix et Elipandus calumniabantur Beatum et Etherium quasi in Christo duas naturas cum Eutyechete confunderent; non secus ac gutta liquoris in Oceanum sparsa cum aqua maris confunditur, miscetur, unitur; cujus similitudinis meminit Theodoretus in Dialog. 2 qui inscribitur *Inconfusus*. Et ideo addebat Alcuinus: « Sed si verum est quod dixistis eos duas naturas Christi in unum confundere sicut vinum et aquam, hoc nullatenus consentimus, sed in eo, si verum est, valde eos reprehensibiles judicamus. » Illic obiter nota prudentiam Alcuini veritatis adhuc non conscii, adeoque cunctantis assensum præbere impactæ calumniæ, et his expressa conditione, si verum est, sartam tectamque doctrinam eorum habentis. De Beato hæc habet ex Vita ipsius ab Hispano quodam, recentioris tamen ætatis conscripta, relata a Mabillonio in appendice sæculi IV Benedict., quem laudat Pagius ad an. 785, n. 41, addens apud Astures ut sanctum coli sub vulgari nomine *san Bioco*: « Sedato, inquit auctor Vitæ, Felicianæ pravitatis jurgio, sanctus vir Beatus Adosindæ regis Silonis uxori, quæ propter Mauregati tyrannidem sacram erat vestem induta, continuis pro animæ suæ remedio existit pedagogus: donec apud Vallem Cavam (Hispanis *Valcabado* haud procul a Santana, oppido diocæsis Legionensis) secederet orationibus, jejuniis et sacræ Scripturæ studio insistens, super Apocalypsis mysteria librum miro ordine scriptavit. Demum miraculis celebris, Domino, cui servierat, spiritum placida dormitione commendavit XI Kal. Martii anno Domini 798.

XXIII. Beatum igitur et Etherium in sententiam suam insurgentes moleste audit Elipandus, conquestusque est de his cum abbate Fideli per epistolam datam æra 825, hoc est an. Dom. 785, ut supra dictum est. In qua confidentiam viri demirari licet, Ascarium Bracarensem episcopum summopere commendantis, quod se eo in negotio consulisset; et Beatum et Etherium objurgantis quod secus fecissent, et indignantis quod ii qui a sede Toletana, cæterarum velut magistra, instrui postulare debuissent, in suam veluti matrem temerario ausu insurgerent. Fatetur autem oppositionem sibi factam, quam hæresim *Beatianam* compellere non veretur, cæteris fratribus se non communicaturum, ne ignominiam et dedecus (aiebat) sibi crearet, si a Libanensibus, e quibus in Asturiis erat Beatus, Toletani doceri viderentur. Revera tamen fucum malitiæ prætendebat, et verius dixisset, ne ex oppositione Beati, perfidia dogmatis sui detegeretur, et detecta ab omnibus execraretur.

XXIV. Verum pestis diu non latuit, et ab his Elipandi querelis tantum triennio exacto concilium Narbonense in Felicianam hæresim congregatum est. Guillelmus Catellus lib. V in Daniele archiepiscopo Narbonensi teste Cointio I. infra n. seq. citando, concilium hoc primus publicavit; deinde Stephanus Baluzius in Addit. ad cap. 25 lib. VI de Concord. sa-

cerd. et imper. Petri de Marca. Initium hic ponimus tantummodo, quia ad rem magis facit quam cætera. « Concilium Narbonense habitum anno 788. Anno Incarnationis Dominicæ 788, indictione 12, gloriosissimo quoque Domino imperatore Carolo regnante anno 25, v Kal. Jul. dum pro multis et variis ecclesiasticis negotiis præsertim pro Felicis Urgellitanæ sedis episcopi pestifero dogmate, monente pro suæ auctoritatis litteras domno apostolico Adriano, ac domno imperatore per missum suum nomine Desiderium, convenissemus urbem Narbonam, etc. » Præter hoc, lector, nihil prorsus in cæteris invenies de hæresi Felicis, cujus tantummodo nomen tertio decimo loco positum in subscriptionibus apparet, sic: « Felix episcopus Urgellitanæ sedis subscripsit. »

XXV. Non desunt, qui vitia plura in positione hujus concilii suboleant, quos inter est Pagius ad an. 788, n. 11. Etenim dicunt 1º peccatum esse in tempore consignando, quia annus 23 Caroli non incidit in an. Christi 788; 2º indictionem non convenire, cum non 12, sed tantum 11, tunc excurreret; 3º nomen imperatoris dari Carolo, qui imperium non est consecutus nisi an. 800; 4º ex annalibus Francorum constare primo Ratisponæ anno Christi 792 damnatam hæresim Felicianam, quod verum non esset, si an. 788 Narbonæ primum fuisset proscripta; 5º Ipsius Felicis subscriptionem, quæ in causa damnationis proprie videtur improbabilis; 6º aliquos episcopos, ut Barcinonensem, huic concilio subscribere, cui non sit credibile Barcinonenses suorum jurium tenacissimos, et regio Francorum nomini in nullo deferentes, interfuisse.

XXVI. Verum non hæc tanti facienda videntur, ut omne robur concilio dematur, et falsitatis suppositionisque illegitimæ omnino damnetur. Nam Baluzius omnium eruditorum calculo, et ipsius Pagii confessione « in vetustissimis membranis exercitissimus, asserit se illud descripsisse ex ms., quod aut ætate Caroli suppar erat, aut non multo remotum. » Vidit ipse quoque hæc, quæ opponi potuissent, objecta, eisque opportune occurrit, ut in notis ad concilium ipsum videre est. Ad primum autem dicendum, antequam Pipinus pater Caroli Magni decederet, Wormatiæ an. 763 vel 764 regnum ipsius inter filios divisum, et Aquitaniam, Septimaniam, eamque regionem Hispaniæ, tunc Francicæ ditionis, Carolo assignatam, ex 216 eaque regem tunc appellatum fuisse, sicut non nisi unius anni discrepantia intercederet in combinatione annorum Christi 788 et anni 23 Caroli regis. Cointius in annal. ad an. 791, n. 41, concilium non improbat, sed vitia advertit aliqua, uti quod nec annum incarnationis, nec indictionem tunc temporis apponere solerent. « Ambo igitur hi characteres, ait, inter suppositios amandandi. » Et quia tardius Carolus imperatoris nomine donatus fuit, subdit: « Sed quisquis annum incarnationis Dominicæ et indictionem supposuit, is imperatorem facile dixit, quem debebat regem vocare. » Ipse autem, qui nonnisi a patre mortuo regnum Gallicum Carolum adlisse hic advertit, non ad an. 788, sed ad an. 791 in quem incidit annus 23 Gallici regni Caroli concilium reponit. Verum pro prima difficultatis explanatione standum videtur, cum indictio 12 (indictio enim, vel annus incarnationis positus negotium non facesset Baluzio) assignata minus aberret ab 11, quæ vere est anni 788, quam 14, quæ assignanda erit anno 791. Si quis enim error est in indictione, potuit scriptoris incuria facile interseri, ut addita lineola pro 11 scriberet 12. Et sic etiam patet responsio ad secundum objectum.

XXVII. Ad terrium vero pluribus occurrit Baluzius, clarissime ostendendo nomen imperatoris sæpe datum Francorum regibus, quanquam imperiale diadema nacti non essent, ut Pipino in charta Maurengi: « Actum Flavinia cænobio an. 17 Pipini imperato-

ris. » Ad quartum dicendum est hæresim quidem Felicianam in concilio Ratisponensi damnatam primo, nempe nominatim et solemniter, sed quid vetat asserere de ea quoque actum esse in concilio Narbonensi, præcipue cum in hoc nihil dicatur de ejus damnatione? De ea forte tantum disputatum tunc fuit, definitum vero nihil. Quod ex iis quæ ex eo concilio supersunt, apparet: nam præter allata superius verba, nihil ulterius de hæresi Felicianâ additur, sed quantocius transitus sit ad quæstionem de limitibus diocesium Narbonensis et Heltnensis. Unde nihil mirum, si inveniatur ipsius Felicis subscriptio, qui in causa limitum optime poterat ferre suffragium, et proferre sententiam. Et ex hoc habes quomodo ad quintum objectum satisfacias. Ad sextum vero dicendum, quod etsi Barcinonenses in civilibus negotiis nullam Francorum subjectionem tolerassent, in causis tamen fidei et ecclesiarum non inverisimile est convenisse; præcipue cum in fronte actuum dicatur synodum fuisse convocatam « monente per litteras domino apostolico Adriano. » Adde quod Cointius adnotavit ad an. 791, n. 13. Tunc « Urgella Narbonensi metropoli subijciebatur. » Episcopi autem provinciales, etsi in temporalibus alii dominio subijciebantur, quid mirum si metropolita convocante, summo pontifice admonente, concilio adfuerint Narbonensi?

XXVIII. A concilio ergo Narbonensi non melior quam venerat Felix recedens, et forte ex actitata, non proscripita adhuc vesania sua, insolentior factus, pestiferum dogma in vulgus dispergere non cessavit: adeo ut morbo grassante et vires in dies obtinente, in Germaniæ quoque partibus, adeo ab Hispania disitis, nialus odor nares purgatiores perculerit. Grassante igitur tractu temporis non parum contagio, necesse habuit Ecclesia valida manu, auctoritate etiam principis roborata, nedum salubri adurere cauterio, sed et publico anathematis mucrone a radice ulcus secare. Anno igitur 792 Ratisponæ convocata synodo a Carolo Magno primo ecclesiastica sententia percussit. *Primo* inquam, quia proprio sub nomine ipsius proscriptio egreditur. Quod quomodo se habuerit, accipe.

XXIX. Domitis primum mense Augusto per Henricum ducem Forojuliensem, et inde per Carolum fatigatis Avaribus, hiemavit Carolus Ratisponæ, ibique sub finem anni 791 Natale Domini celebravit, et Pascha anno sequenti 792. Ita Annales Loiseliani et cæteri. Hoc medio tempore vel sub ipsum (nam appropinquante æstiva tempestate Saxones Deo et regi fœdiferi rebellantes, ut habet Chronicon Moissiacense, Francos ad belli, non ad pacis opera, uti concilium est, provocabant) Carolus synodum in eadem civitate coegit. In ea actum de conjugatione in Carolum conflata a filio Pippino, ex Hilmintrude, juxta Cointium ad an. 792, n. 5, uxore, sed juxta Eginardum in Vita Caroli « ex concubina edito: facie quidem pulchro, sed gibbo deformi, » de qua Annales Loiseliani hoc anno: « Conjuratio contra regem a filio ejus Pippino, detecta et compressa est. » Pippinus hic Hilmintrudis alius est a Pippino Hildegardis conjugis filio rege Italiæ. Unde non audiendus Riccoaldus Ferrariensis, qui in histor. Imperatorum tom. IX Rer. Italic. scriptor. pag. 109, in principio confundit hos Pippinos, et Pippinum in patrem perduellem regem facit Italiæ, quod falsum est. Procerum et episcoporum consilio non alias de rebelli filio pœnas sumpsit, quam in monasterio detrusum pro aris totodint, ut habet chronici Moissiacensis auctor. Felicem autem vocatam, imo deductam ad concilium, ut rationem doctrinæ redderet, consentiunt annalistæ Francorum. Jure autem optimo fidei rationem exigebat a Felice synodus, quæ auctoritate Romani pontificis auditum reum erat damnatura. Monachus cœnobii Engolismiensis, « celebrat, ait, Natale et Pascha in Ragenesburg. Ibi tenet synodum, et primo damnatur hæresis Fel-

ciâ cum auctoritate Adriani papæ. » Non tamen ad anathematis fulmen intorquendum tumultuarie et re indiscussa processerunt Patres; sed data quantum ad rem opus fuerat facultate rationes suas proponendi, tuendi, confirmandi ipsi Felici, dogma proscripserunt. Colligitur ex Eginardo in annal. an. 792: « Ductus Felix ad palatium regis, qui tunc apud Reginum Bajoariæ civitatem, in qua hiemaverat, residebat, ubi congregato episcoporum concilio auditus est, et errasse convictus, » etc., cui concinit poeta Saxo sic habens:

Hinc ad catholicis deductus principis aulam
(Idem Regino nam tunc hiemavit in urbe)
A multis ibi præsulibus, synodoque frequen-
Est auditus et errorem docuisse nefandum
Convictus, etc.

XXX. Severinus Binius in not. ad concilium Ratisponense. litt. a, putat de hac synodo locutum fuisse Jonam Aurelianen. episcopum in principio libri De Cultu Imaginum, ubi habet: « Ejusdem principis (Caroli) jussu in unum coacti (episcopi) adhibita, etiam sanctæ Romanæ Ecclesiæ auctoritate eundem Felicem damnaverunt, imo cum auctore sui erroris Nestorio, quem imitatus est, perpetuo anathemati mancipaverunt. » Verum hæc verba autumo esse intelligenda de synodo Francofordiensi; nam idem Jonas paulo superius de hujusmodi hæreticis sic dicit: « Et quia jam secundum apostolicum præceptum ter, ut ab eadem sua prædicatione desisterent, admoniti fuerant, tamen in eodem errore permanent, ut hæreticos devitari. » Trina autem admonitio ecclesiastica completa tantummodo erat in synodo Francofordiensi, in qua tertio damnatam fuisse hæresim annalistæ Francorum uno ore affirmant. Insuper Jonas loqui videtur de peremptoria animadversione et ultima per Carolum facta in Felicem; nam verbis allatis immediatè subdit: « Memorato, autem orthodoxo principe Carolo rebus humanis exempto, gloriosus filius ejus Ludovicus, etc. » His verbis innuere videtur eam damnationem fuisse, inter quam et obitum Caroli alia media non fuerit. Ultima autem censura si non fuit Francofordiensi, multo minus Ratisponensis fuit.

XXXI. Verum enim vero clarius quam Jonas de hoc conventu Ratisponensi locutus est Alcuinus lib. I adversus Elipandum: « Antequam, inquit, ego eodem sapientissimo rege Carolo jubente venissem in Franciam » (venit autem, seu verius reversus est ex Anglia, quo discesserat an. 790, ut dictum est in disert. 1, § 8, sub finem hujus anni vel initium sequentis, ut mavult Cointius ad an. 793, n. 17), hæc eadem vestri erroris secta eodem glorioso principe presidente, Felice, quem multum laudare soles, vestræ partis tunc temporis defensore, ventilata est in celeberrimo loco, qui dicitur Raiginisbug, et synodali auctoritate sacerdotum Christi, qui ex diversis Christiani imperii partibus convenerant, æterno anathemate damnata. » Hoc in concilio Felix hæresim suam detestatus est, ut habent annales Fuldenses, his verbis: « Hæresis Felicianâ ipso auctore eam abnegante apud Reganesburg primum damnata est. »

XXXII. Verum quia ut canis ad vomitum rediit, et quod ejuraverat iterum amplexus est, exprobrat ipsi Paulinus noster lib. 1, in eumd. cap. 5 fidei inconstantiam, et sacramenti quod solemniter tactis Evangelii et conceptis verbis ediderat hoc in conventu violationem. Audi Paulinum, qui concilio, ut hinc inferimus, adfuit, rem describentem: « Aggrediamur... hunc pudoris inscium virum, qui palæstræ jam dudum succubuisse certamini, gerendarum rerum qualitas efficaciter certis approbat documentis. Nunc 217 autem temerario ausu, nescitur cujus instinctu, rediviva reparare nititur bella. Oblitus præterea fœderis jurisjurandi quod cum Deo pepigerat, candidis millium angelorum uudique circumfusis catervis. Sed neque humanæ, ut puto, militiæ

huic spectaculo defuit multitudo, præsertim cum in conspectu venerandi principis ventilaretur hujusmodi controversia quæstionis. Nam tactis sacrosanctis Evangeliiis jure jurando protestatus est, quemadmodum tunc temporis sincerissimæ fidei exigente censura, suppresso silentio obscuræ obmutuit garrulitas disputationis: nullius unquam deinceps nullo quolibet titulo quiddam refragativo molimine revolvete quæstionis; sed in ea, cui consenserat, fidei regula sponondit sese perpetua immutabilitate mansurum. In hoc quippe gymnasticæ disputationis conflictu contigit etiam humillimæ nostræ parvitatæ personaliter præsentiam adfuisse. »

XXXIII. Hæc ultima verba manifestissime ostendunt, nec dubio locum relinquunt, Paulinum huic concilio interfuisse, quia de alio intelligi haud possunt. Non de Francofordiensi, quia etsi interfuisse Paulinus et Carolus, non tamen Felix interfuit, ut videbis infra n. 47 cum de concilio Francofordiensi et sacro syllabo Paulini sermo recurret, adeoque neque Francofordiæ perfidiam suam reprobavit, ut hic dicitur. Non de concilio Romano, quia ut mox n. 55 videbitur, etsi in eo errore suum coram Adriano pontifice detestatus est Felix, non ibi interfuit Paulinus, qui dicit hic se interfuisse cum ventilaretur controversia in conspectu venerandi principis, id est Caroli, qui et ipse tunc Romano concilio non adfuit. Non tandem de Aquisgranensi anni 799, quia constat Paulinum hæc scripsisse, et in faciæ Felici jactasse ante annum Aquisgranensis concilii 799, nempe anno 796, ut ex epistola dedicationis ad Carolum libris tribus (quorum primus hæc, quæ præ manibus modo habemus continet) contra Felicem præfixa, in notis ejus advertimus. Insuper privilegium hoc anno a Carolo obtinuit Paulinus ex Reginisburg., de quo in Vita ejus cap. 6 fusius. Luce igitur meridiana fit clarius huic Ratisponensi synodo Paulinum adfuisse.

XXXIV. Ejurata itaque perfidia in synodo illa Bavarica, Felix jussu Caroli ducitur Romam per Angilbertum, ut coram Petri cathedra, quæ est columna et fundamentum veritatis, publica facta erroris confessione, poenitentia pignus ipse Adrianus susciperet. Annales Fuldenses: « Quin etiam per Engilbertum abbatem in præsentia Adriani apostolici adductus, denuo eam (hæresim suam) confessione facta damnavit. » Idem habent annales Loiseliani et cæteri hoc anno 792. Quem Fuldensis annalista hic abbatem Angilbertum vocat, Coitintus ad eundem annum 792, num. 22, et ad an. 796, n. 139 et seqq. nec abbatem, nec presbyterum ante an. 796 conatur ostendere, quo tantummodo anno cucullatum in Centulensi monasterio contendit. Non vacat cuncta percarrere, ut lis dirimatur, cum rei nostræ sit personam novisse. Conditionem autem personæ si cui libet exquirere, videat præter Coitintum l. c., Acta SS. Benedictinor. sæcul. iv, an. 814, nec omittat vitam ipsius Angilberti ad diem 18 Februarii apud Adrianum Baillet.

XXXV. Ratispona igitur profectus, ductore Angilberto Felix cum Romam advenisset, humaniter ab optimo pastore ovis errabunda suscipitur. Verum ut erroris enormitas exposebat, vincula carceris non effugit. In quo libellum concinnavit in sui ejurationem erroris, quem Adriano et Patribus concilii Romani, ad hoc in basilica sancti Petri a papa coactis, exhibuit. Hoc nos docent Leonis III verba habita in alio Romano concilio an. 799, actione 2: « Sub sanctæ recordationis, ait, prædecessore nostro domno Adriano papa, directus a domno Carolo præfulgido magno rege ipse miserrimus hæreticus infelix episcopus, doctus ab eodem almo præsule fecit illum orthodoxum in vinculis libellum, anathematizans et confirmans inter cætera nequaquam Filium Dei adoptivum esse, sicut dixerat, sed proprium et verum Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei confiteor. Unde et ipsum orthodoxum suum libellum super sacro-

sancta Dei mysteria in nostro patriarchio ponens, juravit sic tenere et confiteri. Et iterum in confessione super corpus beati Petri apostoli ipsum ponens orthodoxum suum libellum, similiter et illic juravit nequaquam se dicere audere adoptivum, sed proprium et dilectum Filium Dei teneo et confiteor. Et postmodum transgressus legem Dei excelsi, fugiens apud paganos consentaneos pejuratus effectus est. » Hæc omnia Leo papa III. Hæc peracta erroris publica retractione absolutus ad propria remittitur. Eginardus in annal.: « Quo facta ad civitatem suam reversus est. » Exacte æque ac eleganter pro ratione temporis poeta Saxonicus sub anno 792:

..... post hæc Adriano mittitur almo,
Sedis apostolicæ fuit hoc qui tempore præsul.
Quo præsentē, Petri correctus in æde beati
Pontificum coram sancto celebrique senatu,
Damnavit Felix, prius infelicitè se
Ortam perfidiæ sectam, meruitque reverti
Ad propriæ rursus retinendum sedis honorem.

B Quæ in hoc Romano concilio definita fuere, et quæ data occasione pluries de hoc negotio Carolo Magno interroganti responderit Adrianus in unam epistolam seu libellum collegit, et ad Hispaniæ episcopos contra Elipandum direxit; hujus meminit Carolus in sua ad eundem Elipandum ex synodo Francofordiensi una cum synodica concilii et Sacrosyllabo Paulini nostri epistola directa: quæ omnia habentur in actis ipsius Francoford. concilii. « Primo quid Dominus apostolicus (scribebat Carolus) cum sancta Romana Ecclesia et episcopis illis in partibus quaquaversum commorantibus, et catholicis doctoribus sentiret sub unius libelli tenore statuimus. »

XXXVI. Opportune redux ab Anglia post ferme triennium Franciam repetiit sub hoc tempore Alcuinus, quo Felix ad ecclesiam suam remissus simulate conversionis et fucate erroris ejurationis Ratisponæ et Romæ factæ indicia præbuit. Illusit enim Deo et Ecclesiæ infelix homo: nam vere nunquam deposuit ab animo doctrinam pravam, ut ipse fatetur in confessione fidei suæ ex concilio Aquisgranensi, cum tunc conversus apparuit. Dixit enim: « Ex toto corde reversi sumus, non quolibet simulatione aut velamine falsitatis, sicut dudum: » innuens per hoc *dudum* se hac vice simulate conversum fuisse. Et revera adhuc Romæ degens litteram Elipandum misit, ex cujus responsione non obscure arguitur ejus perfidia. Sic enim respondens Felici scribebat Elipandus epistola, quam jam pluries per partes allegavimus: « Domino Felice sciente vos reddo, quia exeunte Julio vestro scripto accepi, et exeunte Augusto vobis item scripsi. » Et paulo post: « Certifica me qui es positus in Roma. Epistolam vestram coelitus quodammodo mihi inlapsam exeunte Julio accepi, et Deco meo unis extensis immensas gratis egi, qui me fecit tuis colloquiis collatari. » Et infra: « Ego vero direxi epistolam tuam ad Cordoba fratribus, qui de Deo recta sentiunt, et mihi multa scripserunt, quæ in tuo adjutorio debueram dirigere. Sed ad ipso hæresiarcham Albini magistro Antiphraasio Beato direxi relegenda. Tu vero dirige scriptum illud pro tuo fideli glorioso principali antequam veniat ad ipso filio mortis Albino, qui non credit carnis adoptionem in Filio Dei, etc. »

XXXVII. Hæc epistola manifeste scribitur post illam mense Augusto scriptam, cujus hic meminit, videlicet sub finem anni 792 vel initio sequentis 793. Ex qua liquido apparet quam fide doctrinam suam sive Ratisponæ sive Romæ ejuraverit Felix, qui talem scriptiois communionem cum Elipando conservabat, a quo et tales suppetias expectabat. Ex qua insuper vides Albini eruditionem utrumque reformidare, cujus in manus ne devenirent scripta sua, tanta sollicitudine cavebant. Quamvis vero Alcuinus circa hoc tempus, ut diximus, in Gallias rediisset, tamen non ignorabat seriem Hispanici erroris; quippe ante ejus a Gallia discessum anno circiter 790 jam mali dog-

matris rumor percubuerat. Hoc ipsum hauritur ex ejus epistola 8 ad Carolum Magnum, in qua agens de quodam Felicis libello sic ait: « Nuper venit mihi libellus a Felice infelicis directus, cujus propter curiositatem, cum paucas paginolas legendo percucurri, inveni peiores hæreses, vel magis blasphemias, quam ante in ejus legerem. » Nota igitur erat Alcuino, qui antea ejus scripta legerat, jam a superioribus annis Felicis doctrina.

XXXVIII. Hujus libelli edendi occasionem nactus fuerat Felix ex quadam epistola ipsius Alcuini, qui mox a suo in Gallias reditu comperit Felicem a conversione, quam simulate Romæ fecerat, statim ac Urgellam devenit, descivisse; adeoque in spiritu charitatis et pacis ad viam salutis illum ea epistola reycorare curavit. Audi ipsum Alcuinum lib. 1 contra Felicem, qui sic incipit: « Scripsi epistolam pridem (en epistolam, quæ ansam dedit libellum edendi) Felici episcopo charitatis calamo, non contentionis stimulo; fraternæ salutis desiderio, non mordacis reprehensionis stylo; cupiens eum corrigere in Christi dilectione, quem in cujusdam nominis novitate et catholice pacis unione recedere notum habetur. Sed, ut agnosco, non eo charitatis officio vel humilitatis obsequio meæ litterulas diligentæ receipt, quo me scribere, qui meam pietatis intuitu legerit epistolam, agnoscere poterit. Nam idem præfatus Felix mox libellum (en Libellum ex occasione epistolæ scriptum) non epistolari brevitate succinctum, sed sermonum serie prolixum nobis dirigere voluit. »

XXXIX. Admiraris, et quidem merito, lector, modestiam Alcuini: admirare et humilitatem, qui non suis fidens viribus postulat adjuutores sibi dari a Carolo. Sic enim ait epistola 8: « hujus libri vel magis erroris responsio multa diligentia et plurimis adjutoribus est consideranda. Ego solus non sufficio ad responsum. Provideat vero tua sancta pietas operi tam arduo et necessario adjuutores idoneos, quatenus hæc impia hæresis omnimodis exstinguatur. » In alia autem epistola nominatim præter Adrianum pontificem, consultum voluit Paulinum nostrum, ut is quoque scribendi contra Felicem provinciam susciperet. « De Libello, ait, infelicis, non magistri, sed subversoris, placet mihi valde, quod vestra (id est Caroli) sanctissima voluntas et devotio habet curam respondendi ad defensionem fidei catholice. Sed obsecro, si vestræ placeat pietati, ut exemplarium illius libelli domno dirigatur apostolico, aliud quoque Paulino patriarchæ, similiter Richbodo et Theodulfo episcopis doctoribus et magistris, ut singuli pro se respondeant. Flaccus vero tuus tecum laborat in reddenda ratione catholicæ fidei. Tantum detur ei spatium, ut quiete ac diligenter liceat illi cum pueris suis considerare Patrum sensus, quid unusquisque diceret de sentiis, quas posuit præfatus subversor in suo libello. »

XL. Interea libellus Alcuino directus nedum ad manus Caroli pervenerat, sed, ut ipse Alcuinus expostulaverat, Paulino insuper, et Adriano missus fuerat, quibus forte occasionem præbuerat luculenter copioseque respondendi. His autem in contentionibus laboranti Felici opportune occurrit, tanquam *εὐρύς λόγος*, suppetias laturus commilito nefarius Elipandus, a quo non perversus, ut quidam volunt, fuerat Felix, qui nunquam vere fuerat conversus, ut dictum est, sed potius in perfidia confirmatus. Hic datis litteris, a Carolo postulavit, ut quæ ipse et socius scripserant ex sanctorum Patrum sententia de adoptione Filii Dei, jubere dignaretur sibi legi et pateate audire; et non unius vel alterius, sed plurimum sententiam exposceret, antequam doctrinam reprobareret. Rogabant insuper, ut ipse Carolus arbiter sederet in doctorum conventu. Addebant, ut sibi cave-ret a Beato, quem Antiphrasium dicebant, partem catholicarum defensore, ne sibi eveniret, quod Constantino olim evenisse dixerat Isidorus. Patent

hæc omnia ex responsione Caroli Magni, quam ex synodo Francofordiensi ipsis direxerat. Nec satis eis fuit per litteras Carolum adire, sed et aliorum episcoporum aures talibus epistolis pulsarunt, quibus non doceri, ut par erat, postulabant, sed docendi præseferabant arrogantiam. Patet id ex epistola Caroli, in qua hæc habentur: « His partibus fidei vestra littera dirigere curastis utrumque, et generales ad sacerdotales sanctissimas aures, ad nos quoque speciales. In quarum utique serie litterarum non satis elucebat, an quasi ex auctoritate magisterii nos vestra docere disposuistis, an ex humilitatis disciplinula nostra discere desideratis. » Et infra: « Fecimus sicut petistis, collectis undique ecclesiasticis doctoribus, et populi Christiani rectoribus: nobiscum omnibus pacifico unanimis choro consedentibus eundem libellum a capite calce tenus per distinctiones uniuscujusque sententiæ, et per interrogationes vel responsiones, prout cuique libuit, perlegere jussimus. » Et adhuc infra: « scriptam itaque in epistola vestra hujuscemodi obsecrationem invenimus: *Poscentes vos per eum, qui pro te in cruce manus innoxias extendit...., ut per te ipsum arbiter sedeas.* Ecce ego vestris petitionibus satisfaciens congregationi sacerdotum auditor et arbiter sedi. » Et paulo post: « Exemplum mihi Constantini imperatoris proposuistis, cujus initium beatum Isidorum laudasse dicitis et finem doluisse: quod ne mihi accidat per quemdam Beatum, quem Antiphrasium cognominastis, benigne suadetis. Hoc etiam divina miserante gratia præcavere satago, etc. » Ex his responsionis Carolinæ verbis quid petierint Elipandus et Felix liquido constat. Satis autem superque eis morem gessit Caroli mansuetudo celebratione concilii Francofordiensi ætate incunte anni 794 congregati.

XLII. Francofordia tempore Caroli Magni non in eam adhuc amplitudinem excreverat, qua hodie conspicitur, quæ ipsius tantum ætate nomen ab ejus militiæ trajectu in Saxonem procedentis, sortita est. Guntherus Ligurinus de gestis Friderici lib. 1:

..... nam Teutonius incola dixit
Francofurt: nobis liceat sermone Latino
Francorum dixisse vadam, quia Carolus illic
Saxonas indomita nimium feritate rebelles
Oppugnans, rapidi latissima flumina Mogi
Ignoto frigisse vado, mediumque per amnem
Transmississe suas neglecto ponte cohortes
Creditor, inde locis mansurum nomen inhaesit.

Locus hodie et nudinis et imperii conventibus præcipue imperatoris inauguratione celeberrimus. Hoc loco, ubi Pascha jam celebraverat Carolus, et comitia regni agenda erant, episcoporum quoque concilium in causa fidei congregare decrevit. Datis igitur per Galliarum, Britannicæ et Italiæ provincias litteris, ut ipse in epistola supra allata ad Elipandum testatur, episcopos convocat. Re autem communicata præcipue Adriano papæ, legati ab ipso mittuntur Theophilactus et Stephanus, qui in synodo vicariam sedis apostolicæ præsentiam et auctoritatem præferant.

XLIII. Quas partes tenuerit hoc in concilio Paulinus noster colligi potest ex ejus Sacrosyllabo, quem bifariam in lucem missum ab initio fuisse advertit Cointius ad an. 794, n. 7: « Editus est duplici modo: primum ut a Paulino scriptus est adversus epistolam Elipandi, deinde ut ab episcopis Italiæ ex Francofordiensi concilii decreto missus est ad provincias Hispaniæ. Prior editio post Alcuini Opera quæ publicata sunt ab Andrea Duchesnio, et in bibliothecis Patrum reperitur; posterior in collectionibus conciliorum. Inter utrumque parum discriminis occurrit in una Paulinus singularem aliquando numerum sic usurpat, *decerno, censeo*; pluralem semper in altera, sic, *decernimus, censemus*. Præcipuus differentie locus est sub initium operis, ubi, ut summam dicam, Paulinus in prima non includit Petrum Me-

diolanensem episcopum, in secunda includit. Cæterum libellus concilio iudice dignus fuit, ut nomine episcoporum Italiæ Hispaniarum ecclesiis auctoritate synodali dirigeretur. Continuator historiæ Pauli Diaconi a Marquardo Frehero editus, apud Du Chesne tom. II, qui ob dignitatem et numerum trecentorum circiter, ut ait Baronius ad an. 794, n. 1, episcoporum, hanc synodum *magnam* (Paulinus *plenariam*) vocat, in scenam præ cæteris producit Paulinum, Petrum Mediolanensem, et Alcuinum. « Quam hæresim, ait, viri sanctissimi Paulinus Aquilegiensis patriarcha, et Petrus Mediolanensis archiepiscopus, seu Alcuin insulæ Britanniae archidiaconus cum cæteris episcopis divinarum Scripturarum assertionibus destruentes, proprium eum et non adoptivum dici sanxerunt. » Sed et Carolus Magnus eundem ordinem in sua epistola servat, ut post Adriani papæ, Libellum Paulini statim recenseat, tertio loco episcoporum Germaniæ, Galliarum, Aquitanix et Britanniæ librum.

XLIII. Acta hujus concilii et canones in collectione conciliorum Labbeana reperies. Sed seriem actorum et ordinem, quo gesta, maxime in principio, fuere, Paulino nostro debemus, qui omnino ex initio sui Sacrosyllabi est audiendus. « Sancto incitante Spiritu, ac zelo fidei catholice scintillatim sub pectore fervescente clementissimi et tranquillissimi gloriosique Caroli regis domini terræ, imperii ejus decreto per diversas provincias regni ejus ditiori subjectas summa celeritate percurrente, multitudo antistitum sacris obtemperando præceptis in uno collegio aggregata convenit. Quadam die residentibus cunctis in aula sacri palatii assistentibus in modum coronæ presbyteris, diaconibus, cunctoque clero sub præsentia prædicti principis allata est epistola missa ab Elipando auctore noxii sceleris, Toletanæ sedis pseudo-episcopo Hispanensi termino circumscriptæ. Cumque jubente rege publica voce recitata fuisset, statim surgens venerabilis princeps de sella regia, stetit supra gradum suum, ac locutus est de causa fidei prolixo sermone, et adjecit: *Quid vobis videtur? Ab anno prorsus præterito, et ex quo cepit hujus pestis insania tumescere perfidia ulcus diffusius ebullire, non parvus in his regionibus, licet in extremis finibus regni nostri, error inolevit, quem censura fidei necesse est modis omnibus reseccare.* Cumque imprecata et concessa esset morosa dilatio per dies aliquot, placuit ejus mansuetudini unusquisque quidquid ingenii captu rectius sentire potuisset, per sacras syllabas die statuto ejus clementiæ oblatum sui cor pectoris, fidei munus styli ferculo mentis vivaciter deferret....

XLIV. Quapropter ego Paulinus..... una cum reverendissimo et omni honore digno Petro Mediolanensis sedis archiepiscopo, cunctisque collegis fratribus et consacerdotibus nostris Liguriæ, Austriæ, Hesperix (Alii legunt Istriæ, Venetiæ cum Cointio, qui tamen notat in margine, Austriæ, Hesperix), Emiliæ catholicarum ecclesiarum venerandis præsulibus..... respondere non formido. »

XLIV. Inter Paulini commilitones velut antesignanus Petrus, Mediolanensis præsul, recensetur, ut vides. Hic Oldradus cognominatus (quo jure vide *Vitam Paulini* cap. 6, n. 9) inter nobiliores Mediolanensium, ab epistolis Adriani papæ fuit, ut ab Ughello in Mediolanensibus discimus. Anno 772 teste Cointio eod. an. n. 35 mittitur in Gallias significatur pontificis querelas de Desiderio Romæ insultante, cujus insidias fugiendi gratia iter maritimum tenens, perveniensque Massiliam, regem dein adiit Theodonis villa degentem an. 773, qui promisit pontifici se opem laturum. Ita Cointius ex annalib. Laureshamen. Anno 783 Mediolanensis archiepiscopus renuntiat, qui an. 784 ad ordinem canonicorum monachorum adjecit qui ecclesiæ deservirent, constructis ædibus, et Benedicto designato monasterii Ambrosiani abbate, ut ex Tristano Calcho idem asserit. Interfuit concilio Francofordiensi, ut vidimus,

A nonnullaque scripsit, quorum meminit Ughellus. Adeo autem streave se gessit contra malæ doctrinæ evulgatores, ut *mallei hæreticorum* glorioso titulo a Carolo donaretur, teste Ripamontio Dec. 1, lib. ix citato a Cointio ad an. 804, quo decessit 9 Maii ex Ughello. Habes elogium Ripamontii de Petro, quod est hujusmodi: « Petrus constituto Mediolanensis ecclesiæ patrimonio, fundatoque monasterio, quod tantis opibus et ipsius Ambrosii nomine dignum esset, non minori sollicitudine contendit, ut populi quoque constitueret mores, et si quid in religionem irreperat vitii, tolleret ac sanaret. Atque tantum fuit ejus odium erga prava dogmata, ut a Carolo Magno malleus hæreticorum appellaretur. » Sed hæc de Petro Mediolanensi sint satis.

XLV. Libellum igitur, Sacrosyllabum dictum, latum a Paulino in concilio, et coram omnibus perlectum, ratum Patres habuere, ad cujus normam canonem primum statuere, qui talis est: « Primordio capitulorum exortum est de impia ac nefanda hærese Elipandi Toletanæ sedis episcopi, et Felicis Hergellitanæ eorumque sequacibus, qui male sentientes in Dei Filio asserebant adoptionem. Quam omnes qui supra sanctissimi Patres et respuentes una voce contradixerunt, atque hanc hæresim funditus a sancta Ecclesia eradicandam statuerunt. » Eginardus hac de re loquens in Annalib. sic habet: « In quo concilio et hæresis memorata condemnata est, et liber contra eam communi episcoporum auctoritate compositus, in quo omnes subscripserunt. » Qui liber iste fuerit præter hunc Paulini non video. Distinguit enim Annalista diligentissimus damnationem hæreseos a libro contra eam scripto. *Hæresis, ait, condemnata est, et liber contra eam compositus; in quo omnes subscripserunt, ne forte suspicaveris subscriptionem episcoporum supra anathema tantummodo cadere.* Igitur præter commune suffragium latum pro sententia anathematis, ex verbis Eginardi et aliorum Annalistarum hoc idem habentium, subscriptio communis fuit facta libello Paulini, qui omnium voto et nomine dignus habitus fuit, ut ad episcopos Hispaniæ concilii auctoritate dirigeretur. Colligitur liquido ex titulo libri, qui sic effertur: « Libellus episcoporum Italiæ contra Elipandum concilii decreto missus ad provincias Hispaniæ. Incipit libellus Sacrosyllabus catholico salubriter editus stylo, in concilio divino nutu habito in suburbanis Moguntix civitatibus, regione Germaniæ, in loco celebri, qui dicitur Franconofurd, sub præsentia clementissimi principis domini Caroli, gloriosique regis, anno felicissimo regni ejus 26. Placuit igitur sancto venerandoque concilio, quatenus hic libellus pro causa fidei ad provincias Galliciæ ac Spaniarum mitti deberet ad noxios reseccandos errores, specialiter autem ad Elipandum Toletanæ sedis episcopum, in quo omnis hujus negotii constat materia questionum. »

XLVI. Non me latet aliam synodicam episcoporum Galliarum, Germaniæ, Aquitanix, epistolam episcopis Hispanis directam fuisse, quæ post libellum Paulini in actis concilii Francofordiensi reponitur. Me latet autem communi concilii nomine et decreto missam fuisse, cum hoc in ejus titulo non legatur, qui talis est. « Synodica concilii ab episcopis Galliæ et Germaniæ ad præsules Hispaniæ missa. Sancta synodus et venerabiles in Christo Patres cum omnibus episcopis Germaniæ, Galliæ et Aquitanix, et toto catholice pacis clero, præsulibus Hispaniæ et cæteris ibidem Christianitatis nomen habentibus in Domino Deo, Dei Filio vero et proprio, Jesu Christo, æternæ beatitudinis salutem. » Vides titulum differentiam? Hæc mittitur, quod non negamus: illa decernitur communi suffragio mittenda, quod est honorificentius. Quis enim non videt magis quam huic epistolæ etsi synodicæ, libro Paulini convenire quæ dicit Eginardus, eidem scilicet *libro*, non epistolæ, subscripsisse omnes Patres? Hoc igitur honore condignum

fuit Paulinus, quem concilium Francofordiense honorare voluit. Paucis hæc omnia accipe a poeta Saxone sub hoc anno 794 :

Dira veneniferæ conatus semina sectæ,
 Quæ Felix infelici male sparserrat ausu,
 Vellere de sacro Domini radicibus agro,
 • Catholicus princeps, synodum celebrare vocatos
 Undique pontifices jam dictam fecit ad aulam.
 Nec non affuerat Stephanus cum Theophylacto.
 Nam fuit antistes sedis legatus uterque
 Romam, quos papa sacer mitvens Adrianus
 Rite suam servare vicem mandaverat illic.
 Tunc igitur cuncti cum decreto generali
 Hanc condemnarunt heresim, scriptusque libellus
 Est illam contra, quem confirmaverat ille
 Pontificum cœtus, simul et subscripserat omnis.

XLVII. Hæc est tertia proscriptio solemnisi iuridica, canonica, legitima heresis Felicianæ; Felicianæ, inquam, quamvis enim in concilio Francofordiensi distincte petatur Elipandus, hoc fit, quia literis suis ad quæstionem dirimendam ipse provocaverat, qui mordicus doctrinæ Felicis adhærebat. Verum etsi tertio fulmine ictam, non tamen adhuc extinctam, conatus viresque, quas exeruit imposturam, testatum faciunt. Hinc miror Aventinum scripsisse lib. iv Annal. Bojor. « Tertio ibidem (Francofurti) condemnata est hæresis Felicianæ Elipandianæ de adoptione Filii Dei. Omnes subscribere sacerdotes. Elipando cognoscenti errorem suum veniam, itidem Felici data. Dignitas ambobus servata: » cum de dignitate ibi nihil actum fuerit, et neuter eorum resipuerit ex eo, nec, ad sanam mentem redierit, sicut actus sequentes comprobarunt. Adde neque ipsos ibi tunc adfuisse veniam obtenturos et dignitatis reservationem, ut ex epistolis ab hoc concilio latis patet, quæ absentes eos, quibus mittuntur, ostendunt.

XLVIII. Igitur Carolus rex, qui concilium coegerat, morem gerens Elipando, accuratius doctrinæ suæ examen poscenti, quod in eo definitum fuerat, remisit. Addidit quoque epistolam Adriani papæ, quam Cointius ad an. 793, n. 15 et seq. putat ex epistola Elipandi a Carolo papæ transmissa, velut responsivam malæ doctrinæ ex concilio Romano emanatam, Adrianum direxisse Carolo, mittendam Elipando. Insuper libellum Paulini, nomine episcoporum Italiæ, auctoritate tamen universi concilii, et synodicam epistolam Germaniæ, Galliæ, Aquitaniæ et Britannicæ, episcoporum. Nec delignatus fuit suo nomine aliam dirigere, qua utrumque charitate vere paterna alloquens ad viam veritatis reducere conatur. « Dein quarto loco, inquit, meæ propriæ unanimi cum his sanctissimis prædictorum Patrum decretis et catholicis statutis consensum subnexi, sicut vosmetipsi in vestra epistola, quam meo specialiter assignastis nomini, rogare curastis. » Quam sic claudit : « Redite ad pium matris Ecclesiæ gremium. Illa vos foveat et nutriat, donec occurratis in virum perfectum et in plenitudinem corporis Christi. Habetote nos cooperatores salutis vestræ, catholice pacis auxiliatores, et societas nostra sit in Christo Jesu Domino nostro. » Hinc etiam vides hos episcopos non adfuisse concilio.

XLIX. Acta concilii innotuisse Adriano papæ dubitandum non est, cum per legatos suos Theophylactum et Stephanum ille præfuerit. Sub hoc tempore misit Carolus Romam denuo Angilbertum pro causa imaginum, ut colligitur ex responsione Adriani ad Carolum, quam per partes recitat Baronius noster ad an. 795, n. 32 et seqq. « Directum, ait, a vestra clementissima præcelsa regali potentia suscepimus fidelem familiarem vestrum, videlicet Engelbertum abbatem et ministrum cappellæ.... Edidit nobis capitulare adversus synodum, quæ pro sacrarum imaginum erectione in Nicæa acta est. » Cointius, qui Caroli litteras de imaginibus et Adriani responsionem, et Hincmari hæc de re auctoritatem, illas ut supposititias, hanc ut infirmam reprobatur,

vitium quoque arguit ex titulo 220 abbatis dato Angilberto, quem monachum indutum anno tantummodo 796 contendit. Vide, si lubet, eundem ad an. 794, n. 26 et seqq.; qui tamen n. 108 non dubitat de protectione Angilberti Romam, quia epistola 63 Alcuini, Adriano directa, commendatitia ipsius Angilberti, non ad alium annum revocari potest, ut et ipse demonstrat. In ea inter cætera sic habetur: « Excellentissimus domini mei regis missus, filius equidem meus Angilbertus ad beatissimam summæ auctoritatis vestræ dirigitur paternitatem..... quem omnibus amicis valde fidelem esse probavimus, et maxime vobis, ut vere dignum est, sanctissimæ patris, qui vestram laudabili voce bonitatem sæpissime domno regi sub præsentia multorum testium narrare solebat. » Ex quibus verbis perspicue apparet pontificem, et Angilbertum inter se novisse, ex priori scilicet anni 792 itinere, quo Romam Felicem adduxerat. Porro vera ne sint ac legitima, quæ super caput secundum hujus concilii Francofordiensi de imaginibus proferuntur hinc inde ab scriptoribus, nostrum non est definire. De hæresi Felicianæ mentio in his litteris Caroli et Adriani nulla habetur. Quid? silentium istud de dogmate æque et fortasse diligentius actitato quam dogma de cultu imaginum, nonne suspicioni pondus addit eorum, qui inter supposititia amandandas hasce litteras putant? Vide quæ dicimus in Vita Paulini, cap. 7, num. 6.

L. Carolus autem epistola sua, omni comitate referta, cantabat, ut dicitur, surdis, et Patres monitis suis et præceptis nihil proficiebant. Hoc docemur a Leone III, qui in concilio Romano an. 799, actione 2, sic habet : « Sed nec illud metuisti alium et orthodoxum concilium (id est Francoford.) quod in conspectu domini Caroli præfulgidi et orthodoxi Magni regis pro hujusmodi re gestum est, satis rectæ fidei continere et anathematis vinculis jaculantes eundem Felicem, si in errore persisteret, cum sequacibus suis condemnaverunt. Et ut audivit vestrum concilium, in suum vomitum, ut canis, reversus est in volutabro luti, ut audistis per suum blasphemum libellum, quem ad venerabilem Albinum abbatem monasterii sancti Martini emisit, in pejorem latrationem devenit quam antea. » Libellus hic Felicis ad Albinum, de quo loquitur Leo, scriptus est, ut ex ejus verbis apparet, post synodum Francofordiensem; adeoque alius est ab eo, quem supra n. 38 memoravimus, scripto post suam ab Roma protectionem quando arma, quæ fecte deposuerat, resumpsit, seu verius, quæ nunquam deposuerat, denuo contra fidem datam impugnavit. Sed de hoc libello inferius.

LI. Ante hunc enim, imo statim a Francofordiensi concilio, in quo primas, vel quasi primas tenuerat Alcuinus, videtur scripsisse Elipando, quia ipse provocaverat Carolum per litteras ad congregationem concilii, epistolam amoris plenam, ut tam ipse quam socius perfidiæ Felix redirent ad saniozem mentem. Hujus epistolæ partem juvat recitare. Est enim insignis charitatis argumentum et specimen vere fraternæ correctionis. « Venerabili et in Christi charitate amabili Patri Elipando episcopo, ecclesiasticæ pacis filius Albinus levita salutem. Perfectio fraternæ charitatis in gremium pacificæ unitatis multos colligere amicos congaudet, et quoddam arbitratur esse dispendium sibi ipsi, si non se ipsum latius commendare studet, ad viros famosi nominis et laudatæ pietatis, ut sit unanimitas spiritualis veræ dilectionis, licet quædam separatio corporalis visionis. » Et post aliqua : « Nec mihi est, pater optime, tecum in hac parvitas meæ chartula disceptatio sublimis, sed supplicatio humilis, obnixè deprecans, ut apostolicam doctrinam in catholica unitate et pace, tota mentis intentione consequi studeas, et populo tibi commisso sis signifer ad sempiternæ beatitudinis prosperitatem; nec nova quælibet nomina permittas paternis inseri traditionibus, etc. » Et in fine epi-

stolæ: « Vos vero communiter obsecro in calce hujus epistolæ, sacratissima lumina Hispaniæ, ut memoriam nostri in sacrosanctis vestris orationibus habere dignemini. »

LII. Hanc epistolam, uti diximus numero præcedenti, scriptam censemur statim a concilio, quod æstate ineunte celebratum est, teste Eginardo; quam accepit mense Julio exeunte Elipandus, ut constat ex ejus responsione, quæ quidem satis superque amarulenta ostendit quo spiritu scriptor ejus ageretur. Sic enim ait: « Reverentissimo fratri Albino diacono, non Christi ministro, sed Antiphrasi Beato feidissimi discipulo, tempore gloriosi principis in finibus Austriæ exorto, novo Ario, sanctorum venerabilium Patrum Ambrosii, Augustini, Isidori, Hieronymi doctrinis contrario: si converterit ab errore viæ suæ, a Domino æternam salutem; et si noluerit, æternam damnationem. Epistolam tuam a rectæ fidei tramite deviam, nitore sulphureo horrificam, supersæditioso sermone scriptam, exeunte Julio accepimus relegentem. » Et cætera ibi eodem stylo dictata, quæ proferre supersedemus, ne bilem stomachumque lectori commoveamus. Oblateranti autem deliro seni Elipando Christiana mansuetudine, sed nervosa virtute reposuit duobus libris Alcuinus, additis et aliis duobus de *Incarnatione Christi*, qui quatuor sunt contra Elipandum. Sed hi serius prodierunt, ut dicitur infra n. 66.

LIII. Contra Felicem vero, qui libellum supra n. 50 memoratum conscripserat, septem libros composuit, qui aliquando nomine Paulini circumferebantur; verum ipsius Alcuini partus esse idem ipse testatur lib. I contra Elipandum: « Libello Felicis, ait, septem devotionis nostræ libellis respondi, omnesque ejus gravitatis evacuavi doctrinas. Qui lecti et probati sunt in præsentia Caroli regis et sacerdotum Christi. » Optaverat enim, imo et postulaverat librorum suorum censuram antequam in publicum prodiret; et sicut quondam humilitatis specimen præbuerat petendo sibi dari commilitones ad pugnam cum Felice ineundam, ita et nunc ejusdem demissi animi exemplum proferendo, petit lucubrationes suas ab ipso Carolo recognosci: cum autem recognitæ fuerint et probatæ, promittit se eas missurum ad fratres Gothiam (id est eam Galliæ partem ad Hispanias vergentem, quæ a Gothis olim occupata nomen inde traxit, puta Narbonensem, Tolosanam, et quas comprehendit Occitania, vulgo nunc Languedocia, quasi *Landet Got*, terra Gothorum) incolentes, ut ait in epistola citanda cum de Benedicto abbate, socio Laidradi infra n. 64 dicemus. Est hac in re ejus epistola publici juris facta a Baluzio tom. IV Miscellan.; in qua inter cætera hæc leguntur: « Istum libellum in disputatione, quæ in vestra veneranda præsentia cum Felice ventilata est, præsentem habui. Sed quia nec adhuc ante vestram perlectus est sapientiam, nec a vobis, cui maxime sudavit, comprobatus, ratum duxi publicis non efferris auribus. Nunc vero vestra videt auctoritas quid de eo fieri velit. Tantum deprecor, ut nullatenus prius abjiciatur, vel in publicum proferatur, quam totus inter familiares personas vestræ auctoritatis examini perlegatur. » Quod cum Carolus præstitisset gratias ei habet epist. 15: « Gratias agimus venerandæ pietati vestræ, quod libellum, secundum vestræ jussionis præceptum vobis directum, auribus sapientiæ vestræ recitari fecistis, et quod notari fecistis errata illius, et remisistis ad corrigendum, quæmnvis a vobis melius emendari potuisset, etc. »

LIV. Hæc autem non evenerunt nisi anno 799 quando scilicet egit cum Felice coram rege Carolo Alcuinus ad Aquas. Colligitur ex verbis prioris epistolæ: « Istum libellum in disputatione, quæ in vestra veneranda præsentia cum Felice ventilata est, præsentem habui. » Nam Alcuinus non disputavit coram rege et cum Felice nisi Aquis. A concilii enim præcedentibus altero præsentem alter abfuit.

A Sic an. 792 Ratisponæ adfuit Felix, abfuit Alcuinus, qui tunc erat in Anglia. Sic an. 794 Franconofurti interfuit Alcuinus, non interfuit Felix, ut supra n. 47 visum est. Ergo de concilio Aquensi an. 799 sunt hæc intelligenda. Libros autem Alcuini, sicut ille exposulaverat, examini peritorum virorum propositos auctori remisit Carolus, a nævis quibusdam purgandos, quos purgatos ad manus Caroli denuo direxit Alcuinus præmissa præfatione, quam habet Baluzius tom. IV Miscellan. cit., cujus titulus talis est: « Præfatio Alcuini in libros septem adversus Felicem ad Carolum Magnum. » Incipit autem sic: « Hos quinque panes et duos pisciculos simul septenario numero consecratos de apostolicæ fidei peraprolos vestræ sanctissimæ auctoritati direxi Domine mi david, etc. » Hinc non male arguit G. Cave, qui asserit anno 718 hos septem libros contra Felicem ab Alcuino compositos. Cum enim auctor dicat se eos in promptu habuisse anno 799, quo anno coram rege cum Felice disputavit, necessario dicendum videtur eos anno saltem superiore Felici uno collectos.

B LV. Satis autem non fuit Felici uno libello perfidiam effutiisse, sed et *dialogum cum Saraceno* composuit, quem Carolus videre cupiens Alcuinum de ipso percontatus est. Qui respondit epist. 15: « Disputationem Felicis cum Saraceno nec vidi, nec apud nos inventa est. Immo nec audivi nomen illius antea. Tamen dum diligentius quæsivi, si quis ex nostris famam illius audiret, 221 dictum est mihi quod apud Laidradum episcopum Lugdunensem inveniri potuisset. Quapropter sub festinatione direximus nostrum ad præfatum episcopum, si forte ibi invenire potuisset, ut quam citissime vestræ præsentia dirigeretur. » Hujus disputationis, seu dialogi argumentum indicare videtur Leo III papa in synodo Romana act. 2 sic de Felice loquens: « Et postmodum transgressus legem Dei excelsi fugiens apud paganos consentaneos perjuratus effectus est. » Qui autem paganos seu Saracenos habebat consentaneos, et quibuscum dialogos instituebat, haud quidem boni in dialogo scriptitasse credendus est.

C LVI. Interim parantem se Alcuinum ab libris Felicis retundendos, prævenit in oppugnatione hæreseos Paulinus, cui gratulatur epist. 81, quæ inscribitur: « Ad Paulinum patriarcham. De quibusdam hæresibus Hispanicis. » In ea summopere laudat Paulinum, qui quod ipse optaverat, jam præstitisset, scribendo scilicet circa an. 796 « tres libros contra Felicem, » addendo et « Regulam fidei » metro exaratum, quod erat jam a longo tempore in votis Alcuino; quare etiam regem adhortatus fuerat, ut in gratiam præsertim rudiorum et idiotarum id fieri juberet. Hos tres libros cum Regula fidei, quatuor operis capita intelligere videtur, cum opus quadripartitum Paulini quatuor fluminibus terrestris paradisi comparat. Lege epistolam, cujus pauca referre circa finem non gravabor. « Quapropter, venerande Pater et doctissime athleta, et dulcissime doctor, simus semper in castris Christi commanipulares, et in una acie sub vexillo sanctæ crucis concordii auxilio et virtute præliantes, ut suos adversarios per nos vincat, qui vinci non potest. Nunc iterum antiquis serpens de dumis Hispanici ruris, et de speluncis venenate perfidiæ contritum, non Herculeæ sed Evangelicæ clava (id est anathemate concilii Francofordiensis) caput relevare conatur, et prioribus nequitia poculis nova maledictionis toxica immiscere, etc. »

D LVII. Ut obviam iret rediviæ pesti, regis epistolis sollicitatus jam fuerat Paulinus, ut ipse testatur in dedicatoria ad Carolum tribus suis libris præfixa. « Igitur, ait, saluberrimis venerabilium incitantibus litterarum vestrarum imperiis, quatenus juxta parvitatæ meæ intelligentiam, licet pigrioris ingenii obstat possibilitatis facultas, scribere tamen quæ me contingit pro causa fidei contra pestilentem pravi commenti objectiones qualicumque non renno stylo. » Verum hi Patres, Paulinus, inquam, et Alcuinus

doctrina æque ac sanctitate præstantes, sicut alter alterum ad certamen contra hostes Ecclesiæ suscipiendum incitabat, sic alter cum altero de humilitate certabat. Nam sicuti Alcuinus volebat scripta sua ad Paulini examen deduci, ita Paulinus hortatus est Carolum epistola quadam, cujus adhuc fragmentum superest, ut exploratam, priusquam publica libri sui fruere luce, Alcuini haberet sententiam. Orabat autem: « quatenus (sunt ejus verba) hoc nostrum, licet non pretiosum, quodcumque tamen munusculum ad manus reverentissimi viri, et in divinis rebus peritissimi et præclari Albini scilicet summæ religionis perspicui oratoris vestri, mihi que super omnia flamentis favorum dulcissima mella, urgentibus vestris venerandis imperiis deferatur. »

LVIII. Libros hosce anno 796 Paulinus vulgavit, ut non obscure colligimus ex anno bissextili, cujus mysticam interpretationem prosequitur in ipsa dedicationis epistola, quia talis revera erat annus septingentesimus nonagesimus sextus. Sed non hosce tantummodo scriptis in Felicianam hæresim hoc anno insurrexit, verum etiam proscriptione synodica hæreseos, in suo concilio Foro-Julienensi prolata, quod hoc anno celebratum post Paschatis festum in dissertatione nostra secunda satis superque demonstravimus. Hic sistere aliquantulum nos cogit. P. Pagius, qui ad an. 791, n. 5 et seqq. affert, etsi alia intentione argumentum, quod honorem damnationis hæreseos Felicianæ Paulino ejusque concilio eripere posset, nisi diluatur. At enim adversus impugnatores mysterii incarnationis in genere tantummodo definitum in concilio, non vero adversus Felicem in particulari. Si hoc admittis, in damnatione Felicis ejusque male sanæ doctrinæ Paulinus cum suo concilio nullas partes habuisset, si, quod ait Pagius, generatim tantummodo fuisset « actum in eo concilio, adversus eos qui variis erroribus implicati de mysterio Trinitatis, præsertimque de processione Spiritus sancti non recte sentiebant, ac præterea adversus eos qui in duos videntur filios unum Christum Dei Filium dividere, dum illum naturalem et adoptivum affirmare moliantur, inquit Paulinus in sua Oratione. Quibus verbis ostendit concilium istud adversus Felicem Urgellitanum congregatum non fuisse, sed generatim adversus Ebionitas, Nestorianos, aliosque hæreticos in sacrum Incarnationis mysterium peccantes. »

LIX. Verum ex textu Paulini a Pagio relato evincitur, et quidem ut ego sentio apertissime non modo in genere, sed speciatim damnatum dogma Felicis, quod ex factis illorum temporum comprobatur. Duæ præcipue hæreses tunc temporis lacebabant Ecclesiam: altera in Oriente de processione Spiritus sancti apud Græcos; altera in Occidente de adoptione Christi Filii Dei apud Hispanos. In utramque insurgit Paulinus, utramque proscribit et damnat. Sicut enim dici haud potest damnatos tantum in genere impugnatores mysterii Trinitatis, cum præsertim de processione Spiritus sancti non recte sentientes damnantur, ita non est dicendum tantum in genere damnatos impugnatores mysterii Incarnationis, cum conceptis verbis Paulinus eos damnet, qui in duos filios, naturalem et adoptivum, dividere Christum Filium Dei moliantur. Nos quidem non dicimus concilium præcise congregatum adversus Felicem, sicuti neque adversus πνευματομάχους Græcos, sed dicimus in eo damnatam utramque hæresim, et satis circumscriptam illam Felicis, etsi ipsius nominis mentio non fiat. Non enim est necesse, ut concilium ad hoc unum, et non ad aliud propositum congregetur, ut dicatur vere et proprie errorem aliquem proscripsisse. Alioquin nec ab ipsa synodo Francofurtana, vel Ratisponensi emanasse hæreseos Felicianæ censuram et damnationem dicendum esset, quod nemo adhuc dixit. Quandoquidem non ad negotium solius damnationis adunata fuerunt, sed in hac de conjuratione Pipini in patrem, in illa de quampluribus aliis rebus est per-

tractatum: ita Concilium Foro-Julienense, etsi ad condemnationem Felicis congregatum haud dicatur, atamen proprie et vere hæresim Felicianam sub nomine adoptionem in Filio Dei incarnato astruentium proscripsit. Sed cæptam viam prosequamur.

LX. Opera, quæ hucusque regesta sunt, et in quæ desudarant Paulinus et Alcuinus, quatuor annorum spatium comprehendunt, nempe ab anno 796 inclusive quo prodierunt Paulini libri cum Regula fidei, ad an. 799 quo medio tempore Alcuinus suos concinaverat. Verum incassum cuncta jactat, et oleum et operam Patres hi perdidisse videbantur. Animos tamen non despondit Carolus revocandi ad salutis viam errabundos, novumque lapidem movit, indicendo scilicet concilium Urgellitanum, ratus animum facilius enecandum, si in sua spectu peteretur, et insuper sollicitando Leonem III ad aliud concilium Romæ cogendum.

LXI. Romanum hoc concilium non anno 52 regni Caroli, ut putavit Labbæus, sed 51 celebratum adverteit jure Cointius ad an. 799, n. 16: « Hoc anno, ait annalista laudatus, Carolus annum regni sui tricesimum primum absolvit, inique tricesimum secundum octavo Kalendas Octobris. » Leo enim exeunte Aprilis mense, ob tumultus in se concitatos et injurias a Paschasio et Campulo Adriani decessoris sui gentilibus, sibi illatas vii Kal. Maias in litanis majoribus, Roma discessit in Gallias ad Carolum profecturus, abfuitque Urbe usque ad divi Andree apostoli festum, nempe usque ad prid. Kal. Decemb. Qua de re consule Anastasium in eumd. Cuius autem an. 53 Carolini regni, teste Alcuino infra citando n. 74 in ea synodo Felix ejurando perfidiam suam; mentionem quoque fecerit synodi Romane jam sub Leone habitæ ad quam nec citatus est Felix; nec interfuit, quidquid contra Berninius Histor. hæres. sæc. ix, c. 1 scribat; nam confesso fidei Felicis non, ut ipse putat, habitæ est Romæ, sed Aquisgrani, ut infra patebit, consequens est hanc cogi non potuisse nisi ante adventum Leonis in Gallias, adeoque ante diem vigesimum quintum Aprilis. Igitur meante anno 799, trigesimo primo regni Caroli Leo pontifex in basilica sancti Petri episcopos numero quinquaginta septem convocavit, qui denuo hæresim Felicianam proscriperunt. Conventus occasio libellus, de quo supra diximus, fuit, ut habet Leo in act. 2 concilii, et Felix fassus est in professione fidei Aquis factæ. « Per auctoritatem synodi, ait, quæ nuper in Roma hac intentione, præcipiente gloriosissimo ac piatissimo Domino nostro Carolo, adversus epistolam meam, quam dudum (non autem nuper, ut habet Pagius) venerabili viro Albino abbati Turonensis Ecclesiæ scripseram, congregata est. In qua 222 synodo præsentate Leone apostolico et cum eo cæteri episcopi numero 57 residentes, et plerique presbyteri et diaconi cum eis in domo beatissimi Petri apostoli. . . dictas sententias. . . nostras excluderunt. » Verum nedum excluderunt, sed nisi respiscerent, eum anathematis vinculo perstrinxerunt. Ait enim Leo act. 3. « Felici Urgellitanæ ecclesiæ episcopo, si noluerit declinare ab hæretico dogmate suo in quo ausus est Filium Dei adoptivum asserere, anathema sit. » De hac synodo continuator Pauli Diaconi sic habet: « Contra quam hæresim Leo tertius papa congregata Romæ synodo, multis eam Evangeliorum et sanctorum Patrum testimoniis in perpetuum damnavit. »

LXII. Haud ita multo post actum, Romæ concilio Leo III male habitus, ut dictum est, Carolum Paderbunæ degentem ob tumultus Saxonicos adiit. Ex hinc, re cum Leone communicata, ut par est credere, manum episcoporum et abbatem rex misit Urgellam, ut ibidem celebrato concilio Felicem ad cor revocarent. Provincia commissa est Laidrado Lugdunensi episcopo, qui accitis sibi sociis Nefridio episcopo Narbonensi, et Benedicto abbate, aliisque eorumdem dignitatum viris hoc ipso anno perrexit Urgellam,

Hoc totum colligitur ex Alcuino, qui his sanctissimis viris libros suos contra Elipandum inscripsit, quorum forte breviculum et summam, ut dicitur infra n. 66 habere præ manibus voluit, in *solatium itineris*, ut ait in præfatione, ut doctrinis in iis contentis contra adversarios munirentur, et præcipue contra epistolam jam diu ante vulgatam ab Elipando et sibi directam. Pagius ad annum 799, n. 13. Et ad an. 800, n. 18, et Cointius ad an. 799, n. 30, duo itinera in Hispaniam horum episcoporum distinguunt libros contra Elipandum datos nonnisi an. 800 asserunt, et pro secunda protectione reservant. Verum Hispaniam duplici itinere eos repetiisse esto. Post conversionem tamen Felicis hoc anno 799 in concilio Aquisgranensi secutam, neutrum iter susceptum putamus. Quomodo autem res se habuerit, mox n. 65 patebit, cum pauca de Laidrado Nefridio et Benedicto prius disseruerimus.

LXIII. Laidradus, qui primas inter socios tenebat, et ductor videbatur verbi, vir erat pietate æque clarus ac doctrina. Supersunt nonnulla ejus opera, de quibus consule scriptores Biblioth. ecclesiast. Noricum fuisse genere auctor est Theodulphus in Paræn. ad Judices v. 119, loquens de eo priusquam ad cathedram Lugdunensem a Carolo promoveretur :

Norius hunc genuit ; hunc tu Lugdune futuram
Pontificem speras religionis ope.

Ibidem docemur missum dominicum una cum eodem Theodulpho per Narbonensem provinciam egisse. Ejus vero electionem in archiepiscopum an. 798 et anno sequenti ordinationem Cointius ponit ad an. 798, n. 10 et 11. Cum Laidrado adiunguntur Nefridius, qui Danieli archiepiscopo Narbonensi de quo nos supra n. 24 in cathedram ejusdem ecclesiæ haud multo ante hunc annum successerat, et Benedictus abbas Anianensis. Hic ex voto, quo se obstrinxerat cum periclitanti in fluvio Ticino fratri, arma victriçia Caroli Magni Longobardos Italia pellentis an. 774 secuto, manum præbens in vitæ discrimen adductus et ipse fuit, factus est monachus ætatis suæ anno 23 in cœnobio sancti Sequani. Verum cum anno 780 in abbatem eligeretur, ne honorem cogeretur suscipere, in patriam id est Gothiam, seu Septimaniam se recepit ibique in paternis prædiis monasterium construxit ad fluvium Anianum, parvâ primum cella opus auspicatum, quod postea in ingentem molem excrevit. In quo emittit largitas ejus erga fame pressos anno 793, cum præter annonam prudenter fratribus usque ad novas messes reservatam, immanem pauperum multitudinem undique eo anno inopia laborantem pavit et aluit. Percharus Alcuino evasit ex studio patriam tuendi ab erroribus Felicis, qui Septimaniam invaserant, a quibus nedum e plebe homines, sed et præules ecclesiæ eripuit, adversus eosdem disputationibus sæpe congressus. Hæc nos contracte : Cointius annis supra attactis fusius ex Smaragdo scriptore Vitæ Benedicti, septuagenarii demortui an. 821.

LXIV. Is igitur est, per quem Alcuinus respondens « omnibus abbatibus, filiis et fratribus qui sunt in Gothiæ partibus, » dicit se jam misisse libellum, in ejus temporis questionibus *solatium futurum*. « Quem (libellum), ait, direximus per Beatum Benedictum vobis ad *solatium* et confirmationem fidei catholicæ. » Et addit : « sed in manibus majus modo habemus opus propter alias causas, quæ (sic) in libello venerandi Felicis legimus ; et illum volente Deo vobis dirigimus (pro dirigemus) postquam lectus et probatus fuerit ab episcopis nostris et domno rege. » Et infra : « Quæ omnia plenius. . . lecturi estis in eodem libello, quem modo in manibus habemus. » Ex his verbis illud duplex iter, quod supra n. 62 Pagius et Cointius statuerunt, sic conciliandum videtur, ut primum fuerit antequam vulgaretur contra Felicem libros, de quibus hic agit, et ea prima vice per Benedictum abbatem direxerit *libellum*, qui eis foret

A *solatium*. [Secundum autem hoc anno 799 cum Urgellam iterum Benedictus cum Laidrado profectus est.

LXV. De hac gemina protectione in præfatione ad libros contra Elipandum, alloquens ipsos missos et proficiscentes viros Alcuinus verba facit. « Per divinæ suffragia pietatis hanc nebulosam impietatis sectam clara virtutis luce pridem discutere studuistis, etiam et Christo donante ceptum prædicationis opus multa ex parte perfecistis. » Hæc verba priori applicanda videntur protectioni, qua per Benedictum abbatem unum ex apostolicis viris libellum superius memoratum misit circa tempus, quo scribebat libros contra Felicem, puta an. 797 vel 798, sequentia autem de secunda hujus anni 799 missione verisimilius sunt accipienda : « Ad cujus pissimæ prædicationis venerabile opus mandante glorioso principe et devotissimo in omni bonitate Carolo rege vos iterum *ituros esse* audivimus. » Duplex ergo protectio est manifesta. Sequitur autem de secunda : « Quapropter paucorum arripui laborem diurnum in *solatium* sanctissimi itineris vestri, quatenus haberetis in manibus ejusdem epistolæ meo nomini directæ ab Elipando Toletano episcopo pias ac pernecessarias responsiones, ne forte aliquorum ex ejusdem epistolæ lectione mentes macularentur, quia easdem audivimus litteras in aliorum prius pervenire manus, quam nobis, cui missæ sunt redditæ. » Hanc, cujus hic meminit, epistolam illam esse arbitramur, quam superiori tempore post exactum concilium Francofordiense in Alcuinum scriptam supra num. 52 recensimus.

LXVI. Huic igitur et similibus æque forte livore scatentibus Elipandi epistolis responsum Alcuinus instituit quatuor libris conclusam, quos voluit Pagius et Cointius, nec nos abnuimus, anno 800, quia in eorum primo meminit Felicis jam conversi, et ad bonam frugem restituti, adeoque post concilium Aquisgranense an. 799. Putant Pagius et Cointius hos libros esse eos, quos hic vocat *pias et necessarias responsiones*, datas pergentibus Urgellam ; in quibus si memoria inseritur Felicis jam conversi an. 799, inferunt iter anno sequenti 800 affigendum. Verum quia supervacaneum iter Urgellense post conversionem Felicis, cujus gratia suscipiendum erat, videri potest, has *pias et necessarias responsiones*, quas vocat *paucorum dierum laborem*, alium esse opus putamus a quatuor libris in quibus mentio Felicis conversi occurrit, contra Elipandum scriptis, in hoc a Pagio et Cointio, qui earum nomine libros illos comprehendunt, dissentientes. Suspiciamus enim aliud breve scriptum fuisse, *paucorum dierum labore* concinnatum, puta compendium summamque argumentorum et responsum, quarum ope occurrentibus objectionibus, ut ita dicam extemporaneis fieret satis. Non enim quatuor ex professo conscripti libri *paucorum dierum* opus dicendi forent, qui *paucorum dierum labore* haud fuerant absolventi. Commodiori autem studio et tempore quatuor illos conficisse credimus libros, in quibus, utpote absolutis post conversionem Felicis, de ea mentionem habere poterit. Quamvis enim iisdem præsuibus inscribantur et offerantur, non tamen est necesse dicere illud idem scriptum esse, quo, cum Urgellam proficiscerentur, ipsos donavit.

LXVII. Quod si adhuc pergis contendere libros hos contra Elipandum comprehendi sub nomine *responsionum* Laidrado et sociis missarum, quod ego quidem non concedo, adhuc tamen non evincitur protectionem secundam Laidradi et sociorum an. 800 quo libri ex memorata conversione Felicis evulgati dicuntur, evenisse. Expende verba hæc præfationis : « Quorum (librorum de quibus superius egerat) lectione pietatem vestram congaudere arbitror, quia totum illud opus vestro gaudebam dicere nomini, vobisque primo omnium direxi probandum atque corrigendum, iudicio vestræ auctoritatis atque sanctitatis tantummodo contentus, nec in publicas

223 aures easdem meas devotionis litterulas procedere velim, nisi prius estræ auctoritatis censura examinentur et fraternæ congregationis lectione confirmantur; satis mihi æstimans illorum iudicio examinari, quorum dilectione singulariter me laborare elegi. » Ex his verbis liquet prius direxisse libros examinandos, et lectione congregationis confirmandos, Laidradi scilicet et sociorum, quam in publicam lucem prodirent. Potuit igitur tantummodo primis veluti lineis designatum et adumbratum opus, Laidrado et sociis proficiscentibus dirigere, evulgaturus, dein examinatum approbatumque commodiori tempore, quod et præstitit an. 800 inserens, cum novissimam operi manum imponeret, conversionem Felicis jam secutam, et dedicans prædictis viris, recenti præfatione apposita, opus consummato labore perfectum.

LXVIII. Verum dubium aliud insurgit ex his Alcuini contra Elipandum libris. In fine enim illorum duarum epistolarum meminit, Elipandi scilicet ad Felicem, et Felicis ad suos de sua conversione, cum ait se libris illis addidisse « epistolam Elipandi ad Felicem quondam illius sectæ defensorem, nunc vero Deo donante, Christianæ fidei prædicatorem. » Et de alia epistola scribit: « Ejus (Felicis) conversionis ad fidem catholicam epistolam imponere curavimus. » Pagius subdit certum esse utramque epistolam sub hujus anni 799 finem datam esse. Verum etsi alteram de Felicis pœnitentia ad suos scribentis non inficiari, de prima tamen, id est Elipandi ad Felicem non ita sentio. In ea dicitur: « Certifica me qui es positus in Roma. » Donec ostensum fuerit hoc anno, de quo quæstio, nempe 799, Romæ fuisse Felicem, cui hæc verba potuerint veraciter scribi, a liquidissimis Elipandi verbis non est recedendum. Neque enim aliam interpretationem patiuntur præter quam primo intuitu ipsa verba præferunt. Hinc fit ut cum anno 792 habeamus Felicem per Angilbertum abbatem Romam ductum, ab eo anno epistolam avellere nequeamus. Neque enim constat Felicem Romæ alio anno fuisse.

LXIX. Sed ex ipso Alcuino difficultates quædam hauriuntur, quibus faciendum est satis. In fine librorum in Elipandum ait se addidisse « epistolam illius Elipandi ad Felicem quondam illius defensorem sectæ, nunc vero Christianæ fidei prædicatorem. » Insuper inscribitur epistola « Ad Felicem nuper conversum. » Adde et hæc verba Alcuini in fine pariter posita: « Maxime origo hujus perfidiæ de Cordova civitate processit, sicut in epistola illius Elipandi ad Felicem præfatum intelligi potest, dum eundem Felicem adhuc sui erroris catenis constrictum arbitrabatur. » Ex quibus omnibus inferri videtur epistolam datam post conversionem Felicis, adeoque non an. 792 ut nos, sed ut vult Pagius an. 799. Verum in promptu responso est. Alcuinus non aliter poterat tunc dicere, si quidem conversus de facto fuerat Felix, cum libros suos Alcuinus absolveret. Nihil ergo mirum, si dicat quondam hæresis defensorem, nunc prædicatorem fidei. Sensus enim est: Elipandus scripsit ad Felicem cum quondam erat suæ sectæ defensor, qui nunc, quo tempore hæc scribo, est fidei prædicator. Quid planius? Ad Felicem quidem nuper conversum inscribitur epistola, sed inscriptio ab Elipando facta non fuit. Patet ex contextu, in quo arguit Felicem tanquam adhuc erroribus irretitum, nam cum eo loquitur de hæresi communi non abdicata, sed potius adhuc fovenda. Inscriptionem igitur forte Alcuinus apposuit, qui proferens, etsi rancidam epistolam Elipandi, occasione conversionis Felicis, ipsam inscripsit ex facto tunc recens secuto, et ideo nuper conversum inscripsit, quia innuere volebat conversionem anni superioris 799, transcribens ipse et proferens epistolam anno 800. Illud insuper adhuc inter posteriora verba Alcuini, refertur ad tempus scriptiois epistolæ Elipandianæ, quo vere constrictus erat erroribus Felix, et sensus est: Scripsit Elipandus ad Felicem eo tempore, quo eum

arbitrabatur adhuc constrictum, uti erat revera, qui postea solutus fuit.

LXX. Nec officere putes posuisse Alcuinum epistolas in calce librorum contra Elipandum scripturarum, vel saltem publicatorum nonnisi anno 800. Non enim sunt fœtus ejusdem auctoris ac libri. Potuit autem epistolam ante aliquod tempus latam libris suis posterioris ætatis addere, quin inferendum sit ejusdem esse epistolam temporis ac librorum. Insuper ordo epistolarum in Alcuino præsertim, in quo secundum dignitatem personarum non secundum temporis digeruntur, non est attendendus. Nam ut observavit Brietius ad an. Christi 139, « ordo, qui plerumque in sanctorum Patrum scriptis legitur, librariorum est, a quibus frustra plerumque aliquid præter litteras expectes. » Tandem fortasse appones ab Alcuino vocari quandoque Aquensem Civitatem alteram Romam, secundam Romam. Esto; quid inde? Ergo, ais, cum dicit Elipandus: *Certifica me qui es positus in Roma*, de civitate Aquensi, et de Felice ibi anno 799 posito intelligendum. Nimis acuta profecto, et exquisita interpretatio isthæc est. Neminem puto nisi ex præconcepta opinione inductum, dum Roma in epistola hac Elipandi memorantur, absolute posse suspicari aliam urbem præter veram Romam orbis et Italiæ principem urbem designari. Sed de his satis. Nunc ad Felicem in Urgellensi conventu laborantem accedamus.

LXXI. Laidradus igitur cum Nefridio et Benedicto utrisque sociis peregrinationis suæ, ut Urgellam pervenit, synodum cogit, hæresim proscribit, hæresiarcham autem Felicem ad spem conversionis reservat. Et quidem Patres humaniter agunt cum protervo sene, molliter ulcus tractant, spondentque fore, ut si Carolus adeat, et benigne ab ipso excipiat, et patienter audiat: tantummodo accederet et coram quæ proferenda, proferret. Hæc omnia habemus nedom ex Marca mox citando, sed etiam ex ore ipsius Felicis in principio confessionis suæ exhibitæ in concilio Aquisgranensi. Hujus synodi memoriam debemus Petro de Marca, cujus verba ex lib. iii. Marc. Hispaniæ describit Baluzius in notis ad Agobardi librum contra Felicem cap. 18, citaturque a Cointio ad annum 799 num. 30 « synodum quoque Orgelli, ait Marca, ea de re haberi a Laidrado episcopo Lugdunensi, Nefridio Narbonensi, Benedicto abbate, et episcopis atque abbatibus provinciæ Gothiæ, Carolus jussit, ut contumaciam Felicis blandis colloctionibus molirent. » Hæc Marca, qui tamen male, ut adnotat Pagius ad an. 799, n. 13, synodum Urgellensem an. 794 assignat, non removendam ab hoc an. 799, ut vult etiam Cointius l. c. Laidrado igitur spondenti campum disputationis cessit Felix, et sub finem hujus anni 799 trigésimo secundo anno regni Gallici Caroli ad concilium venit, ibique rata omnia reperit, quæ sibi promissa fuerant, ut ipse fatetur in principio confessionis fidei suæ his verbis: « Postquam ad præsentiam domini nostri ac piissimi gloriosique Caroli regis perductus sum, et ejus conspectui præsentatus licentiam ab eo secundum quod et venerabilis domnus Laidracus (Pro Laidradus) episcopus nobis in Orgello pollicitus est, accepimus, qualiter in ejus præsentiam in conspectu episcoporum, quos ad se ordinatio gloriosi principis nostri convenire fecerat, sententias nostras, quas ex libris sanctorum habere nos de adoptione carnis in Filio Dei, seu nuncupatione in humanitate ejus credebamus, præsentaremus. »

LXXII. Aquisgranum locus conventus fuit, urbs ab aquis, medica virtute donatis, nomen assumens, inde etiam urbs Aquensis dicta. Hymnus divo Carolo Magno sacer.

Urbs Aquensis, urbs regalis,
Sedes regni principalis
Prima regum curia.

In ea enim ex sanctione Caroli Magni auspicabatur

imperium prima collatione diadematis. Ob templum Virgini matri sacrum *Aix-la-Chapelle* dicta Gallis. A quodam Grano Neronis fratre ædificatum nonnulli somniarunt. Incolæ, teste Guicciardino in descript. Flandriæ part. II, Carolum, si non conditorem, at reparatorem urbis ab Attila quondam demolitæ agnoscunt. Carolus quidem aeris temperie, loci amœnitate, et præcipue aquarum tepidarum salubritate illectus, sedem sibi stabiliorem in ea elegit, quam privilegiis donavit, ædificiis auxit, nihilque omisit quo testatam faceret suam erga urbem voluntatem.

LXXIII. In hac igitur sibi perchara civitate episcopus Carolus adunavit : in quorum et sui præsentia adductus Felix disputationem cum Alcuino jubente rege volens nolens instituit. Ipse enim antagonista eruditionem pertimescens, congressum declinasset. Scripserat anonymus Vite Alcuini : « Advocans (Carolus) Albinum institutorem suum Turonis et miserum Felicem hæresis hujus astructorem de Hispaniæ partibus, congregavit synodum magnam episcoporum in Aquisgranensi imperiali palatio : in quorum ipse sedens medio, Felicem licet valde repugnantem de natura Filii Dei secundum carnem cum Albino doctissimo disputando rationabiliter configere jussit. Tum quantum episcoporum tunc exstitit silentium? O quam clara et inexpugnabilis Caroli cum auctoritate magistri sui fidei confessio atque defensio? Per 224 plura autem Felix fugiens latibula plurioribus ab Alcuino confossus est spiculis in tantum, ut pene omnes civitates Israel consummaret, quousque Filius hominis veniret. Nam a secunda usque ad septimam sabati parum aliud gestum est. Omnibus denique ejus patefacta socordia, atque ab universa apostolica auctoritate hæresi confutata, soli sibi latuit deformiter, usque dum dicta Cyrilli martyr ab Albino sibi directa legit lamentabiliter : *Ea natura quæ per diabolum vitata est, super angelos exaltata est propter triumphum Christi, atque ad dexteram Patris collecta.* Hanc ergo legens sententiam tandem se recognovisse et impie gessisse voce et nimio fletu testatus est. » Idem quoque fatetur ipse Felix in confessione fidei suæ hac occasione prodita.

LXXIV. Alcuinus lib. I contra Elipandum paucis verbis hoc idem refert : additque eum cum discipulorum comitatu ad concilium accessisse, qui et ipsi conversi sunt : « Felix anno præfati gloriosi principis trigesimo secundo advocatus voluntarie veniens ad Aquis palatium, ibique in præsentia domni regis et optimatium illius, sive sacerdotum Dei rationabiliter auditus, et veraciter convictus, atque Deo dans gloriam, veramque confessus fidem, in pacem catholicæ unanimitalis reversus est cum discipulis suis, qui sibi tunc temporis erant præsentés. » His autem, qui præsentés haud erant, epistolam direxit, in qua professionem fidei suæ inseruit. In ea licet legas in titulo episcopi nomen, scias non esse manu sua positum, sed alterius ; quippe sede pulsus est, ut ipse innuit in corpore epistolæ. « In Dei nomine Felix olim indignus episcopus. » Et Ado in chron. ætatis 6 ait insuper in exsilium missum, ad mortem usque Lugduni fuisse.

LXXV. Ad cor reverso, ut putabatur, Felice non cessabat Alcuinus consortem nequitiae Elipandum ad meliorem frugem revocare, proposito in libris ipsi directis etiam Felicis exemplo, « cujus, ait lib. I, cum tuis discipulis, venerande pater, humilitatem sectari suadeo. » Putavit enim saltem tunc vere conversum, unde addebat eodem libro : « Ego..... Felicem olim vestri erroris complicem, Deo miserante catholicum effecti. » Verum simulata fuit, aut saltem non constans ejus conversio ita ut communiter creditus sit in odore æternæ mortis excessisse. Ado l. c. : « Quem fuerunt in eodem ipso suo errore mortuum. » Accipe rei historiam ab Agobardo, qui initio imperii Ludovici Pii, Caroli Magni filii, Laidrado, episcopatu Lugdunensi valedicente, et optimam partem in monasterio Suessoniensi, ut habet chronicon Hugonis

A Flaviniacensis, eligente, eamdem adiit ecclesiam. Sic enim ait lib. adversus dogma Felicis n. 1 : « Post obitum Felicis illius, qui fuerat quondam episcopus in sede Orgellitana, inventa est a nobis quædam schedula ab eo edita sub specie interrogationis et responsionis : quam cum legentes considerarem, inspicimus hominem diligenter et fraudulenter instaurasse, quantum in se fuit, omnem pravitatem dogmatis sui in qua dudum fuerat detectus et convictus, et propter quam ab honore episcopatus depositus. Qui licet aliqua verba, quæ prius imprudenter efferebat, postea suppresserit, aliqua tamen nunc addidit quæ tunc retinuit. Quam schedulam ego, ut potui, juxta veritatem fidei cum reprehendissem, vel reprehendam publicassem, quidam ex fratribus, ut comperi, indigne tulerunt, et non perversitate animi, ut puto, sed simplicitate ingenii arbitrati sunt me non id fecisse zelo fidei, sed zelo invidentiæ. » Quod indigne aliqui hoc tulerint in causa fuit opinio sanctitatis, quam sibi hypocrita conciliaverat, ut Agobardus innuit n. 2 : « Qui incaute admirantæ vitam prædicti Felicis probanda putant cuncta quæ dixit ; nescientes quia non ex vita hominis metienda est fides, sed ex fide probanda est vita. »

LXXVI. Verum nedum ex ipsa schedula sub extremo forte vitæ concinnata, ad insaniam eum rediisse compertum est, sed etiam antea, in exsilio licet positus, errores suos non fuit veritus in vulgus dispergere. Agobardus n. 5 : « Quibusdam adhuc virens aliqua improbanda persuadere conatus est. Cœpit aliquando, ut dixi, quosdam docere, ut crederent Dominum nostrum Jesum Christum secundum carnem veraciter nescisse sepulcrum Lazari, diem judicii, etc. Hoc ut cognovi, accessi ad eum coram ipsis, quibus ita suadebat, et interrogavi eum, utrum ita prorsus sentiret. Quod cum confirmare tentaret, objurgavi eum, et detestatus sum pravos sermones ejus, ostendique ut potui cæteris qua custodia ista repudiarent, et quo sensu loca illa Scripturarum intelligere deberent ; ipsique Felici sumptas sanctorum Patrum sententias, quæ blasphemias ejus contrairent legendas direxi. Quibus l-ctis promisit se omnis emendationis diligentiam sibimet adhibiturum. Propter quam rem silenter eum dimittens, non putavi necessarium esse easdem blasphemias ejus in externos publicandas, quia nec ad me pertinebat. » Et n. 6 : « Post mortem vero ejus cognovi per quosdam fideles fratres, qui ab illo audierant, quod dixerit Deum Dei Patris Filium nullatenus dici debere passum, aut crucifixum, sed ab eo hominem assumptum..... Hæc autem faciebat sæpe dictus Felix, quia nullatenus acquiescebat sentire, nec suadere sibimet ita valebat, ut crederet in uno Domino Jesu Christo duarum naturarum unionem substantialiter factam, et Deum verbum secundum subsistentiam carni unitum. »

LXXVII. Ex his Agobardi verbis licet deducere Felicem inter vivos exstitisse ferme circa an. 813, quo abdicato episcopatu Lugdunensi a Laidrado, ejus locum occupavit Agobardus, qui ab an. 813, si G. Cave est fides, chorepiscopi munia in subsidium Laidradi susceperat. Cum enim dicat errores non publicasse quia ad se non pertinebat, innuit se episcopum aut chorepiscopum tunc non fuisse, cujus alioquin erat detectum a se malum ad aliorum præsertim tione prodere, ino et proscribere. Dicendo autem schedulam a morte ejus a se inventam, nulla mentione facta Laidradi, cujus partes fuissent nialum compescere, et lato anathemate explodere, quique res Felicis optime callebat, cujus evocatio ab Urgellitana sede commissa fuerat, ut dictum est supra, liquido apparet regimen Lugdunensis ecclesiæ ipsum Agobardum habuisse, cum Felix decessit. Circa hoc ergo tempus, Felix tandem nigram efflavit animam.

LXXVIII. Quem exitum nactus fuerit Elipandus in comperto non est. Non desunt qui conentur asserere, et velint credi ipsum non malitia sua, sed tantum

modo dolo Felicis aliquando hæresim Adoptianorum complexum fuisse : cæterum nec pervicacia errorem propugnasse, nec diu in eodem perdurasse; sed epistolis Adriani et Caroli regis in se reversum, concilio Toleti convocato, mentem prius errabundam deposuisse, et poenitentiae lacrymis in synodo malam doctrinam detestatum fuisse; insuper in vitæ commendabilis consuetudine perseverasse, et in osculo Domini an. 810 diem supremum clausisse. Vide Joannem Tamajum Salazar in Martyrol. Hispano. Proferunt ad rei fidem astruendam epistolam Ascarici Bracarenis episcopi ad Elipandum, hujus synodi et poenitentiae mentionem facientem. Innituntur insuper testimoniis Juliani et Luitprandi in suis chronicis, quorum hic ita de Elipando loquitur sub æra 820, sive anno Domini 782 : « Elipandus archidiaconus Cixilanis pontificis Toletani succedit in sede patriarchali Toletana pro domino Cixilane magistro suo. Ad an. 810 præest. Mala persuasione Felicis Urgellitani pontificis magistri sui labitur in fœdum de adoptione Christi errorem; sed epistolis Adriani papæ et Caroli Magni, Pippini Francorum regis filii ad mentem et verum sensum Ecclesie rediit. » Sub æra autem 848, sive an. Dom. 810 de ejus morte sic : « Hoc anno Elipando archiepiscopo Toletano, viro prudenti, humili, ac in zelo fidei catholicæ ferventi sancte mortuo sufficitur archidiaconus ejus Gumensindus. Ipse vero cum pauperum et viduarum lacrymis sepelitur in ecclesie sanctæ Justæ secretario. Gumensindus successor ac discipulus illi posuit more Gothico carmen sepulchrale. »

LXXIX. Verum ineptiis scaterere horum opera scriptorum quis ignorat? Ita ut vel inter pseudo-historicos recenseantur, vel inter anilium fabularum commentatores a cordatoribus amendantur. Audi quæ in hanc rem scripsit Nicolaus Antonius Hispalensis I. C. in opere posthumo *Bibliotheca Hispana*, evulgato jussu D. Joseph Sanæ de Aguirre cardinalis, viri æque dignitate ac eruditione præstantissimi, et in odorandis inter lucubrations scriptorum dispersis erroribus emunctæ naris. Hic igitur bibliothecographus Hispanus tom. I, lib. vi, cap. 2, n. 42 et seqq., sic habet : « Diximus multos esse in ea curando Toletano antistite Elipando, aut amplificanda ejus poenitentia rebusque ejus enarrandis Toletanæ creationis pseudo-historicos, Julianum scilicet et Luitprandum, ex quibus aliqua hic dabimus ut vanitatem eorum auctorum ostendamus. *Archidiaconus Julianus ait* (In chron. n. 395) *fuisse Toletanum sub Cixilane archiepiscopo Elipandum, quo tempore Carolus Magnus Toleti fuit, desponsavitque Galianam Galafri ejus urbis regis filiam, ex qua, ut quidam auctores aiunt, Ludovicus Pius imperator natus fuit.* Hæc magni Juliani eruditio est, quam 225 stupent nostri homines, unum veteres omnes contra niti et credi velle. Nihil certius est quam Ludovicum Carolo regi ex Hillegarde Sueva uxore procreatum, prope cujus sepulchrum Metis apud sanctum Arnulphum jacere dicitur: nihilque a veritate magis absoum quam Toleti Carolum aliquando fuisse, Galianamque in uxorem duxisse. Hæc enim posterior una est ex anilibus fabulis, quæ temere in aliquot ex nostris historiis prorupere, jureque prudentiores abjudicant. Texit deinde gesta Elipandi, atque eum Toletanum fuisse civem sed ex genere Gothorum (Grachorum corrupte ut credimus editum fuit) *deceptumque a Felice Vicentioque scripsisse de adoptione Christi ad Carolum Magnum sibi amicissimum.* Velle quidem in epistola Caroli ad eum directa vestigium hujus amicitie extare aliquod. *Sub Elipando refert Muzarabes sub Saracenorum jugo vehementissime passos fuisse, et tamen paulo post* (quod in altissima quiete ac rebus prosperis Christianorum obtinere arduum fuisset) *Elipandus in eadem Toletana urbe concilium plurimum episcoporum habuisse dicitur, atque eo quidem tempore quo ait idem Julianus alibi* (n. 402) *Muzarabes vehementissime passi sunt injuriis Saracenorum provo-*

cati, propter quod multi ad Asturias, alii ad Gallias fugere coacti sunt. Ut ejus telo Julianum petam, quocum Luitprandus ejus ævi homo, ut fingit, conspirat omnino, de his iisdem annis concilio ascriptis loquens : *Postea idem Julianus missos ait ad Carolum Magnum cum Elipandi legatione et litteris Gumensindum ejus archidiaconum, et Lupum Andree Ficulnei, etc.* »

LXXX. Pergit autem numeris seqq. ostendere fabulosa et inania multa in Juliano, et supposititia quæ de Ascarico dixit et protulit, uti quæ de concilio Toletano ejusdem Elipandi. Sequitur autem : « Quod ergo poenituit Elipandum in concilio isto, sic solemniter videntibus et consentientibus Mauris congregato, hic nobis hæret aqua. Scio in actis seu Vita sancti Beati, quam ex legendario Asturicensis ecclesie, ut ait, deductam, Joanne Tamaius 19 Februarii, atque ex eo actis sanctorum inserere viri clarissimi, operis magni compilatores, hujus concilii Toletani mentionem haberi. Sed Joannis Tamasi hic nos fuit præposteri quidem judicii et abominandæ audaciæ, actis genuinis legendariorum et breviorum inventa pseudo-chronicorum, quibus adhærebat, inserere; tanquam ex ejusdem texture et auctoritatis essent cum ecclesiasticis illis, quæ traditiones nostræ gentis antiquas conservabant, veteribus monumentis. .... Inter ea quæ sunt Tamaijanæ manus omnia hæc haberi debere censeo: quæ de præsentia Heterii et Beati in Francofordiensi concilio, ut diximus, et de Toletano altero (ex Luitprando scilicet et Juliano) hic dicuntur: atque itidem quod Felicem audimus Gallum prosapia, qui vero Eginharti testimonio, cui debemus potius quam Tamaii credere, Hispanus fuit. Mabillonius acutum huc deveniens, ut solet, vidit, Eginhartum opponens Gallicæ hujus Felicis patriæ, notansque Joannem Marianam asserere id non asum. . . . Non jure tamen in eos invecum, quasi omnes Hispani has adremus fabulas, hisce verbis : *Festivi vero sunt Hispani, qui quos habent nebulones, Franci aut Gallis ascribunt; quos autem insigniores habemus, sibi vindicant, ut multis exemplis patet in martyrol. Hispano.* Meretur hoc scriptum, ut hæc et acriora audiat, sed non omnes Hispani cum eo consentimus: imo et pudet nos quotiescunque in manus sumimus, enixeque cupimus martyrologium Hispaniæ verum huic Tamaijano, innumeris fictionibus foedo, in quo vera falsis interpollata leguntur, a viro aliquo veritatis et boni gentis nostræ nominis amante subrogatum. . . . Obiisse autem Elipandum in pontificatu fere jam 30 annorum, id est quod tandem Julianus sui admiratores docuit, in quo non discedit a Luitprandi calculo. Hæc ille, satis superque edocens qua fide accipienda sint, quæ pro Elipando ab his auctoribus proferuntur.

LXXXI. Verum de ætatis et mortis ejus tempore adhuc res est obscura. Garsias Lonisa præmitteus sæ Collectionis conciliorum Hispanorum *chronologiam de præsulibus Toletanis*, Elipandum conjicit in an. 784. Gumensindum autem ejus successorem in an. 820, adeoque episcopatum priori annos 36 assignat. Hinc eveniret, ut Elipandi, anno 792 habentis ætatis annos 82 ut nostra fert opinio innixa epistolæ datæ cum Romæ anno 792 degeret Felix, vita producenda esset usque ad annum 118 ætatis ejus quæ nimium annoſa videtur. Puto autem Lonisam loqui de tempore, circa quod hi præsules floruerunt, non præcise de anno, quo adierunt episcopatum. Nam constat ex supra dictis n. 14 Elipandum an. 785 in cathedra Toletana jam suffectum: quippe eo anno et litteras Adriani papæ se momentis de novitate doctrinæ et erroris circa festum Paschatis ut episcopum accepit; et ut episcopus metropolita eo anno ac de causa concilium Hispalense coegit. Verosimilium ergo videtur episcopum renuntiatum anno 780, quod si annos fere 30 episcopatum ejus ascribas, uti faciunt Julianus et Luitprandus, vel qui sint sub eorum nomine latentes auctores, non improbantur calculum

Nicolao Antonio Hispalensi J. C. supra laudato, ad an. 809 decessum ejus repones; sicque terminum vitæ ejus, quam supra n. 16 exordium habuisse an. 710 diximus, anno ætatis ejus 99 plus minusve accidisse invenies.

LXXXII. Garsiam autem Lonisam non præcise in sua chronologia assignasse annum, quo locati fuere præsules Toletani in sede episcopali ex eo probabile fit, quod de Elipando loquens, sic habeat: « Anno Domini 784 Elipandus hæresi infectus in concilio Francofordiensi condemnatur. » Fieri potuit, ut pro an. 794, quo anno vere damnatus in concilio Francofordiensi fuit, numerus 784 fuerit inconsiderato suppositus; quod evenire facilius potuit in notis Arabicis, quibus utitur, et pro 794 scribere 784. Quod si admittis, jam patet non præcise annum creationis in episcopum, sed tempus, circa quod floruerunt antislites, designasse. Adde nullibi eum satis exactum fuisse in recentione Toletanorum præsulum. Nam in *Decretum Gundemari* disserens de primatu ecclesiæ Toletanæ ex ejus annalibus, ita eos recenset: « Quibus (Saracenis) imperantibus hoc ordine secuti sunt, Cixilla, Petrus Pulcher, Sunicredus, Concordius, Elipandus, Westremirus, sanctus Eulogius electus, Gumesindus, Bonitus, etc. », qui in chronologia Gumesindum immediate post Elipandum locat, et § 4 ejusdem dissertationis iterum Westremirum Elipando adjungit. Placet hic aliqua ejus verba referre, ex quibus, etsi auctor Hispanus pro suis scribat, Tamaio tamen aliisque ejusmodi gloriosis viris fide dignior qualitas vitæ et doctrinæ Elipandi innoscit: « Petrus Pulcher Elipandum ha-

buit post alios quosdam successorem, qui tantum munus sibi demandatum non solum negligenter, verum et isique admodum explevit. Usus enim frequenti Maurorum commercio, cum longe abesset ab illorum temporum felicitate, in quibus ecclesiastica sinceraque doctrina vigeat, parumque accurate in sacris litteris versatus esset, in hæresim de adoptione Christi Servatoris nostri arroganter et ignoranter impegit. Quæ postea fuit Francofordiensi concilio damnata. Cum vero quibusdam episcopis et Hispaniæ urbibus per litteras impietatem suam persuadere conaretur, rejectus est elegantibus scriptis Heterii episcopi Oxamensis et Beati presbyteri, qui litteris sacris apprime eruditi adversus Elipandum præclara edidere monumenta. Sublato Elipando, Toletana sedes Wiestremviro præsulì egregio atque optimo commissa est.»

LXXXIII. Hæc sunt, lector optime, quæ de Felicis et Elipandi hæresi producere habui; ex quibus erroris originem, progressum, interitum, insuper erroris parentum vitam, mores, exitum intelligeres. Quoad potui ad leges chronices et critices cuncta digessi. Ex his porro conjicere potes quanta fuerit scriptorum, qui adversus tales homines decertarunt, et præcipue Paulini nostri sanctitas et doctrina, qui etsi præ cæteris ab Hispanis dissitus, attamen non tam eminus scriptis quam cominus disputationibus hostes, ut ait ipse, non formidans, sed hostibus formidandus, eos impetierit et represserit, impugnaverit et expugnaverit, prostraverit, contriverit, extinxerit, verbo, triumphaverit.

226 CHRONICA EXCERPTA

EX DISSERTATIONE HISTORICA DE FELICIS ET ELIPANDI HÆRESI.

An. 389. Bonosus adoptionem Christi docens damnatur in concilio Capuano, n. 4.

420. Sanctus Chromatius Aquileiensis in Adoptionianos scribit, num. 4.

636. Theodiscus adoptionis nomen et errorem ex Græcia in Hispaniam defert, num. 5.

710. Nascitur Elipandus die 25 Julii, num. 16.

711. Mauri mare transgressi Abilam occupant, num. 2.

712. Mauri Hispalim occupant, num. 2.

713. Mauri Roderico occiso, Granatæ regni sedem constituunt, num. 2.

763. Pippinus Wormatiæ degens regnum in filios dividit, num. 26.

772. Petrus Oldradus Mediolanensis mittitur in Gallias ad Carolum ab Adriano, num. 44.

773. Petrus regem adit Theodonis Villa degentem, num. 44.

774. Benedictus militat sub Carolo ad Ticinum. Deinde fit monachus sancti Sequani, num. 63.

780. Benedictus ne crearetur abbas fugit, n. 63. — Elipandus creatur episcopus Toletanus, num. 80.

781. Carolus Magnus fit Adriani compater, n. 8.

782. Adrianus Ægilam episc. Hispanum monet, ut fidem tueatur, num. 8. — Circa hunc annum oritur hæresis Feliciana, n. 9.

783. Petrus Papiensis obit, n. 9. — Petrus Oldradus creatur episc. Mediolan., num. 44. — Silo Adosindæ maritus rex Asturiæ obit, n. 10. — Adrianus episcopus Hispanis scribit, num. 14.

784. Petrus Mediolanensis monachis canonicis adjungit; Benedictum abbatem monasterii Ambrosiani creat, num. 45.

785. Etherius et Beatus insurgunt in Elipandum, n. 23. — Elipandus scribit abbati Fideli mense Octobri, num. 10.

C 786. Elipandus ut subvertat Adosindam sollicitus, n. 40.

788. Concilium Narbonense v. Kal. Julii, num. 24.

790. Alcuinus Angliam repetit, num. 51.

791. Avari per Henricum ducem Forojulesiensem Carolo subjungantur, num. 29.

792. Concilium Ratisponense in Felicem præsentem Paulino, num. 29. — Felix deducitur Romam per Angilbertum, num. 34. — Elipandus scribit Felici Romæ degenti, num. 36.

793. Alcuinus circa initium hujus anni redit in Galliam, num. 31. — Benedictus ad Anianum fluvium monasterio constructo pauperes fame pressos alit, num. 63.

794. Concilium Francofordiense celebratur ætatis initio, num. 61. — Alcuinus scribit Elipando statim a concilio, num. 51. — Respondet Elipandus litteris Alcuini acceptis circa finem Julii, num. 52. — Angilbertus Romam iterum pergit.

796. Paulinus libros tres contra Felicem evulgat, num. 33 et 58. — Concilium Forojulesiense celebrat, num. 58.

797. Vel seq. Alcuinus scribit lib. vii contra Felicem, num. 54.

798. Sanctus Beatus martyr xi Kal. Maii, num. 22. — Laidradus eligitur episcopus Lugdun., num. 63.

799. Ejusdem ordinatio, num. 63. — Concilium Romanum sub Leone III, ante diem 25 Aprilis. — Eo die male habetur a seditiosis in Litanis majoribus. Et postea pergit in Galliam ad Carolum. — Redit Romam prid. Kal. Decemb., n. 61 et seq. — Urgelensis synodus cogitur per Laidradum et socios in Felicem, num. 71. — Aquisgranense concilium sub finem anni, num. 73.

800. Alcuinus explicit et evulgat lib. iv contra Elipandum, num. 66.

804. Petrus Mediolanensis obit 9 Maii, n. 44.

809. Elipandus moritur, num. 81.

813. Agobardus chorepiscopus Laidradi, num. 76.

A 815. Idem fit episcopus Lugdunensis, sub quo circa hoc tempus Felix obit, num. 76 et seq.

821. Benedictus abbas Anianensis moritur, num. 63.

ANIMADVERSIO

IN JACOBI BASNAGII HISTORICAS CIRCA FELICIANAM HÆRESIM ET ETHERII ATQUE BEATI LIBROS OBSERVATIONES.

Jam supremam manum dissertationi nostræ historice de Felicis et Elipandi hæresi imposueramus, cum Henrici Canisii antiquarum Lectionum tomum secundum edit. Amstel. 1725 percurrentes incidimus pag. 284 in observationes Jacobi Basnagii in Felicianam hæresim, quam impugnandam susceperant libris suis Etherius et Beatus. Avide singulas B excurremus, neque tamen quæquam invenimus, cur nos laboris nostri pœniteret. Quædam potius animadversione digna occurrerunt, et quæ unquam limamque expostulent; quippe veritatem lædunt, et sanctissimorum scriptorum existimationem traducunt. Resumptis viribus ejus observationes expendere placuit, et quæ contra veritatem ab eo dicuntur expungere. Quod dum paucis exsequimur, non contradicendi pruritu sed amore veritatis æquus lector laborem nostrum benigne excipiat.

I. Basnagius § 1, anno 783, ex litteris Adriani papæ Ægike Hispano pontifici datis arguit cum Pagio enatam hæresim Felicianam, et epistolas datas an. 732. Hic error est forte typographi, et reponendum anno 782. Nos aliquanto anteriorem ortum hæresis putamus in dissert. nostra numero 9 ob eam rationem, quam ibi attulimus, quia scilicet non sit credibile eo anno, quo enata hæresis fuit, eam innotuisse Romano pontifici adeo ab umbilico Hispaniarum dissito, et ad trutinam vocatam, insuper et dogma impugnatum. Basnagius hoc argumento utitur, ut ostendat contra cardinalem de Aguirre (non est Card. de Aguirre; est Nicolai Antonii Biblioth. Hispana, a qua hæc hausta sunt) Elipandum non potuisse hoc anno conqueri cum Fideli abbate de Ethernio et Beato, et quia ipsi nihil adhuc scripserant, et quia *recentissime natus error vix nosci potuit*. Si error in Hispaniis enatus eo anno, quo nascitur, vix in Hispaniis nosci potest, quomodo Romæ potuit eo anno et refellitur? Non ergo annus 783 est 227 natalis hæresis Felicianæ, sed quidam ex anterioribus.

II. Basnagius § 2 plura scribit animadversione digna. Quia Mabillonius refutarat Hispanos quosdam asserentes Felicem Gallum natione esse his verbis: « Festivi sunt Hispani, qui si quos habent nebulones Gallis ascribunt, quos autem sanctos insigniores habemus, sibi vindicant: » subdit: « Parcat verbis vir celeberrimus! Primo enim Felix non fuit *nebulosus*, quippe qui distinguebatur puritate morum et zelo fidei: de moribus sic Alcuinus, quanquam ipsi infensissimus: *Legimus in epistolis beati Felicis viro scilicet religiosæ vitæ præcipuo et sanctitate spectabili in catholicam fidem et unitatem Ecclesie, sine qua nullus Deo placere potest, amare et prædicare velit*. Erroris culpam inlicit Alcuinus, sed religiosam vitam et sanctitatem ejus spectabilem laudat, ipsumque non *nebulonem*, sed *beatum* appellat. De zelo erga fidem constat, ut pote qui veritatem adversus Saracenos tunc temporis grassantes in Hispania et tum Ecclesiæ tum episcoporum persecutores propugnaverit scripto, quod Carolus Magnus diligentissime perquisivit et ab Alcuino ipso enixissime postulavit. Denique Felix dici potuit Gallus propter locorum vicinitatem, et quoniam in eam Hispaniæ partem arma Gallorum superioribus annis penetrarunt. » Hæc Basnagius.

III. Ne mireris, lector optime, hæretici toties pro-

scripti sic aperte patronum agere Basnagium, quippe,

Τίττιξ μὲν τίττιξ φιλος μύρμαξ δὲ μύρμαξ.

Sed quam illegitime insurgat in Mabillonium, advertet. Gallum fuisse Felicem non patitur Mabillonius, et jure: quanquam enim Urgella ad ditionem Francorum tunc pertinisset, non hinc infertur Gallum fuisse Felicem; quandoquidem origine et natali Urgellensem fuisse non constat. Hispanum pronuntiat Eginardus sic: « Orgellis civitas est in Pyrenæi montis jugo sita, cujus episcopus nomine Felix, natione Hispanus, etc. » Sic ille in *Annal.* ad an. 792. Cujus et non Tamay testimonio standum esse ipse Hispanæ bibliothecæ auctor Nicolaus Antonius Hispanus Hispalensis in dissert. nostra n. 79 relatus, assertit affirmatque. Potuit ergo Urgella ditioni Francicæ accenseri, quin ideo Felix Gallus dici debeat, cum disertis verbis Hispanum eum fuisse auctor contemporaneus scribat. Zelum laudat Felicis Basnagius ex scripto, quo, ut ipse ait, propugnavit veritatem adversus Saracenos. Quis hoc revelavit Basnagio? Dialogum cum Saraceno composuit Felix. Hunc videre optaverat Carolus Magnus. De eo percontatur Alcuinus, et is Laidradum. Sed quid in eo disputatum fuerit, ubique altum silentium. Scimus Leonem III in synodo Romana, act. 2 vocare Felicem transfugam *apud paganos consentaneos*. Qui paganos seu Saracenos habebat *consentaneos*, non videtur adversus eos propugnasse totis viribus, ut debuisset, Ecclesiæ veritatem. Dolet insuper Basnagius, quod Mabillonius *nebulonem* appellet Felicem, quem Alcuinus dicit *beatum et virum religiosæ vitæ præcipuum et sanctitate præstabilem*. Sed quid? annon nebulonem dicere poterat Mabillonius Felicem, quem ipse Basnagius eodem paragrafo *sapius damnatum erroris causa falsam egisse pœnitentiam* affirmat? Mendacem perjurium, fœdissimum virum nebulonem vocare quis prohibet? Scriptores equidem eorum temporum hic scrupulus non angebat. Jonas Aurelianensis lib. 1 de Cultu imaginum vocat nomine *Felicem, actu infelicem*, et Claudium Taurinensem episcopum, Felicis discipulum impetens, *Euphorbium in Pythagoram renatum*, verbis Hieronymi usurpat, tanquam pessimum patrem in filio pessimo redivivum proscindit. Paulinus noster lib. 1 contra Felicem, cap. 5, *pudoris inscium virum* appellat, ibique jurisjurandi profanatorem, religiosique sacramentum effractorem fuisse in faciem ei jactat et perjurium objurgat. Insuper *impudentissima fronte* virum, cap. 11, *parem Judæis et Ariis, anilis fabulæ* hominem vocat, cap. 12 et cap. 21, sic eum alloquitur: *Quousque crapulatus perfidæ poculo ursina stertere non desines nare?* et alia hujusmodi innumera, quæ sparsim in tribus contra eum libris invenies. Quid peccavit igitur Mabillonius, si hominem hujus furfuris a sanctissimis synchronis viris ita justissime traductum nebulonem affirmet? Quod si *beatum*, eum dixit Alcuinus, quid tum? Miror Basnagium alioquin valde eruditum ignorasse *beati* titulum esse honorarium, ut pluribus docet Du Cange in Glossario V. *Beatitudo*, ubi non solum in præsentia esse titulum soli pontifici Romano reservatum ostendit, sed etiam superiori ætate cæteris episcopis, quandoque etiam laicis communem. Audiendus hic Brissonius de Formulis lib. III, pag. 323,

cont. Rancofurt. 1592, postquam varias hujusmodi formulas congresserat, sic concludens: « In quibus exemplis solemnia hæc in archiepiscopis appellandis verba ἡ σὴ μακαρίτης, seu *beatitudo tua*, observanda cursim moneo. » Cæterum quod ipsum vocet religiosæ vitæ præcipuum et sanctitatis spectabilem, hoc honoris causa dictum, et urbanitatis officium fuit, quo uti ad emulcendos hæresiarcharum elatos spiritus satius esse putavit. Adde, quod cum nondum Felix in hæresi edocenda pervicax et obstinatus appareret, molli manu eum pertractare debuerat, ne si verbis superioribus non percussisset, induratum iret cor Felicis. Sed quorsum hæc? Patet viri indoles. Nollet hæreticus hæreticum traduci; hinc partes ejus tuetur; dignum patella operculum.

IV. Sed, bone Deus, quis genium viri assequetur? Audisti, lector optime, Basnagium extolentem Alcuinum quia Felicem beatum dixerit, et virum sanctitate spectabilem. Paucas lineas ejusdem paragraphi percurrere, et laudem tributentem Elipando Alcuinum invenies a Basnagio impetitum et pessime habitum, « Elipandus, scribit Basnagius, eruditione præstabat, » in cujus commendationem subdit verba Alcuini Elipando scribentis: « Tu enim es sanctissimus præsul, civitas supra montem posita, quæ nullatenus abscondi potest, cujus murus nequaquam debet insidiosis cuniculis cujuslibet perfidæ alicubi perforari, etc. » Subdit Basnagius: « Mirare, lector, indolem theologi Elipando adulantis, quanquam ipsum errare crederet, qui profano saltem stylo ipsi accommodat verba Christi, quibus firmitas Ecclesiæ totius fundatur: Elipandus igitur, si credatur Alcuino, erat civitas supra montem posita, quæ nullatenus abscondi poterat. Elicias nunc ex ipsius Christi verbis firmitatem Ecclesiæ splendendam, et ad extrema usque sæcula in eadem sententia permansuram, cum Elipandus errans sit illa civitas supra montem posita, quæ nulla tenus abscondi nec perforari poterat. »

V. Quis bilem hæc audiens contineret? Non tot perios leges, quot mendacia offendes. 1° Quem laudat Alcuinus, non eo ex quo ipsum errare credat, laudat; sed ab eminentia dignitatis et sanctitate præsulatus, quæ in se laude digna est quia sanctissima et optima: non ergo miranda indoles theologi Elipando adulantis. 2° Cum dicit Alcuinus Elipandum esse civitatem supra montem positam, quæ abscondi non potest, nihil aliud dicit quam quod sæpissime dicit Ecclesia, cum verba Evangelii Matth. v, 14, applicat sanctis doctoribus: *Vos estis lux mundi: non potest civitas abscondi supra montem posita: neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt.* Quæ verba, quæ dixerat Dominus de suis apostolis, et aptat Ecclesia apostolorum successoribus, nihil aliud innuunt nisi hoc, quod viri apostolici doctrinæ et virtutis exemplo cæteris præluere debeant; et sicuti civitas supra montem posita non potest abscondi, ita hi qui in Ecclesia ratione ministerii vel dignitatis aliis prælati sunt, non possunt abscondi, quin eorum vita et doctrina cæteris non pateat ad exemplum, quoniam qui accendunt lucernam, id est qui hujusmodi homines eminere faciunt, non ponunt sub modio, id est non eos tales constituunt, ut absconditam vitam agant, sed quæ cæteris, qui in domo sunt, præluceat tanquam super candelabrum elevata. Hic est sensus obvius genuinusque loci Matthæi, et non de Ecclesia et congregatione fidelium est accipiendus, ut facit Basnagius, ut insurgat mordaci sarcasmo in catholicos firmitatem Ecclesiæ tuentes. Non hæc sunt verba, o Basnagi, quibus Ecclesiæ totius firmitas fundatur, sed ex aliis Christi verbis firmitatem Ecclesiæ splendendam, et ad extrema usque sæcula in eadem sententia permansuram elicimus. *Super hanc petram, aiebat Christus, ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalerunt adversus eam (Matth. xvi, 18). Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummatio-*

nem sæculi (Matth. xxviii, 20). Et pleraque alia testimonia sunt, quibus fulcitur firmitas Ecclesiæ, quæ, quia et controversiarum hic locus non est, et ferme omnibus nota sunt, afferre super sedemus. 3° Basnagius referens verba Alcuini sic ea contorquet: « Cum Elipandus errans sit illa civitas supra montem posita, quæ nullatenus abscondi nec perforari poterat. » Hoc non dixit Alcuinus. Sed incidimus in mendacem immemorem. Ipse Basnagius recitaverat verba Alcuini, quæ ex ejus ore talia sunt: « Cujus murus nequaquam debet insidiosis cuniculis cujuslibet perfidæ alicubi perforari. » Et paulo infra repetens, et ea commentans ait esse ex Alcuino Elipandum civitatem: « quæ nec abscondi nec perforari potest. » Dixit Alcuinus, **228 non debet**, o Basnagi, non dixit, *non potest*; Ecclesia catholica non potest sicut nec abscondi sic nec perforari. Elipandus episcopus ut præsul Ecclesiæ abscondi quidem non potest; sed quia perforari potest, ideo monens eum officii sui, ait: « cujus murus nequaquam debet cuniculis perfidæ perforari. »

VI. Basnagius eodem paragrapho relatis erroribus, quibus inficiebantur Hispaniæ, et memorata Adriani papæ epistola, qua impetebantur, subdit: « Unum stupemus: in tanta malorum et errorum colluvie minima theologorum sphalmata circa paschatis celebrationem et vocem adoptivi filii censuras tot talesque attraxisse, dum majoribus peccatis circa prædestinationem liberumque arbitrium, et morum impuritati parceretur. » Quomodo minima sphalmata theologorum habenda sunt illa, quibus hæresis fovetur Quartadecimanorum, et divinitas Christi Jesu impugnatur? Non habuit vetus Ecclesia pro minimis sphalmatibus errores circa festum Paschæ, quæ tam acriter eos quondam fuit insectata. Ipse Basnagius ibidem dolet, quod « proceres et populus (Hispaniarum) pro se quisque, ut collibitum erat, ita vitam instituebant, atque de rebus divinis, nullo prohibente, pro voluntate atque arbitratu singuli sentiebant, quæ magna pernicietas est. » Magnam perniciem fatetur de rebus divinis pro voluntate atque arbitratu sentire, et minima sphalmata theologorum vocat, quæ hanc magnam creabant, perniciem? Hominem non capio.

VII. Basnagius paragrapho 3 Marianam et cardinalem de Aguirre, qui errores Felicis et Elipandi forsam deceptorum a contagione e proximo blasphemantium Mahometanorum originem traxisse putant, sic impetit: « Sed quid consuetudinis cum Saracenis ferocissimis? aut fidei concretionis apud episcopos fidei defensione in cæteris illustrissimos? et qua ratione potuit a Mahometanis hauriri sententia de filio adoptivo, his temporibus sæpius damnata tanquam hæretica, nequaquam vero tanquam Saracenicæ, non enim olim, parebant verbis ipsissima concilia. Denique Felicem contra Saracenos scripsisse jam notavimus. » Ferme quot verba tot mendacia. 1° Non est cardinalis de Aguirre ista sententia, sed Nicolai Antonii Hispalensis qui in Bibliotheca Hispana (quam tamen ope cardinalis de Aguirre in lucem editam fuisse non diffitemur), ista scribit, cujus verba, quæ recitat Basnagius, recitata a nobis quoque sunt in Dissert. historica de Felicis et Elipandi hæresi, n. 3. 2° Cum verbo *forsam* Nicolaus opinionem suam prodit: Basnagius nodum in scirpo quærens tanquam absolutam sententiam impugnat. 3° Miratur quæ fuerit consuetudo Hispanis cum Saracenis? Per octo et amplius sæcula Mauri Saracenicæ Hispanis dominati sunt ab anno 711 quo Hispanias ingressi sunt ad anrum 1492 quo Ferdinando rege sunt expulsi ab Hispaniis et quærit quæ potuerit esse per septingentos et amplius annos Hispanos inter et Saracenos consuetudo. 4° Elipandus et Felix, ut hæretici proscripti, suntne, Basnagi, episcopi fidei defensione illustrissimos? 5° Qua ratione potuit a Mahometanis hauriri sententia de filio adoptivo? Novus homo videtur Basnagius in doctrina

Mahometanorum. Petrus Venerabilis abbas Cluniacensis nonus ipsum docere potuisset, qui lib. iv, epist. 17, ait Sergium monachum Nestorii sectatorem conjunctum Mahometo, secundum magistri sui intellectum, qui salvatorem nostrum Deum esse negabat, Mahometum Christianum Nestorianum effecisse. Hæresim autem Felicianam germen Nestoriani erroris fuisse communior fert opinio, ut in nostra dissertatione dogmatica de Felicis hæresi ostendimus. 6° Sententiam ait de filio adoptivo his temporibus sæpius damnatam tanquam hæreticam. Vellem ostenderet quæ fuerint illa tempora, quibus sæpius tunc fuerat damnata tanquam hæretica. Non me latet ante Nestorium doctuisse Bonosum Christum de matre adoptivum, et veluti prælusisse Nestorio. Damnata hæresis fuit in concilio Capuano anno 389, quam hæresim Chromatius noster anno 420 aliquando disertis verbis, tametsi breviter, refellit. Sed hæc proprie non erat hæresis Felicianæ, ut Elipandus ipse fatetur, quia tantummodo de matre adoptivum, et non de Patre ante sæcula genitum astruebat. Quomodo ergo dicere potuit Basnagius his temporibus sæpius damnatam, cum inquirat quibus temporibus sit enata? Ad examen vocatur origo sub his temporibus: non ergo sub his temporibus erat sæpius damnata. Damnata quidem sæpius fuit, sed non sub his, sed posterioribus temporibus. 7° Contra Saracenos scripsisse Felicem Basnagius supra jam notavit. Et nos supra jam diximus: unde hoc revelatum Basnagio? cum Leo III vocans Felicem Saracenis *consentaneum*, arguendi det ausam si non pro Saracenis, certe neque omnino pro Ecclesiæ veritate scripsisse.

VIII. Basnagius ibid.: *Qui præjudiciis etiam inveteratis abripi se non patitur in dogmate Felicis Nestorianismum, quem plerique nequidem excepto Marca comprehensum volunt, ut nos in dissertatione supra allegata ostendimus, inesse negat. Quare? quia ipsi hæretici hoc negant. Elipandus non duas cum Nestosio, sed unam personam fatetur, et licet secundum humanitatem adoptivum dicat filium, personarum numerus in Trinitate non auctus est, et unius personæ fuerunt totius temporis actiones. Quia genuina, ut ipse ait, sententia Elipandi prolata, subdit: « Qualis igitur fuerit error, ad cuius damnationem Carolus Magnus, Adrianus pontifex et cæteri doctores non modo tot tumultus excitaverint, sed convocata sint concilia plurima, dum aliis parceretur erroribus, nos ingenue fatemur mere fuisse logomachicam, quæ sæpius occurrit apud theologos. Subtiliter nimis ratiocinabatur Toletanus præsul, et, ni fallor, levissimum agitabat argumentum circa vocem adoptivi vitiligans. Quippe unio hypostatica divinitatis cum humanitate, quæ unam conficiebat personam, tantam conciliabat eminentiam, ut adoptione non egeret..... Levissima fuit igitur controversia circa vocem adoptivi filii, ubi de ejus humanitate tantum agebatur. » Hæc paucis omissis Basnagius. Quo merito et quo jure plerique Nestorianismum in dogmate Felicis comprehensum asserant non est quod hic prolixius exponam. Vide dissertationem nostram dogmaticam de Felicis et Elipandi hæresi a n. 10 et seqq. Quod vero a Basnagio hic dicitur imminendum pondus controversiæ, id vero futile est et nugatorium. Felix et ejus sectatores negabant quidem se dividere personas, sed doctrinam statuebant, quæ necessario divisionem personarum astruebat. Vide eamd. dissert. a num. 14 et seqq. Audi adhuc Paulinum contra Felicem lib. 1, cap. 9: « Personæ, ait (Felix), non divido, naturas prorsus distinguo; sed cum se excusare ab hac nititur noxa, et tamen frequentius id agere, ex propriis nihilominus potest revinci commentis, duorum criminum facti et mendacii reus, etc. » et Alcuinum in responsione ad Elipandum: « Quomodo in hisce tuis verbis duas non intelligis in Christo personas te affirmare, cum dicis *et et illi*? Quasi alius sit qui ex Deo*

A Patre genitus est, et alius qui ex virgine matre, dum Evangelista dicit, *Verbum caro factum est.* » Etiam Nestorius dicebat se non duas naturas unamque personam negare, cum negaret tamen unionem hypostaticam, et subinde duas personas necessario deberet supponere, damnatus fuit a Cœlestino et Cyrillo, conciliisque per eos coactis, ut ibidem ostendimus. Non ergo fidendum hæreticis, et minus cæteris Basnagio, qui dogma, quod Salvatori nostro fides Dei adimebat, et unum uti cæteros adoptione egeres constituere, Nestorianismumque reviviscere faciebat, logomachicam levissimamque fuisse controversiam circa vocem adoptivi confidentissimus homo pronuntiat.

B IX. Basnagius § 4 de Beato, socio Etherii in oppugnatione Felicianæ hæreseos, scribens asserit, religiosum fuisse, qui sæculo fratricque renuntians monachum induit, ut in claustrum alios fratres reperiret. Abbatem appellatum ab Alcuino probat non commendatarium (nam apud Visigothos hujusmodi usus receptus non erat), sed vere monachum fuisse. Commendat ipsum, quod promptiori ad scribendum quam ad dicendum donatus ingenio, scripserit non modo adversus Elipandum, sed et Commentarium in Apocalypsim, qui nondum est editus. Ab Asturicensibus sub corrupto nomine *San Bienco* uti unum ex cælibus coli ultra citroque fatetur. Cum autem tot laudes prodatur de Beato, et paulo post ex Elipandi in eum jactatis injuriis ansam arripit de ipso detrabendi nonne mirari jure possumus censoris nostri critice et inconstantiam? Elipandus Alcuino scribens diras in ipsum et Beatum injurias evomit. De Beato enim loquens sic ait: « Antiphrasius Beatus, Antichristi discipulus, carnis immunditia foetidus et ab altario Christi extraneus pseudochristus et pseudopropheta. » His ab ore Elipandi exceptis quid facit Basnagius? Omnem lapidem movet ut credibilia faciat objecta crimina. Audi ipsum: « Sed præcipua, ait, nobis incumbit observatio circa Beatum, carnis immunditia foetidum, imò foetidissimum; denique ob morum impuritatem ab altario Dei extraneum. An verisimile sit præsulem Toletanum, testem oculatam, scriptorem coræum, contribulem 229 talia scripsisse Alcuino, Beati Zelotæ, qui facillime calumniæ notam poterat inurere, si ea falsa fuissent? Illam ne repellit Marca celeberrimus, notans per transennam hæc verba esse irarum et calumniæ plena? Non modo foetidos mores exprobrat Elipandus Beato ubique, sed cum ab altario Dei extraneum dicit, quod fieri non potuit nisi sententia publica, qua sacerdotis munere privabatur. Huic foetido opponebat Elipandus Felicem, quem novimus ab ineunte ætate caritate summum, pudicum et moribus ornatum, quem tu persequeris in montibus, speluncis et in cavernis terræ latitantem. » Quid opus erat, quæso, ut Marca hæc repelleret acriori vi quam cum dixit esse hæc *verba irarum et calumniæ plena*? Hæc est omnium aptissima responsio. Fiuntne credibilia quæ dicit de Felice Elipandus, cum eum prædicat *charitate summum, pudicum, moribus ornatum*, quem scimus ut hæreticum pertinacissimum, pejeratorem toties a sanctissimis Patribus pluribus in conciliis damnatum? Nequaquam sane. Ergo nec credibilia sunt quæ de Beato ore impudentissimo effluit. Non repulit Alcuinus. Quid tum? Et in se jactata maledicta non repulit. Hoc silentium virtutis erat, non visus habebat confessionis, ut maligne Basnagius intendit inferre.

X. Hæc erant, quibusdam minutioribus omissis, quæ in Basnagii observatione animadvertenda habueramus. Absit, ut exagitare manes cujusquam nobis insit libido. Sed cum vidimus veritatem innocentiamque sanctissimorum doctorum adeo indignè traduci, et hæreticorum quæ ab Ecclesiæ proscriptorum errores tam aperte impudenterque defendi; zelus, charitas, adegerunt *elypæque insurgere et hasta*, insontiumque cause patrocinari, et mendacia ad cæte-

rerum cautelam refellere. Si cui acrior, quam nostra A fert consuetudo, stylus videatur, meminerit illius Terentiani in prologo Phormionis, v, 20 :

Hic respondere voluit, non lacessere.
Benedictis si certasset, audisset bene.

DISSERTATIO QUINTA.

DE SYMBOLO FIDEI.

I. Græca vox *σύμβολον* latissime est significationis ; accipiturque pro indicio seu signo cuiuscumque rei ; unde et lesseræ militares, hospitales, theatrales, conuales *symbola* dicta. Apud Christianos vero Patres ejus significatio contrahitur ad innuendam regulam illam qua summa fidei continetur. Sic Paulinus noster in concilio Foro-Julieni, vocabulum vetus secutus, symbolum fidei memoriter tenendum proponit : « Symbolum, ait, et orationem Dominicam omnis Christianus memoriter sciât. » Et paulo ante commendaverat symbolum Nicænum seu Politanum, quod in synodo cum quibusdam dilucidationibus proposuerat, ab ecclesiasticis pariter memorie mandari, integri anni spatio iis concesso, qui hebetiori ingenio forent : itaque imperatum, ut in anniversaria concilii sessione valerent nec apice prætermisso quod didicerant recitare. Cum autem quaedam in historia symboli occurrant, quæ res Aquileiensis ecclesiæ propius tangunt, non ab re duximus, si ab ovo, ut dicitur, rem petentes, prius de symbolo fidei in Ecclesia universali historiam, succincte quidem texuerimus ; deinde ad symbolum ecclesiæ nostræ descenderimus, et si quid ad Paulinum nostrum cognoverimus pertinere, opportune interseramus.

II. Ut cum scriptoribus synchronis sancti Paulini nostri exordiamur, accipe a lib. 1 Etherii et Beati, quem contra Elipandum scripserunt, quare regula fidei symbolum dicatur : « *Symbolum* Græcè, quod Latine dicitur *indicium* et *collatio*. Indicium est, quia indicat cui credere debeamus, id est uni Deo Patri et Filio et Spiritui sancto. . . . Collatio dicitur symbolum, hoc est quod plures in unum conferunt. . . . Nam dicunt majores nostri quod apostoli post Ascensionem Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi hoc symbolum, breve sibi prædicationis indicium, conferebant in unum quod sentiebant, componunt, ne localiter ab invicem discedentes diversum aliquid vel dissonum prædicaretur his, qui ad fidem Christi invitabantur. » Idem ferme Rufinus in Exposit. Symboli num. 2 ante eum scripserat. Advertendum atamen est, quod *collatio*, qua unusquisque aliquid de suo ponit, puta ad cœnam instituendam, potius *symbola* dicatur quam *symbolum*.

III. Sic ab apostolis processisse symbolum fidei quietam traditionem susceptum est, ut mirati plerique fuerint rem in dubium vocatam nostris temporibus. Elias Du Pin in Biblioth. Eccles. tom. 1, pag. 9, novitatem opinionis acriter tuetur, sed non impune ; nam monachus illustris D. Matthæus Petiti didier insurgit in Dupinianam sententiam toto nisu, feliciterque evincit non discedendum ab ecclesiastica traditione, opus apostolorum symbolum agnoscente. Quod confirmat sanctorum Patrum allatis sententiis, qui etsi de modo quo dicitur conflatum symbolum, expresse non loquantur, sic tamen loquuntur ut ab apostolis fuisse conflatum non sit dubitandum. Ex quibus infert se summopere mirari qua ratione Dupinius dicere potuerit primum scriptorem et unicum quinti sæculi Rufinum fuisse, qui symboli apostolos credat auctores. Replicat Du Pin : reponit tom. II P. Petiti didier. Si vacat et si lubet, legito. Satis tibi sit indicatam questionem fuisse, nec cæcis oculis recentis auctoris opinionem sequeris, quin scires a recentiore auctore confutatum, et antiquam sententiam, docentem ab apostolis symbolum profectum, sartam teclamque servatam. Ne omittas etiam Natælem

Alexandrum sæc. 1, dissert. 12 de symbolo pluribus tuentem veritatem traditionis, quæ ab apostolis symbolum confectum affirmat.

IV. Hoc igitur apostolorum opus, symbolum, inquam, semper amplexata et venerata est catholica Ecclesia, quæ prioribus sæculis, quibus undique impetebatur a persecutoribus, ne sancta sua canibus prodere cogeretur, oretenus illud tradere, non scripto in more habuit : et exhinc nil mirum, si inter veteres Patres haud quaquam invenitur, cum summopere caverent, ne Scriptura hujusmodi in profanorum manus deveniret. Rufinus in Exposit. Symb. num. 2 : « Id circo hæc non scribi chartulis atque membranis, sed retineri cordibus tradiderunt, ut certum esset neminem hæc ex lectione, quæ interdum pervenire etiam ab infideles solet, sed ex apostolorum traditione didicisse sufficeret. » Ad hæc respiciebat Hieronymus epist. 61, disserens adversus errores Joannis Hierosolymitani, inquit : « In symbolo fidei et spei nostræ, quod ab apostolis traditum non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus post confessionem Trinitatis, et unitatem Ecclesiæ, omne Christiani dogmatis sacramentum carnis resurrectione concluditur. » Hinc non extensioem symboli propositionem in sanctis primorum sæculorum Patribus hac Hieronymi invenies, si demas Tertullianum qui lib. De Virginib. velandis quosdam, non omnes, articulos innuit, et hos satis contracte. « Regula fidei, ait, una omnino est, sola immobilis, et irreformabilis, credendi scilicet in unicum Deum omnipotentem, mundi conditorem et Filium ejus Jesum Christum, natum ex virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum a mortuis, receptum in cœlis, sedentem nunc ad dexteram Patris, venturum judicare vivos et mortuos per carnis etiam resurrectionem. Cæterum ipse divus Augustinus idem cavebat, unde nonelab Catechumenos de symb. ad Catech. lib. 1, cap. 1 : « Symbolum nemo scribit ut legi possit ; sed ad recensendum, ne forte deleat oblivio quod tradidit diligentia, sit vobis codex vestra memoria. » Idem suis dicebat sanctus Petrus Chrysologus ser. 58, qui est 2 de symb. : « Accipituri ergo symbolum . . . . pectora parate, non chartam ; sensum acuite, non calamum ; et audita non atramentum, sed spiritu ministrante describite. » Et rationem rei subinfert : « ne profanus arbiter, ne improbus, quod dilaceret, discussor inveniat, et fiat ad contemnentis et ignorantis ruinam, quod confidentis et credentis donatum est ad salutem. » Eadem ratione Sozomenus testatur lib. 1, cap. 19, a piis et amicis viris admosum se fuisse, ne in suis commentariis Nicænum symbolum, ut destinaverat, insereret, quo sacramenta hujusmodi « a sacerdotibus solum et episcopis deberent tum dici, tum audiri. Eorum sane, se approbare consilium ; nam verisimile esse nonnullos, qui non sunt initiati mysteriis, hunc librum perlecturos. »

V. Ad usque tempus igitur Nicænæ synodi, ex qua symbolum nova forma prodiit, illud apostolicum Ecclesia est amplexata, paucissimis vel additis vel omissis, 230 vel immutatis in quibusdam ecclesiis ad dogma forte ab hæreticis impugnatum alius inculcandum, quod tamen non obfuit quominus apostolicum Symbolum et diceretur et haberetur. Rufinus hoc advertit, cum ait l. c. n. 3 : « Illud non importune commonendum puto, quod in diversis ecclesiis ali-

qua in his verbis inveniuntur adjecta. In ecclesia tamen urbis Romæ hoc non deprehenditur factum, quod ego pro eo esse arbitror, quod neque hæresis ulla illic sumpsit exordium . . . In cæteris autem locis quantum intelligi datur, propter nonnullos hæreticos addita quædam videntur, per quæ novellæ doctrinæ sensus crederetur excludi.

VI. Cum autem Arius evomisset virulentas blasphemias in consubstantialitatem Filii Dei, visum est Nicænæ synodo novum symbolum disertis verbis conficere, quod obviam iret hæresi nefandæ. Putabit fortasse non nemo auctorem ejus Hermogenem fuisse ex epist. 82 sancti Basilii ad Patrophilum, quia ibi ait: « Hermogenes hostis Arii improbatæ opinionis, quem admodum manifestum est ex fide; quæ primum ab illo viro Nicænæ pronuntiata est, etc. » Quem etiam epist. 74 episcopum Cæsariæ appellat. Verum cum ex sancti Athanasii ep. ad solitarios ipsi Ariani dicerent non de Hermogene, sed de Hosio: « Hic formulam fidei in Nicænâ synodo concepit; » et insuper non Hermogenes, sed Leontius episcopus esset Cæsariæ, qui synodo Nicænæ interfuit et subscripsit; « Putatur, ait Baronius ad an. 325, num. 33, sanctus Basilius (quod humanum est) memoria lapsus esse, cum Leontii successorem Hermogenem sedisse ait cum Patribus in Nicænâ concilio. » Hosius igitur auctor Nicæni symboli creditur: quod quamquam Hermias Sozomenus caveret in sua historia referre, ne ad profanos deveniret, ut supra dictum est, in ecclesia tamen passim a Patribus et piis viris non amplius veritus ipsius profanationem, fide satis stabilita et vulgata, ore et scripto cœpit sic promulgari, ut in synaxis quoque mysterio statuerent decantandum, ut mox videbitur. Sed nova hærescos peste grassante, Nicænâ aliquid adhibitum fuit in concilio Constantinopolitano, quo recentibus occurrebatur erroribus, ita tamen ut aliquando vetus nomen servaverit, et symbolum Constantinopolitanum dictum quoque Nicænâ a pluribus, præcipue a Magistro sententiarum lib. 1, dist. 11 manifeste reperies. Additamentum autem teste Nicephoro Callixto lib. xii, cap. 13, opus fuit Gregorii Nysseni, qui quæ de Spiritu sancto habentur, inseruit. « Etiam, ait, Spiritus sancti gloriam, ut pote similem atque æqualem Patri et Filio, sancto Nicænæ fidei symbolo adjecerunt, Gregorio Nysseno id, quod illi deesset, supplente. » Approxians vero Damasus pontifex acta concilii a Patribus sibi oblata, ut videre est in epistolis, quas idem Callixtus l. c. cap. 16 et 17 refert, in causa esse potuit quare aliquando ipse creditus fuerit auctor symboli in missa cantandi. Hoc sane habet Durandus Rational. lib. iv, cap. 25: « Nicænâ, scilicet Credo in unum Deum, Damasus papa ex conducto universalis synodi apud Constantinopolim celebratæ instituit in missa cantare patenter. » Verum hujus cantationis originem aliam fuisse patebit infra.

VII. Tantam interim apud orbis ecclesias, et præcipue apud Romanam, quæ caterarum capit est et mater, Constantinopolitanum symbolum, et talem sibi venerationem indeptum est, ut religio haberetur vel apicem adtere ulterius aut minuire. Nam cum processu temporis aditum fuisset *Filioque* ad innuendum contra novas Græcorum aliorumque hæreses sancti Spiritus a Filio æque ac a Patre processionem, additamentum Romana non admisit Ecclesia, non damnans vocis novitatem, sed venerans prioris formulæ vetustatem. Occasio autem additionis in Occidente error Priscillianistarum fuit, contra quem Hispaniarum concilia insurgentia formulam fidei statuerunt, quam post concilium Toletanum in edit. Garsie Loaisæ reperies; non tamen ab eo conflata credas, cum illud æra Hispan. 438, id est anno Christi 400 celebratum sit, et in regulæ illius titulo mentio habeatur Leonis I papæ, qui ab anno 440 ad annum 461 Petri cathedram occupavit. Pertinet igitur ad aliud concilium quod periit, ait Loaisa, et alio loco celebratum tempore Leonis papæ asserit

A Pagius, anno nempe 447, ut suspicatus fuerat Baronius. Vide Pagium ad annum 405, num. 16. Sic autem habet Hispana confessio: « Credimus, etc. . . . Spiritum quoque Paracletum esse, qui nec Pater sit ipse, nec Filius, sed a Patre Filioque procedens. » Sanctus vero Leo scribebat ad Turibium Asturiensem episcopum epist. 93, cap. 1, de Priscillianistarum erroribus: « Primo itaque capitulo demonstratur quam impie sentiant de Trinitate divina, qui et Patris et Filii et Spiritus sancti unam atque eandem asserunt esse personam, tanquam idem Deus nunc Pater, nunc Filius, nunc Spiritus sanctus nominetur, nec alius sit qui genuit, alius qui genitus est, alius qui de utroque processit. » Videntur usurpata a Patribus Hispanis verba ipsa Leonis, ut merito credas, quod in confessione fidei adeo dilucide assertam processionem Spiritus sancti etiam a Filio quod eam Hispani ab ipso Leone hausissent.

B VIII. Ex Hispania ad Gallias symbolum sic quatuor syllabis auctum pertransiit: « Quo anno, incertum; ait Natalis Alexander in sæc. iv, dissert. 37, art. 3, Forsan in concilio Gentiliacensi, quod an. 727 præsentepippino rege celebratum est: in quo Latinos inter et Græcos de Spiritus sancti processione fuit disputatum. » Sed hoc concilium non anno 727, sed anno 767 celebratum fuit teste Adone, qui ait disertis verbis: « Synodus anno Incarnationis Domini 767 et quæstio ventilata inter Græcos et Romanos de Trinitate, et utrum Spiritus sanctus sicut procedit a Patre, sic procedat a Filio. » Insuper Pippinus, sub cuius regno dicitur concilium Gentiliacense celebratum, non dicitur rex nisi anno 752, ut vult Pagius ex annalistis: non ergo anno 727, sed anno 767 synodus est acta. Verum ante hoc quoque tempus Galliæ additionem videntur admisisse; nam Gregorius Turo:ensis, qui decessit anno 594, in exordio lib. 1 Histor. Francor. sic habet: « Credo sanctum Spiritum a Patre et Filio processisse. » Ita ille reddens rationem fidei suæ antequam historiam suam exordiat, ne minus catholicus haberetur. Quod ergo Gallicana Ecclesia jam receperat, cæteræ quoque Francico regi subditæ recepere provinciæ; et jam uno ore Gallia, Germania confitentibus Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere, additamentum et Italia amplexa est. Primus qui occurrit inter Italos, qui hac usus est formula, est Paulinus noster, qui in symbolo, quod anno 796 in concilio Foroju-liensi protulit, conceptis verbis habet, *qui a Patre Filioque procedit*. Et quidem e renata hoc erat faciendum. Etenim ea in synodo de erroribus Incarnationem Filii Dei, ac processionem Spiritus sancti impetentibus æque actum fuit. Ideoque in ea, quam post symbolum addidit, declaratione, velut præmansum in os inserens sic habet: « Spiritus sanctus versus Deus, vere et proprie Spiritus sanctus est, et non est personaliter Pater vel Filius, sed ex utroque procedit. »

D IX. Græci, qui hunc fovebant errorem, quot turbas pro hac re excitaverint, non est in ecclesiastica historia quispiam adeo peregrinus, qui ignoret. Illud vero valde mirandum quod Græci ipsi fuerint deprehensi ab Occidentalibus sæpe scripta Patrum, fide vere Græca corruptisse. Jam advertit Binius in Notis ad concilium Romanum sub Agathone papa an. 680 congregatum, quod in epistola synodica a Patribus Romanis ad concilium Constantinopolitanum missa ablatæ fuerint quatuor syllabæ *Filioque* professioni fidei insertæ. « Græci impostores, ait, eam (epistolam synodicam) corruperunt, eoque loco quod legebatur olim: *Credimus in Spiritum sanctum Dominum et vivificantem, ex Patre Filioque procedentem*: illi nomen *Filioque* expunxerunt. » Quam corruptionem ipsis objectam in concilio Florentino a Juliano cardinali post Emmanuelem Calecam ibidem advertit. Ex ea factum, ut falsarii scripturarum dicerentur, et, ut verbis utar chronologistæ Brietii ad annum 780: « In professione fidei cum scriptum esset Spiritum san-

etiam ex Patre Filioque procedere, Græci nomen *Filii* turpiter expunxere: facile crediti librorum corruptores. Nec illa vice tantummodo falsitatis et adulterinæ corruptionis Græci postulati sunt. Quandoquidem cum Zacharias pontifex in Græcum sermonem translulisset Dialogos Gregorii Magni pontificis, eos vitiasse textum et abrasisse nomen *Filii*, Joannes Diaconus scriptor Vitæ Gregorii ait his verbis cap. 75: « Quos libros Zacharias sanctæ Ecclesiæ Romanæ episcopus, Græco Latinoque sermone doctissimus temporibus Constantini imperatoris post annos ferme centum septuaginta quinque in Græcam linguam convertens Orientalibus ecclesiis divulgavit; quamvis astuta Græcorum perversitas in commemoratione Spiritus sancti a Patre procedentis, nomen Filii suaptim radens, abstulerit. » Locus ex corruptis in Gregorio est lib. II Dialogorum cap. 38 seu ultimo, ubi verba Gregorii Latina sunt hujusmodi: « Cum enim constat quia Paracletus Spiritus a Patre semper procedat et Filio, etc. » In Græco sic legitur: *φανερὸν οὖν ὑπάρχει, ὅτι τὸ Παράκλητον Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς προέρχεται, δι' ἐν τῷ Υἱῷ διακρίνεται.* Quod sic vertitur: *Aperite igitur patet quod Paracletus spiritus a Patre procedit, et in Filio permanet.* Quis non videt textus corruptionem? quis non cognoscit Græcam spongiam delentem, **231** et Græcam manum novum sensum substituentem et verba? Basnagius ipse non hoc indicat, sed ut homo qui omnem ansam insurgendi arripit in Romanam Ecclesiam, captat hinc occasionem criminandi Zachariam pontificem, in observatione circa Dialogos Gregorii Magni et eorum fragmenta inserta in Henrici Canisii Antiq. Lect. tom. II, part. I, pag. 88, edit. Amstel. an. 1725, sic blaterans: « Est observatione dignum Zachariam pontificem in eadem sede Romana collocatum et Latina Gregorii primi Græco idiomate reddentem, penitus immutasse sententiam decessoris sui: quippe cum Gregorius scripserit hæc verba (Dialog. lib. II, cap. 38): *Cum enim constat quia Paracletus Spiritus a Patre semper procedat et Filio*; in Græco Zachariæ legatur: *Aperite igitur patet, quod Paracletus a Patre procedit et in Filio permanet.* Itaque Zacharias amplectebatur sententiam Græcorum circa processionem Spiritus sancti a Patre solo, et quod mirandum magis, contribulium suorum sententiam Gregorii nomine decorabat, et ipsi contra mentem adjudicabat. Quæ fides hominibus etiam celestibus, ut vocant, est habenda, si supinis lectoribus ita possint imponere? » Bellus homo Basnagius, qui ex ambria textum dijudicat. Novimus hominem, cui convenit illud: *Οὗτος ἐν θεῶν ἀγορᾷ διαπραΐσσει*, id est *Hic vel in deorum conventu maledicet.* Quis deorum descendit, ut diceret Basnagio Græcum illum, qui textum Gregorii corruptit, ipsum fuisse translatores Zachariæ? Joannes Diaconus, qui sæculo altero a Zacharia floruit, asserit a Græcis translationem Zachariæ, non a Zacharia textum Gregorii vitiatum. Insuper Anastasius in Zacharia edit. Roman. 1718, n. marg. 219, hoc de sanctissimo pontifice testimonium reddit: « Hic beatissimus vir juxta ritum ecclesiasticum, et fidei suæ sponsonem orthodoxam, synodicam ecclesiæ misit Constantinopolitanæ, simulque et aliam suggestionem dirigens serenissimo Constantinopoli principi. » Qui fieri potest, ut credatur Zachariæ adulterator textus Gregorii in articulo fidei cum primis ponendo in gratiam Græcorum suorum contribulium, qui ipsis Græcis Constantinopolitanis, et eorum principi juxta orthodoxam fidei suæ sponsonem, synodicam misit? sed sinamus virum citra vinum quandoque temulentum.

X. Anno 809 quidem Joannes monachus Hierosolymis refricuit quæstionem de processione Spiritus sancti, quæ controversia in Occidentem delata in causa fuit, cur imperator Carolus Magnus ab Arduenna Aquisgranum adveniens mense Novembri synodum cogeret de qua Ado et cæteri annalistæ Francorum uno ore conveniunt. Sit pro omnibus Bertinia-

nus sub an. 809: « Imperator de Arduenna Aquas reversus mense Novembrio concilium habuit de processione Spiritus sancti. Quam quæstionem Joannes quidam monachus Hierosolymis primo commovit. Cujus definiendæ causa Berenhardus episcopus Wormatiensis et Adalardus abbas monasterii Corbeie Romam ad Leonem papam missi sunt. » Baronius ad an. 809, n. 53, ait hic actum non de Spiritus sancti processione, sed an bene legitimeque additum ab Hispanis, Gallis, Germanis in symbolo *Filioque*. Et revera quæ a Berenhardo et Adalardo cum Leone III acta et dicta sunt, quæ recensuit Zmaragdus abbas, et quæ per extensum habet Baronius, in eo versantur num ab ipsis esset erratum in eo, quod annuente ac probante Leone symbolum cantarent cum additione *Filioque*. Verum actum vere fuisse de processione Spiritus sancti, emota quæstio ab Hierosolymitano monacho, cui nihil rei erat cum additis ab Occidentalibus symbolo syllabis, et consensus omnium scriptorum satis evincit. Hoc innuit ipse Theodulphus episcopus Aurelianensis, qui in præfatione ad Collectionem sententiarum veterum Patrum de processione Spiritus sancti a Patre et Filio, imperatori Carolo directam sic illum affatur v. 26:

Utuque manum injicies, vegetat quem Spiritus ille,
Causa tuo cujus tempore capit agi.

Causa igitur erat non præcisè de additione, sed de ipsa processione, quæ etiam antea, ut visum est, in Oriente, et in Hispaniis est actitata. Leo autem papa legatione Caroli accepta ex concilio Aquisgranensi (quod celebratum Novembri, legatorum adventum Romam in an. 810 sequentem transfundit) pluribus egit, ut suaderet legatis, quanquam verissimum esset Spiritum a Patre et Filio procedere, et fide catholica omnino tenendum; attamen non esse in symbolo aliquid addendum, quod multa alia mysteria, quæ indubitanter de fide sunt, in symbolo non essent inserta. Videsis acta hujusmodi apud Baronium. Concludebat itaque Leo curandum, ne symbolum cum additamento cantaretur. Exemplum ab regis palatio procedere debere omitendo additionem *Filioque*, ubi usus intermissus in eo foret, cæteras ecclesias facilius exemplum regium secuturas. Interim Leo tenacissimus veterum rituum duo veluti ancilia seu scuta argentea erexit, in quorum altero Latine, altero Græce symbolum sine additamento inscripsit. Anastasius in Leone III, n. 410: « Hic (Leo) pro amore et cautela orthodoxæ fidei fecit ubi supra (id est in basilica beati Petri apostoli) scuta argentea duo scripta utraque symbolo, unum quidem litteris Græcis et alium Latinis sedentia dextra lævaque super ingressum corporis pensan. inibi libras nonaginta quatuor et uncias sex. » In basilica vero beati Pauli aliud erexit, de quo idem Bibliothecarius n. 411: « Fecit et supra in ingressu corporis scutum ex argento purissimo, in quo orthodoxæ fidei symbolum scribi fecit, quod pensan. libras triginta et duas. » Hæc Anastasius de Leone.

XI. Verum quod in venerationem antiquioris Ecclesiæ praxis fecerat Leo, id ipsum eodem sæculo Photius schismaticorum antesignanus in sui erroris probationem proferebat. Res sic se habuit. Ante an. 883 cum Photio Constantinopolitano patriarcha Aquileiensis per litteras communicavit, quem sine nomine profert historiam narrans sub hoc anno Baronius. Verosimile autem est Walpertum fuisse, qui saltem usque ad annum 884 sedem tenuit, succedente sibi Friderico. Verosimilium videtur Palladio juniori histor. Forojul. part. I, lib. III, fuisse Gradensem dictum quandoque Aquileiensem, quia Gradensem patriarchæ majorem facilioremque communionem et consuetudinem cum Græcis habebant, quam Aquileienses, olim Longobardis, tunc imperio, Occidentali devoti. Sic proni sumus de sinu sordes excutere, et in socium vicinumque versare. Si quid

hic occurreret, quod decus nostris afferret, vereor ut Palladius meus partem fecisset Gradensibus. In istis nullum invenio qui his temporibus non laudabili vita probitateque floruerit: et ex Ughello in *Gradensib.* ab anno 854 usque ad annum 897 nullus apparet, qui communionem Romanæ sedis non habuerit, ut ex obtentu pallii, vel convocatione ad concilia liquido constat. Walpertum autem ex nostris hujus erroris damnare grave durumque videtur, quia communionem cum Romano pontifice habuisse evincitur ex epistola Joannis PP. 8, in ordine 48, indict. 10, quæ recidit in annum 877, ut ex precedentibus et sequentibus epistolis apparet, directæ Joanni Ravennati, Ansberto Mediolanensi, et Vaiperto (pro Walperto) Aquileiensi archiepiscopis, quam videre est in Concilior. tom. XI, edit. Ven. 1730. Lupus Walpertum præcessit, et Lupum Hindelmarius, qui anno 857 sedem tenebat, ut patet ex Ludovici II diplomate, quod V. cl. Apostolo Zeno suggerente profert additor Ughellianus, dat. indict. 5 in hunc annum 857 incidente, anno imperii Ludovici X, quæ tamen inter se non conveniunt. Annus enim 858 signatur indict. v, sed est Ludovici annus secundus. Annus autem decimus Ludovici est annus 866 notatus indict. xiv; forte in nota indictionis omittuntur duo primi characteres x et i. Hindelmario sedem protrahunt ad annum vigesimum primum: adeoque decessio ejus cadet in annum 877, qui est annus, quo Walpertus accipit a Joanne PP. litteras; et inter Hindelmarium et Walpertum Lupum collocant, cujus cathedræ tempus, si hæc omnia admittantur, invenire non datur. Si refugis credere epistolam ad Photium esse vel Hindelmarii, quia nimis tempore procedit, vel Walperti, quia communicaverat cum Romana Ecclesia, vel Friderici, quia tempore posterior, adeoque quemquam istorum schismaticum fuisse, ut ait Baronius, vide num Lupus, qui non magni temporis et nominis episcopus fuit, ferre possit hanc notam, et sicut nomine ita et re in ovili Christi lupus exstiterit. Quisquis igitur is fuerit, scripsit Photio Constantinopolitano patriarchæ *schismaticus schismatico*, et *perfidus perfido*, ait Baronius. Scripsit autem, ut, cum inter Latinos solus hujus sententiæ videretur, supplicias imploraret a Græcis. Non defuit oratis Photius, prolixamque epistolam, callidam tamen æque ac eloquentem remisit, et qua laudando mittentem et missum allatorem, qua exaltando propriam et deprimendo oppositam sententiam, qua Patres traducendo in obliquum, synodos male interpretando, in summa fere semper mentiendo, conatur funditus evellere orthodoxam doctrinam, et patriarcham Aquileien. in errore confirmare. Accipie pauca verba. Sic autem habet titulus: « Photii patriarchæ Constantinopolitani ad archiepiscopum 232 Aquileiæ, videlicet Venetiarum, de his qui blasphemio ore Spiritum sanctum a Filio etiam procedere affirmant. Beatitudinis tuæ litteræ nobis allatæ significabant primo mentem tuam, quod sit secundum Deum, spiritus etiam dilectionem, quod magna sit et excelsa, et vulgare hominum conditionem superet. Admirati deinde sumus illum, qui nobis eas attulit. . . . Pervenit ad nostras aures, quod nonnulli Occidentalium divinum et sanctissimum Spiritum non solum ex Deo Patre, verum etiam a Filio procedere novo dogmate introducunt. Quod nullo pacto est ferendum. » Postquam vero pro se stare buccis crepantibus effutierat sedes patriarchales, Leonem etiam magnum, qui damnando Eutychem et Nestorium Spiritum sanctum a Patre procedere dixit, non autem a Filio pro se stare malitiose increbat addendo: « Similiter et junior Leo, qui non solum nomen, verum etiam fidem illius est amulatus. . . . nullo pacto barbara lingua corrumpetur immaculata nostræ fidei doctrina, Græca lingua Occidentalibus sanctam Trinitatem glorificandam et celebrandam tradidit. Et non solum sermone et mandato id faciendum curavit, verum etiam quibusdam ancilibus, quasi clypeis constructis et columnis

erectis illam inscripsit, et in conspectu omnium statuens ad Ecclesie valvas collocavit. » Si quod tunc prudens Leo III fecerat, in causæ suæ patrocinium traducit.

XII. Epocham additionis *Filioque* quæ processu temporis symbolo inserta ab Ecclesia Romana recepta tandem fuit, statuere arduum est, nec adhuc in comperto, quis primus fuerit auctor. Manuel Calecas lib. iv contra Græcos Damasum ait aliquos fecisse auctorem: « Aiunt quoniam post primam synodum hæresis quædam, quæ filio Patris nomen applicaret, Græce *ϰιωναρπια* dicta pullulavit, dicens Filium Patrem esse Spiritus sancti, ipsum vero Spiritum nepotem Patris. Quapropter Damasus, qui tunc erat Romanus episcopus, coacto concilio symbolo adjectis ex Filio procedere Spiritum sanctum, illis scilicet obsistens, qui dicerent eum ex Filio nasci. Qui enim ex Patre per Filium procedit, et ex Patre et Filio procedere dicitur, ex Filio profecto genitus esse non potest. » Verum Alexio Aristeno, Damasum pariter facienti auctorem additionis, respondet Natalis Alexander Hist. Eccl. sæc. iv, dissert. 57, art. 3, videlicet, quod Theodoretus, qui synodicam Damasi refert, hujus rei non meminert, quod profecto non omisisset, si Damasus additionem primus recepisset. Quod autem in symbolo, quod Damasi nomine inter Hieronymi Opera circumfertur, hæc verba *Filioque* legantur, flocci est faciendum, doctioribus cunctis convenientibus symbolum illud Damasi non esse. Qui enim fieri potuit, ut si Damasus statuisset addendum symbolo *Filioque*, aliquot post sæculis Leo III additionem ab Hispanis, Francisque factam adeo dure improbaret, et nordicus symbolum sine illa additione tueretur? Bellarminus controv. tom. I, lib. II, cap. 21 et 29, de Christo, tempus additionis refundit in VI sæculum: sic enim ait: « Non ignorabant (Græci) additionem factam, et tamen per annos circiter 300 siluerunt, nec schisma fecerunt, ut patet, quia additio facta est circa annum 600; » et præmiserat: « Nam Hormisda in epistola ad Justinum imperatorem diserte scripsit ex Patre *Filioque* Spiritum procedere. » At contra hoc Bellarmini assertum militat eadem responsio, videlicet, quod Leo III non ægre tulisset additionem, si a quopiam suis antecessoribus statuta fuisset. Hormisda autem ea in epistola, quæ est 79, tom. V Concil. edit. Ven., non loquitur præcise de symbolo, sed de mysterio Trinitatis, et verba faciens de Spiritu sancto subdit: « Notum est, quia proprium Spiritus sancti ut de Patre et Filio procederet sub una substantia Deitatis. » Non enim quia invenitur passim in Patribus hæc veritas inculcata, inferri potest admissam etiam in symbolo additionem.

XIII. Si licet hæc in re conjectari, probabile quidem admodum sit, non statuto alicujus generalis concilii, vel Romani pontificis, circa tempora Nicolai I cum particulare Ecclesie jamdiu receptissimam additionem, quia novum et petulantius schisma Græcorum id exigebat, inveciam fuisse etiam in Romanæ Ecclesie symbolum eam additionem, et receptione magis quam decreto aliquo comprobata: vel, si mavis, concilium aliquod minus, puta Foro-Julienæ, quod primum in Italia anno 796 eam symbolo apposuit; vel nationale, puta Aquisgranense anni 809, ad quod se non vocatos fuisse dolebant Græci, adeoque plenarium non erat, particulam *Filioque* addidit. Approbante autem usu ipso novitate et pontifice ratam habente, creditum fuit forte ab aliquibus, sed perperam a pontifice et synodo generali decreto aliquo confirmatam. Sic enim tenere videtur divus Thomas I p., q. 36, a 2, ad 2: « Insurgente, ait, errore quorundam, in quodam concilio in Occidentalibus partibus congregato expressum fuit auctoritate Romani pontificis, cujus auctoritate etiam antiqua concilia congregatebantur et confirmabantur. » His verbis in quodam concilio, generale concilium non videtur indicatam. Concilium enim generale non

a. eo levis momenti est ut sub nomine *cujusdam concilii* soleat indicari. Quod addit Angelicus *expressum auctoritate Romani pontificis* nihil aliud innuit nisi auctoritatem Romani pontificis accessisse ad roborandum id quod a concilio factum fuerat. Adducendo enim divus Thomas in exemplum vetera concilia confirmata a pontifice, indicat non præcise de suo mandato insertam particulam *Filioque*, sed a Patribus insertam, confirmando concilium ratam habitam a pontifice. Hanc conjecturam confirmat querela ipsa Græcorum, cujus meminit tractatus ille Constantinopolitanus scriptus a fratribus prædicatoribus in ipsa Constantinopoli anno 1252, quem inter observationes et notas in libros Calecæ ex variis monumentis Græcis collectas profert Petrus Stevartius ad calcem Operum ejusdem Manuelis Calecæ. In eo enim sic legitur: « Secunda causa divisionis (Græcorum a Latinis) fuit, quia non fuerunt vocati ad concilium Ultramontanum, quando illa dictio, *Filioque* fuit apposita. » Non ergo concilium generale erat. Forte autem Ultramontanum hoc concilium fuit Aquisgranense anni 809, uti dictum est.

XIV. Dionysius Petavius Theol. dogm. tom. II, de Trinit. lib. VII, cap. 2, n. 4, ex encyclica Photii mox citanda vel Nicolao I, vel circa ejus tempora syllabas illas *Filioque* additas autumat symbolo. Idem quoque opinari videtur Natalis Alexandri Hist. Eccl. sæc. IV, dissert. 37, art. 3, et quidem si de tempore agitur, nihil ferme est quod opponi possit. Quandoquidem res ejus temporis id suadent, et ipsa verba Photii subindicant, quæ mox proferebantur. Ipsum autem Nicolaum I fuisse additionis in Romana Ecclesia auctorem, Baronius noster satis probabiliter negat ad annum 883, n. 35: « Si id fuisset, ait, Photius altius in ipsum Nicolaum pontificem declamasset, qui eam in symbolum intulisset: sed cum duabus epistolis acerbissime in Romanam Ecclesiam invehatur, nunquam cum eo nomine sugillat, quod ea in Nicænum symbolum intulisset. » Inter verba autem Photii, quæ habet in encyclica epistola ad Alexandrinam et cæteras patriarchales Orientis sedes directa, calumnias imposturasque enormes continente, citata a Petavio et Natali Alexandro, hæc ad nostrum propositum facientia sunt: « O mali demonis machinamenta? Spiritum sanctum non ex Patre solum, sed etiam ex Filio procedere vanissime prædicantes. » Baronius integram epistolam profert ad annum 863, n. 34, ex versione Federici Metii, qui, « collatis codicibus Vallicellano et collegii Græcorum summa diligentia in Latinum vertit, et in his perquirendis plurimum laboravit: » sunt Baronii verba. Vertit autem ipse sic: « O mali demonis artes? Spiritum sanctum non ex Patre solum, sed etiam a Filio procedere noviter docentes. » Duo autem verba difficultatem enodant, si versionem Metianam admittis. Si enim Photius insurgit in errores, ut impostor dicebat, Latinorum noviter ab ipsis introductos, loquendo de additione *Filioque* symbolo facta, manifestissimum sit sub his temporibus additum verbum fuisse. Græca autem sic se habent apud Petavium l. c. « Ὁ τῆς τοῦ πατρὸς μηχανήματος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προεῖσθαι κενολόγησαντες. Equidem κενολόγησαντες per scriptum, *vaniloquens* importat; si vero diphthongo *αι* scribatur, videlicet *καυνολόγησαντες*, nova loquentes interpretandum est. *Vanum* enim *καὶνόν*: *καίνον* autem *novum* significat. Quid scripserit Photius incertum. Affinitas dictionis facile inducere potuit amanuenses, ut unum pro alio acciperent. Verosimilius autem videtur secundum positum, et nova loquentes interpretandum, quia novitatem doctrinarum et rituum Photius Latinis objiciebat. Quidquid tamen sit circa scriptionem verbi, Photius novitatem additionis accusare volebat, ex cujus accusatione colligitur Romanam Ecclesiam circa hoc tempus adjectis symbolo verbum *Filioque*.

XV. Sed quando nam symbolum in synaxi cantari

coepit? Caranza in sum. concelfior. ad calcem canon. concilii i Cartag. Marcum papam, Sylvestri successorem, rei profert auctorem: quod Durandus lib. IV, cap. 25, confirmat, cum prius dicat « a Damaso institutum 233 cantari patenter; » subdat etiam: « Quamquam et Marcus papa primus statuisset illud alta voce cantare. » Hujus mentis inter recentiores est Dominicus Macer in Hierolexico V. *Symbolum*. Verum nullo modo, meo judicio, probabile sit Romanos pontifices auctores fuisse ritus, quem ipsi in sua Ecclesia non admittebant, et sero tandem consuetudinem receptione alibi jam usurpatam receperunt et approbarunt. In Liturgiis Orientalium ecclesiarum a prisca temporibus symbolum invenitur. In libris Dionysii Areopagitæ nomine circumferri solitis, et præcise ecclesiast. Hierarch. cap. 3, part. II, nomine *laudis et confessionis*, quæ præcedunt impositionem panis sancti, et calicis benedictionis in altari, juxta Scholiastem Staplutensem symbolum fidei intelligitur, quod si verum est, de symbolo Apostolico est intelligendum quod cætera omnia antiquitate præcedit. In Liturgia sancti Basilii Magni in litania 3 hæc Rubrica apponitur: *Diac.* Intendamus et canamus symbolum. *Et cantant omnes symbolum incipientia arcidiacono.* Symbolum Basilii, si non est Apostolicum, non aliud esse potest quam simplex Nicænum. Etenim Constantinopolitanum non nisi ex concilio Constantinopolitano an. 381, prodiit. Basilium autem fato functus est an. 379, Kal. Januar. Aliud tamen dicendum est de symbolo, quod in Liturgia sancti Joannis Chrysost. nomine vulgata habetur. Nam cum Chrysostomus sedem Constantinopolitanam adierit an. 398, id est post actum concilium Constantinopolitanum, aliud symbolum non usurpasse par est credere, quam quod nuper ab ipso concilio emanarat. Quod etiam manifestius fit ex collatione symbolorum, nam *factorem cæli et terræ* invenies in symbolo Chrysostomi, quæ verba addita a Constantinopolitano, desunt in Nicæno. Quod si contendis symbolum in hisce liturgiis posterioribus auctorum suorum sæculis additum fuisse, adhuc Orientales nostras præcessisse hæc in re ecclesias evincitur. Etenim Theodorus Lector Collectaneor. lib. II, et quem ipse sequitur, Nicephorus Callistus Histor. Eccl. lib. XVI, cap. 35, aiunt auctorem symboli in synaxi cantandi Timotheum fuisse: « Timotheus ab amicis rogatus, sunt verba lectoris, symbolum fidei trecentorum decem et octo Patrum per singulas synaxes dici curavit ad reprehensionem videlicet Macedonii, quasi ille symbolum hoc non receperit, cum antea semel tantum in anno, in Parasceve scilicet Dominicæ passionis tempore, quo episcopus catechizabat, recitatum esset. » Timotheus hic decessit anno 511. Alii tamen apud laudatum Nicephorum lib. XV, cap. 28, inter inventa Petri Cnaphæi hoc quoque reponunt: « Ut symbolum sanctum, quod semel tantum antea magno et sancto Parasceves die dici solitum fuerat, in synaxi et conventu ecclesiæ quovis decantaretur. » Cardinalis Bona Rerum liturg. lib. II, cap. 8, n. 2, conciliare conatur has opiniones sic: « Sed hic (Cnaphæus, qui tempore Zenonis floruit, id est sub finem sæculi IV et ante Timotheum e vivis excessit) fortassis in Antiochena: ille (Timotheus) in Constantino politana ecclesia hunc morem induxerunt, quem postea Hispani primi inter Latinos receperunt. »

XVI. Ritus hujus in Occidente propagationem pluribus exponit P. le Brun tom. II, dissert. 5, de Liturg. Hisp. seu Mozarab., art. 1, altioreque scaturiginem indagatur, quam hic sit operæ pretium prodeundo immorari. Sufficiat nosse in concilio Toletano III sub Pelagio II pontifice jussu Reccaredi regis congregato, VIII Id. Maii æra Hispan. 627 sibi proposuisse Patres concilii ecclesias Orientales hæc in re imitandas. Capitulum autem secundum est hujusmodi: « Pro reverentia sanctissimæ fidei, et propter corroborandas hominum invalidas mentes, consulto piissimi et gloriosissimi domini nostri Rec-

credi regis sancta constituit synodus, ut per omnes ecclesias Hispaniæ vel Galliciæ secundum formam Orientalium Ecclesiarum concilii Constantinopolitani, hoc est centum quinquaginta episcoporum symbolum fidei recitetur, ut priusquam Dominica dicatur oratio, voce clara a populo decantetur. » P. le Brun non a populo, sed populo decantetur habet : quam quidem puriorem genuinamque lectionem credimus. Juxta hujus capituli sanctionem in liturgia Mozarabica cardinalis Ximenes symbolum apponitur recitandum ante communionem. Sic ibi præcipitur : *Elevet sacerdos corpus Christi, ut videatur a populo, et dicat chorus symbolum, bini ac bini, videlicet, Credimus in unum Deum, etc. Post hæc frangit presbyter Eucharistiam.* Idem habetur in liturgia a sancto Leandro in usu habita, nisi quod in hac non postea, sed dum cantatur symbolum, *sacerdos frangit Eucharistiam per medium.*

XVII. Sicuti autem ab Hispanis ad Gallos, deinde ad Germanos et ad nostrates Carnos seu Foro-Julien-ses, Germanis finitimos, symbolum cum additione *Filioque* pertransiit, ita ritus cantandi symboli ad missam ab Hispania in hæc provincias commigravit. Tempus, quo hoc fieri cepit, assignare difficile est. Walafridus Strabo, qui paulo post Carolum Magnum floruit de Reb. Eccles. cap. 22, ait : « Apud Gallos et Germanos post dejectionem Felicis hæretici sub gloriosissimo Carolo Francorum rectore dainnati, idem symbolum latius et crebrius in missarum cæpit officii recitari. » Si latius et crebrius postea factum dicitur, patet antea quidem factum, quamvis restrictius et rarius. Hoc tamen Galli inconsulto Romano pontifice non fecerunt, ut apparet ex dialogo missorum Caroli Magni ex concilio Aquisgranensi anno 809 cum Leone III, quem affert Baronius eod. an. n. 54 et seqq. qui n. 60 sic ait dixisse missos Caroli ad Leonem : « Nunquid non a te ipsum symbolum non est data in Ecclesia cantandi licentia? Nunquid a nobis huc usus ille cantandi processit?... Papa : Ego licentiam dedi cantandi, non autem cantando quidpiam addendi, etc. » Franci igitur non ipsi primi ritum invexerunt, sed aliunde, puta ex Hispaniis, acceperunt, et non nisi facultate a Romano pontifice impetrata usurparunt, quam cum Leo fateatur se dedisse, ante annum 795 quo dictus est pontifex, dare non potuit, adeoque post concilium Francofurtanum anni 794, in quo hæresis Feliciana proscripta fuit. Quæ proscriptio cum in causa fuerit symbolum frequentius cantandi, ut cum Strabone dictum modo est, videtur inferendum sub initium pontificatus Leonis symbolum crebrius cæpisse in missis cantari. Quamvis autem Leo anno 809 cum legatis Caroli omnibus nervis ageret, ut ritus tolleretur ab ecclesia Gallicana eo quod ipse nimium abhorreret a novitate additionis *Filioque*, et suaderet ut in regia capella ab hoc ritu abstinere, ut cæteræ ecclesiæ tantocius dediscerent quod ab exemplo regis capellæ forte didicissent, inanis tamen cessit conatus. Nam eodem sæculo ritus ubique propagatus ab omnibus ecclesiis Gallicanis est receptus, ita ut episcopi statuta conficerent ad ritus hujus observationem. Hujusmodi est illud Herardi episcopi Turonensis, latum n. 16 in capitulis anni 858, indict. 6, anno episcopatus ejus 3, xvii Kal. Junii in synodo traditis, quod sic est : « De oratione Dominica et symbolo, ut memoriter omnes teneant ; et *Gloria Patri*, ac *Sanctus*, atque *Credulitas*, et *Kyrie eleison*, a cunctis reverenter canatur. Psalmi similiter distincte a clericis. Et ut *Secre* a presbyteri non inchoent antequam *Sanctus* finiatur, et cum populo *Sanctus* cantent. » Si excipias prima verba, cætera ad missam in tubis videntur pertinere. Symbolum quod appellat, quia memoriæ præcipit mandandum, Apostolorum est. *Credulitatem* vero, ipsum Nicænum seu Constantinopolitanum in missa, de qua ibi sermo, cantandum intelligit. *Credulitatem* autem ipsum symbolum esse, colligitur etiam ex epistola generali Caroli Magni ad archiepiscopos

A regni Francorum tom. I Capitul., pag. 483, ab illo Apostolorum distinctum, nempe Nicænum. Ait enim se velle scire quomodo sacerdotes doceant plebem de symbolo, quæ sit ejus interpretatio secundum Latinos ; de *credulitate* quomodo credendum sit in Deum Patrem omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus, et in Spiritum . . . sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, et cætera quæ sequuntur in eodem symbolo. » Duo habet symbola : prius est Apostolorum, aliud, quod *Credulitatem* appellat, est ipsum Nicænum, sive Constantinopolitanum.

XVIII. Tandem Romana Ecclesia ritum cantandi symbolum in missa amplexata est anno 1014, sub Benedicto VIII, instante sanctissimo imperatore Henrico. Rem narrat ipse, qui gestis interfuit, Berno abbas Angiæ Majoris sive Divitis. Is in libello de quibusdam ad Missam spectantibus, cap. 2, loquens de hymno angelico *Gloria in excelsis*, qui a quibusdam non caneatur, quia Romani hunc perraro cantarent, subdit : « Nam si illum angelicum hymnum prohiberemur in festivis diebus canere, eo quod Romanorum presbyteri non solent eum canere, possumus simili modo post Evangelium symbolum reticere, quod Romani usque ad hæc tempora divæ memoriæ Henrici imperatoris nullo modo cecinerunt. Sed ab eodem interrogati, cur ita agerent, me coram assistente, audivi eos, hujusmodi responsum reddere, videlicet quod Romana Ecclesia non fuisset aliquando ulla hæresos fæce infecta, etc.... At dominus imperator non ante desiit, quam omnium consensu id domino Benedicto apostolico persuasit, ut ad publicam missam illud decantarent. Sed utrum hanc **234** consuetudinem servent adhuc affirmare non possumus, quia certum non tenemus. » Hæc scribebat Berno post annum 1024 quo decessit sanctus Henricus, et ante annum 1048 quo ipse factus functus est, quæ tamen antea acciderunt, nempe anno 1014 quo Romæ debebat imperator, coronam imperii suscepturus a pontifice. Ab hoc igitur anno cæpit cantari in ritu Romano symbolum, quod antea non fiebat, adeoque hujus non meminerunt Alcuinus, Amalarius, Rabanus, Remigius, et quotquot ante hoc tempus de ordine missæ Romanæ scripserunt, nec apparet in veteribus sacramentorum codicibus vestigium, si credis eminentissimo cardinali Joanni Bonæ, qui hoc advertit *Rever. liturg. lib. II, cap. 8, n. 2.*

XIX. Verum jam contrahamus vela, sermonemque ad Aquileiense symbolum convertamus :

Atque e quidem extremo jam jam sub sine laboris Vela traho, et terris festino advertere proram.

Symbolum hoc non aliud est ab Apostolico, si pauca verba demas vel variata, vel addita, vel omisa. Accipe illud parum putum a presbytero ipsius Aquileien. ecclesiæ Ruffino, et confer cum vulgari, videbisque quanta additio, vel detractio, vel mutatio sit inserta. Est igitur hujusmodi :

« Credo in Deo Patre omnipotente invisibili et impassibili ; et in Christo Jesu unico Filio ejus Domino nostro ; Qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine ; Crucifixus sub Pontio Pilato, et sepultus descendit ad inferna ; Tertia die resurrexit a mortuis : Ascendit in cælos : sedet ad dexteram Patris : Inde venturus est judicare vivos et mortuos. Et in Spiritu sancto. Sanctam Ecclesiam : Remissionem peccatorum : Hujus carnis resurrectionem. »

Hoc est symbolum Aquileiense apud Ruffinum prout edidit post opera Cypriani Stephanus Baluzius. sive absolutor operis a Baluzio cæpti monachus quidam Benedictinus e congreg. S. Mauri. Du-Pin in recensione symboli Aquileien., in aliquibus ab hoc variat et credit errore amanuensium dictum *Credo in Deo*, etc., et reponit in *Deum*, etc. Adnotator Ruffini tribus mss. codicibus suam lectionem tuetur. Et exemplo aliorum symbolorum apud Hieronymum et Augustinum Pamelio reponenti in *Deum*, sic respondet : « Pameli rationes probant illud quidem in ple-

risque symbolis dici solere, *Credo in Deum*; at minime probant sic etiam existisse in symbolo ecclesie Aquileiensi. Quin etiam quo usitator erat accusativus in symbolis, eo minus probabile est librarios vel incuria, vel de industria ablativum in hoc symbolo posuisse. At minime mirum, si cum reperirent ablativum, novitate offensi accusativum insererint. Quamobrem codices, in quibus legitur: *Credo in Deo*, etc., et in *Christo*, et in *Spiritu sancto*, videntur mihi accuratius consuetudinem ecclesie Aquileiensi retinere, quam qui accusativum usurpant. Hæc autem symboli pronuntiandi ratio non videtur ab hac ecclesia ascita sine concilio fuisse; sed ut trium personarum divinarum clarior esset distinctio ab articulis sequentibus, sanctam Ecclesiam, etc. » Et quidem apud Rufinum nostrum non repetitur *Credo ad sanctam Ecclesiam*, ut repetitur apud Du Pin: et hinc collige rationem ablativi positi in personis Trinitatis, in quibus credimus ad discrimen accusativi, quo effertur fides, qua credimus esse Ecclesiam, ut innuit Rufinus l. c. n. 36, et Venantius Fortunatus initio lib. xi.

XX. Tria notata digna adduntur hoc symbolo, in primo scilicet, in quarto, et in ultimo articulo. In primo sic habetur, *Credo in Deo Patre omnipotente invisibili et impassibili*. Hoc omittitur apud Du Pin, et tamen Rufinus rationem additionis profert in Exposit. Symb. Apost. § 4 et 5 his verbis: « Sciendum quod duo isti sermones in Ecclesie Romanæ symbolo non habentur: constat autem apud nos additos hæreseos causa Sabellii, illius profecto, quæ a nostris Patropassiana appellatur, id est quæ Patrem ipsum vel ex Virgine natum dicit, et visibilem factum, vel passum affirmat in carne. Ut ergo excluderetur talis impietas de Patre, videntur hæc addidisse majores et invisibilem Patrem atque impassibilem dixisse. » Cum tamen additionem hanc in symbolo Orientalium reperies, ob eandem rationem credito insertam.

XXI. *Descendit ad inferna* articulus videtur peculiaris symboli Aquileien., quippe qui in aliis symbolis nullibi invenitur, præter quam in vulgari, *Descendit ad inferos*. « Sciendum est, ait Rufinus § 18, quod in Ecclesie Romanæ symbolo non habetur additum, *Descendit ad inferna*, sed neque in Orientis ecclesiis habetur hic sermo: vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod *sepultus* dicitur. » Hinc quia deest in cæteris, a plerisque expositoribus symboli expositio ejus omittitur. Qui autem exponere susceperunt, Richardus Eremita et Bruno Herbipolensis episcopus non a vulgari, *Descendit ad inferos*, sed ab Aquileiensi, *Descendit ad inferna*, verba exponenda hauserunt. Venantius Fortunatus l. c., qui symbolum Aquileiense, scriptor natali et origine conterminus, optime noverat, habet, *Descendit ad infernum*, quod sic exponit: « Descendens ad infernum injuriam non pertulit, quod fecit causa clementiæ, velut ut rex intrans carcerem, non ut ipse teneretur, sed ut noxii solverentur. » Cur desit in cæteris in causa est, si credis Macris in Hierolex. V. *Symbolum*, quod nulli dubium de veritate adhuc enatus est, nec hæreticus ullus dogma hoc impetivit. Equidem Bellarminus tom. I, lib. iv, cap. 6, de Christi anima fatetur, quod hæc particula, *Descendit ad inferos*, hoc tempore habetur ubique. Et ita etiam legitur Catechismus Lutheri major et minor, item Calvini, Brentii, et aliorum. Ita quoque legunt Centuriatores Cent. I, lib. II, cap. 4, et Petrus Martyr in libello De symbolo. Imo Calvinus lib. II Instit. cap. 16, § 8, dicit hunc articulum in præcipuis habendum esse. » Sed in hoc suspectum habes Calvinum, nam loco proverbii est senarius ille:

Λόγος παρ' ἐχθροῦ μὴ ποτ' ἠγάθη φιλόν,

id est, *Verba inimici nunquam amica putes*. Calvinus magnificat articulum descensionis ad inferos Christi, ut astruat illud nefarium et impium dogma suum de cruciatibus Christi in inferno et pœnis damnatorum.

A Quamvis autem articulus hic oppugnatores hæreticos haud habeat, oppositore tamen, vero ne an apparente, non caruit, teste Petavio de Incar. lib. XIII, cap. 15, Erasmm intellige, qui de hoc articulo disserens, ait Petavius, « nuper sententiam tulit parum æquam catholicæ professioni, et in eam propensum se esse monstravit. » Postquam autem capit. 16 et 17 innumera, fere dixerim, Patrum tum Græcorum tum Latinorum protulisset testimonia astruentia hujus articuli veritatem, insurgit et perstringit cap. 18 Erasmus, qui et si dogma non impugnet aperte, minus reverenter tamen loquitur, quam de articulo fidei par est sentire. Placet Petavii aliqua selecta proferre, a quo condigne vapulat Erasmus: « Nec audiendus Erasmus, qui in Catechismo cap. 4 ad illud symboli, *Descendit ad inferna*, eo rem deducit, ut etsi non improbandam penitus particulam istam putet, nec temere damnandam propter auctoritatem Ecclesie: non tamen adeo certe constare velit, quam etiam ad symbolum adjunctam fuisse suspicatur. Et ad hunc locum multa congerit absurda sane, et non levi castigatione digna. Horum primum est quod Cyprianum ait dicere illum articulum in symbolo Romano non haberi, ac ne apud Orientis quidem ecclesias addi. Quem Cyprianum ibi nominat, Cyprianus non est, sed Rufinus, quod hodie nemo paululum eruditus ignorat. Atque hic lapsus in alio dissimulari poterat, quem existimare possemus cursim tantummodo peragrante opusculum illud inter Cypriani opera ex eo decerpisse periodum istam, nec cætera legisse. At in Erasmo locum non habet hæc excusatio, qui Cyprianum edidit, accurateque recognovit. Quis igitur ἀπιστία, et incogitantiam hominis, ne quid dicam asperius, non miretur, qui non animadverterit, quam in illo tractatu multa sint, quæ non prorsus hebetem adnovere possent non eum Cypriani esse, sed alterius ætate longe posterioris? . . . Item Aquileiensem ecclesiam nominat, in qua baptismo se initiatum asserit. Hæc sane quemlibet stupidum hominem docere poterant non illud opus esse Cypriani. » Pergit Petavius cætera vitiligatoris nænias refutare, quem videsis, neque enim vacat omnia recensere.

XXII. Extremus symboli Aquileiensi articulus sic habet, *Hujus carnis resurrectionem*, qui cum diceretur, signo crucis manu frontem tangendo, ut moris fuit et est apud pios, caro contingebatur, in qua, et non in alia carne, quisque se profitebatur surrecturum. Rufinus postquam varia ex Scripturis testimonia ad carnis resurrectionis veritatem firmandam et præcipue ex libro Job collegit n. 45, sic pergit: « Quod adjunctum est hujus, vide quam consonum sit omnibus his, quæ de exemplis divinorum voluminum memorabamus. Quid enim aliud indicatur in dictis Job, quæ superius exposuimus cum dicit: *Qui resuscitabit pellem meam, quæ hæc nunc haurit*, id est quæ ista tormenta perpetuit, nonne aperte *hujus carnis* dicit resurrectionem futuram, *hujus*, inquam, quæ tribulationum et tentationum cruciamenta nunc sustinet. » Simile habet lib. I Invectivar., non longe a principio, ubi postquam dixerat se ante annos triginta in monasterio positum, baptismo regeneratum, signaculum fidei consecutum per sanctos viros Chromatium tunc presbyterum, Jovinum archidiaconum, et Eusebium diaconum sancti Valeriani, subdit: « Ad majorem rei fidem . . . præcipuum Ecclesie nostræ mysterium pando . . . sancta Aquileiensi ecclesia, Dei spiritu futuras adversum nos calumnias providente, ubi tradit *Carnis resurrectionem*, addit unius pronomini syllabam, et pro eo quod cæteri dicunt, *Carnis resurrectionem*, nos dicimus, *Hujus carnis resurrectionem*, quo scilicet frontem, ut mos est in fine symboli, signaculo contingentes, et ore carnis hujus, videlicet quam contingimus, resurrectionem fatentes, omnem venenatæ adversus nos linguæ calumniandi aditum perstruamus. » Occurrebat Rufinus, qui pro Origene sexuum differentiam

in resuscitandis amovente, stabat, objectioni, quæ sibi poterat inferri. Sed casso labore. Nam sanctus Hieronymus Apologia II adversus Rufinum artem detexit. « Non quaero, ait, quod scribis eandem carnem resurgere, in qua vivimus, nullo membro amputato, nec aliqua parte corporis desecta: hæc enim tua verba sunt. Sed quaero quod Origenes negat, utrum in eodem sexu, quo mortua sunt corpora suscitentur. . . . Hæc aut dicere debueras aut negare. » Huc facit quod Gregorius lib. XIV, cap. 29, Moral. in illud Job. : *Et rursus circumdabor pelle mea*, refert: videlicet Euticius Constantinopolitanus negantem veram corporum resurrectionem, adeo a se convictum, ut moriens *pellem manus suæ teneret dicens: Confiteor quia omnes in hac carne resurgemus.*

XXIII. Hæc sunt addita in symbolo Aquileien. Quæ

vero desunt præcipua sunt *communione sanctorum, et vitam æternam.* Primum, etsi non inseratur, intelligitur in verbo *ecclesiæ*; adeoque ejus articuli potius est expositio, quam singulare fidei aliquod caput, ut docemur per Catechismum Romanum sect. 24. *Vitam autem æternam* deest non solum in Aquileiensi, sed et in Orientali, et in Romano, quod vera Apostolicum est, et non nisi in vulgari reperitur. Sanctus Hieronymus epist. 61, adversus errores Joannis Hierosolymitani: « Post confessionem Trinitatis, et unitatem Ecclesiæ, omne Christiani dogmatis sacramentum carnis resurrectione concluditur. » Sed hic in resurrectione carnis comprehenditur, ut inquit Rufinus loc. cit. num. 45, « Erit ergo corpus quod resurget a mortuis, incorruptibile et immortale non solum justorum, sed etiam peccatorum. » Et si corpus, ergo et anima, per quam vitam vivet æternam.

DISSERTATIO SEXTA.

DE SYMBOLO ALTINENSI.

I. Pater Antonius Pagi in Critica Baroniana, ad an. Christi 802, num. 5, habet hæc verba: « Baluzius in Præfatione lib. I Miscellaneor. pollicetur se integram sancti Paulini epistolam ad Carolum Magnum scriptam de rebus gestis in concilio Altinensi in lucem emissuram » quibus manifeste indicat se eam non vidisse. Et quidem videre ipse integram non potuit, cum e vivis an. 1699, Non. Jun., Aquis Sextiis decesserit, epistolam autem non nisi an. 1715 inter Miscellanea Baluzii tom. VII Parisiis prodierit; in quo epistolam tom. I promissam, ex schedis V. C. Jacobi Sirmondi, pag. 6, integram profert ipse Baluzius, quo ex fonte et nos eam hausimus, et suo loco inter opera Paulini retulimus. Principium et finem epistolæ afferunt et Baronius an. 802, num. 7 et seq., et Collectores Conciliorum. Nos quidem ex codice Vaticano, quo usus est Baronius, licet, ut ipse fatetur satis mendoso, et ex Concilii Labbeanæ editionis correximus menda quibus scatet editio Baluziana. Cum vero ex Vaticano codice ut pote manco, non licuerit emendare nisi principium et finem dictæ epistolæ, nos ad reliquas partes ejus, notas, et observationes nostras conjectando producimus, ut lux non nimium claræ orationi affulgeat. Paulini siquidem stylus, si quando alias, hic certa verborum copia, ne dicam farragine implexus est, et phrasim adhuc turgidiorem præsefert, quam quæ in cæteris ejus scriptis conspicitur. Corruptus sæculi gustus id ferebat, et ipse exquisitas dicendi formulas consecutus est, ut epistola digna principe, et regis aulæ digna appareret. Circa eam tria occurrunt quæ subtilius examen et accuratius expostulant: videlicet quæ fuerit concilii, de quo loquitur epistola, potissima, seu proxima præter communem, causa: quo anno et anni tempore concilium coactum sit, et tandem quo jure Altini fuerit coactum.

II. Intimam concilii Altinensis cogendi causam examinare agredienti statim in limine occurrit Patris Bernardi Mariæ de Rubéis viri doctissimi sententia ut nobis videtur, a qua cum dissentire manifestis argumentis ducti, ut infra patebit, cogamur, eam non modo referre, sed et ubi opus erit infirmare necesse habemus: quod virum veritatis amatissimum æqui bonique facturum non dubitamus. Is igitur in dissert. de schismate Aquileiensi cap. 21 facinus Mauriti ducis Venetorum filii, in Joannem Gradensem patriarcham perperatam, quod communiter, si non unica, præcipua tamen concilii causa censetur, uti diximus in Vita sancti Paulini, cap. 12, num. 4, non admittit, sed verba epistolæ, quæ scelus producit, ad injurias allatus Leoni III pontifici Romæ a Paschali, et Campulo in letaniis die 25 Aprilis an. 799 ait referenda,

B pauloque post eodem anno celebratum concilium. « Immane vero facinus, inquit, quod memorat Paulinus, ad Venetos pertinere, qui Gradensi antistiti vitam eriperent, sine causa dicitur. Illud potius intelligi debet, quod Romæ in sanctissimum pontificem Leonem III intentatum fuit. » Et § seq.: « Id anno contigit 799, ut communi calculo docent scriptores: unde eodem anno synodum Altini habuisse Paulinum colligitur. Diem designat Anastasius, qua iugens commissum est sacrilegium, *Cum Leo more solito in letaniis, quæ ab omnibus majores appellantur, procederet, diem scilicet 25 Aprilis.* His diebus paschali tempore suam pro more synodum Altini celebravit Paulinus: vulgatumque sceleratum facinus Carolo regi denuntiat, ad ultionem. »

III. Verum rationes ipsæ, quibus in hanc opinionem adductus est, expendendæ sunt. 1. Est, quia nunquam in epistola Carolus vocatur imperator, sed rex tantummodo. Imperator dictus est an. 800 quo nondum acciderat nex Gradensis præsulis. Si ergo interitus patriarchæ Gradensis nondum acciderat, in causa esse non poterat, ut concilium convocaretur. 2. Quia sicuti Anastasius Leonem dicit a suis offensibus *semivivum* relictum, ita et Paulinus ait sacerdotes *semivivos relictos*. 3. Epocha, quam habuit in mente Paulinus, cum alludit ad legem Levit. XIX, 23, latam de non gustando de fructu pomiferorum lignorum a primo plantationis anno ad quintum usque, intermissione synodorum insinuat, scilicet a synodo Francofordiensi an. 794 ad synodum Altinensem an. 799. Anno autem 799 non facinus in Grandensem patriarcham, sed facinus in Romanum pontificem accidit. Ergo de hoc, et non de illo agit Paulinus in sua epistola et synodo. Hæc sunt potiora argumenta, aive conjecturæ P. de Rubéis.

IV. Ad quorum primum responderi poterat, primo, quod in codice Vaticano habetur *imperator*: quam lectionem probat Pagius ad an. 802, n. 4. Insuper nihil evincit, aut necessario concludit argumentum ex appellatione vel regis, vel imperatoris. Sicut enim antequam imperator acclamaretur, pluries *imperator* est dictus, ut docet Baluzius ipse in notis ad concilium Narbonense; quod et nos advertimus in dissert. 4, n. 27, et videre est apud Du Cange V. *Imperator*: ita post susceptum diadema imperii *regem* dici posse non est ambigendum. Sic et in diplomate ad Fortunatum Gradensem datum an. 3 imperii, ipse Carolus dicit: « Maximum *regni* (non imperii) nostri munimentum, etc., » et circa finem: « pro *stabilitate regni* nostri jugiter, Domini misericordiam exorare. » Neque hic imperii habet, sed *regni* observatione dignum est, quod habet Cointius ad an. 803, num. 58.

« In eodem præcepto, ait agens de hoc diplomate Fortunato concesso, Carolus annum imperii sui tertium apponit pro caractere chronologico, et in ipso diplomatis contextu misericordiam Domini non pro imperii sui, sed pro regni sui stabilitate cupit exorari. **236** Cur autem non utrobique mentionem imperii faciat hæc ratio reddi potest. Imperii nomen perhonorificum, ditio nulla, ne vicus quidem. Idcirco Carolus, ut tempus consignet, quo præceptum emitit, annum notat imperii sui; sed ubi de suis agit ditionibus, eas non imperii, sed regni vocabulo representat. » Igitur Paulinus, qui in ditione Caroli regis concilium cogit, regem appellat, eadem forte ratione et ipse permotus.

V. Ad secundum de conformitate verborum, quæ in Anastasio et in Paulino reperiuntur, nempe *semivivus*, Pater de Rubeis casu ne, an quia sententiæ suæ nequaquam faverent, aliqua verba omisit, quamvis proxima tetigerit. Textus sic se habet : « De sacerdotibus autem plagis impositis, semique vivis relictis, vel certe diabolico fervescente furore per ejus satellites interemptis non meum, sed vestre definitionis erit iudicium. » Omisit *interemptis* : quamquam « verosimillimum dicat non unum pontificem, sed alios quoque sacerdotes, qui sese nefariis hominibus opposuerunt fustibus percussos, plagas excepisse, aliosque necatos esse. » In facto autem Leonis nullus interimitur; et an *verosimillimum* sit sacerdotes se opposuisse, et ideo necatos, audi Anastasium in Leone III, n. marg. 369 : « Clam armati ad ipsum (Leonem) trucidandum absque ulla reverentia confluerunt Paschale ad caput stante, et Campulo ad pedes secundum iaiquum eorum consilium. Quo facto omnis (nota hæc verba), omnis, qui circa eum erat populus, videlicet inermis, et in Dei officio præparatus timore armorum perterritus in fugam conversus est. » Lego sequentia neminem a pontificis persecutoribus læsum verbero, minusque neci datum in Anastasio invenies. Factum ergo Leonis ab Anastasio relatum non convenit cum expositione Paulini asserentis *Sacerdotes plagis impositis semivivos relictos, vel* (idem esse vel, ac et cuique ejus ævi consuetudinis non ignaro satis notum) *certe diabolico furore per ejus satellites interemptos*. Frustra igitur eam conformitatem verborum quaerit P. de Rubeis sententiam suam fulcire cum potius verborum discrepantia, nostram quam infra proferemus opinionem tueatur.

VI. Tertium sive argumentum sive conjectura ex mysteriis legalibus pettum parum urget. Quid eniam ad numerum annorum, quibus Paulini erat concilia cogere in sua provincia facit concilium Francofordiense, cui etsi interfuit, non tamen ab eo coactum est, ut tanquam de vinea a se plantata fructus comedere sibi liceret? quidquid ibi egit Paulinus non sibi, quia *planta cedit solo*, poterat imputare, ac proinde non poterat inter sua concilia Francofordiense accensere, ut a celebratione ejus numerum intermissorum annorum ad exemplum mosaicæ legis computaret; quod si ad hunc mysticum numerum Paulinus allusit, et ad intermissa concilia respexit, probabilius videtur eum pingui Minerva, ut dicitur, compoctando tempus et annos, concilium Forojuliense designare. Ab anno 796 ad an. usque 803, quo nos credimus concilium Altinense celebratum, vere septennium excurrit, quod numerum mysticum annorum de quibus in lege sæpius memorata dictum est, non modo adæquat verum etiam superat. Sed res non est ad ultimam differentiam in comparationibus deducenda. Satis enim erat, mysticum quinquennium numerum comprehendere utcumque, ut in septennio comprehenditur. Si hæc non arident, et dices quinquennium nimis late accipi a nobis, et nos dicimus concilium Francofordiense constare non esse Paulini, ut ab eo de suis conciliis agens, sistendo in allegoria arborum a se plantatarum, epocham quinquennii statueret. Quid autem de hoc mystico numero sentiendum credamus

in notis dictum. Interim nonnulla adhuc opponenda.

VII. P. De Rubeis de die, quo male habitus est Leo Romæ sic habet : « Diem designat Anastasius. . . . scilicet 25 Aprilis. His diebus (nota hæc verba), his diebus paschali tempore suam pro more synodum Altini celebravit Paulinus : vulgatumque sceleratum facinus Carolo regi denuntiat adulationem. » Non negamus *pro more* imo et tempore a canonibus præscripto synodum coactam. Hoc enim est, quod ait Paulinus : « Canonum incitantibus documentis concilium Altini habitum. » Quippe non præcise ob facinus quoddam ad ulciscendum, sed ob consueta negotia in synodis agenda, videlicet de fide, de disciplina, et hujusmodi rebus eam Paulinus collegit, ut infra patebit. Erat ergo synodus ordinaria, ut videtur innuere ipse P. de Rubeis illis verbis : *Paschali tempore pro more*. Canones enim binas in anno collectiones synodorum statuentes alteram ad Idus Octobris, alteram in hebdomada Dominicæ tertiæ post Pascha mandant celebrari. Ita concilium Nicænum i cap. 5, et Antiochanum i can. 20. Ad mensum Octobrem synodum Altinensem remittere nec P. de Rubeis consentit, qui *tempore Paschali* celebratam ait. Anno autem 799, quo Pascha in prid. Kal. Aprilis, seu 31 Martii incidit, Dominica tertia post Pascha ad 21 Aprilis diem est locanda. In hujus hebdomadæ feria quinta, quæ est 25 Aprilis, casus Leonis evenit. Non ergo innotescere potuit Paulino celebranti juxta præscriptum canonum de more ea hebdomada suum Altini concilium, ut ex eo comprovincialium episcoporum nomine scriberet ad Carolum et adulationem sceleris eum incitaret. Si dices concilium per hebdomadas sequentes celebratum, quaero an ordinario, an extra ordinem factum dicas. Si ordinario : non est amplius *de more*. Mos enim erat juxta canones hebdomada tertia post Pascha concilia haberi. Si extra ordinem : cum nulla præter communes in quocunque concilio acritas causa appareat cur extraordinario cogenda fuit nisi ob sacerdotes male habitos? Sane non erit dicenda hæc coadunata antequam casus Leonis innotesceret. Innotescere autem non potuit, nisi mense Maii jam inchoato, puta die circiter 7 vel 8. Ab hac ergo die ad summum synodus cogi potuit. Pentecostes autem festum in diem 19 Maii, quo probabilissimum est dimissos comprovinciales pro ea solemnitate ad suas Ecclesias, incidit. Intra spatium ergo 11 circiter dierum causa innotescit, synodus convocatur, adunatur, peragitur? Id vero concoquere quis possit. Si adhuc tempus protrahis, jam extra tempus paschale procedimus, et tamen dicitur : *His diebus paschali tempore* concilium celebratum.

VIII. Sed jam componenda lis est cum P. de Rubeis, quicum etsi inquirendæ veritatis gratia opinionis dissentio esse potest, simultas tamen, vel contentio intercedere nequaquam poterit. Nam, ut aiebat quidem :

Diversum sentire duos de rebus eisdem
Incolumi licuit semper amicitia.

Igitur Paulinus cum scribit Carolo de *sacerdotibus plagis impositis, semivivis relictis, et per satellites interemptis* utrumque facinus respicere potuit Romanum scilicet et Gradense. Videns enim feritatem, quam perversi homines exercuerunt in Leonem III an. 799, renovari in Joannem Gradensem patriarcham an. 802 vel 803 ineunte, quaerimonias ex concilio Altinensi imperatori Carolo direxit, ut manus auxiliares laboranti Ecclesiæ præberet, illic *sacerdotibus semivivis relictis* innuens Leonem vulneratam a nefariis Romanorum hic *sacerdotibus preemptis*, innuens Joannem Gradensem e turri præcipitem datum, et e vivis crudeliter sublatum. Hoc desumi posse videtur ex verbis epistolæ, dum hortatur Carolum ad sententiam ferendam, quæ hujusmodi temerarios, impiosque cæcres homines imposterum coerceat et ut amplissima regnorum suorum ditione prohibeat.

« Egrediatur, ait, si placet una de hac re per universam regni vestri late diffusam monarchiam decretalis sententiæ ultio, quam nulla unquam possit inimica veritatis, et adversatrix justitiæ . . . oblitio abolere. Valde enim hujus sceleris truculentæ præstigia ob incuriam disciplinæ per cunctas mundi Ecclesias prævalere partes. » Hæc loquendi formula, si bene perspicitur, innuit Paulinum non ex una actione scelestâ tantummodo ansam arripuisse provocandi Carolum ad ultionem. Sed considerans quod Romæ sacerdotes vulneribus sauciantur, Gradi necantur, et sic malum, quod *pestem* vocat, serpit et grassatur, et in pejus vergit in dies, sollicitat imperatorem, ut lege lata a regnis suis malorum hominum in Christi ministros furentium ulterius insaniendi libertatem submoveat. Ita igitur inter utrumque nostrum conveniat. Demum illi Paulinum ad facinus in Leonem papam intentatum in sua epistola respexisse: det nobis ille, Joannis quoque Gradensis cædem a Paulino designatam illum semivivum relictum, hunc peremptum suis verbis significare voluisse.

IX. Igitur cum non respexerit Paulinus verbis suis unice et præcise ad casum Leonis papæ, ut manifeste probatum est, nec aliud hujusmodi facinus circa hæc tempora, quod Paulinum pertinere possit præterquam Joannis Gradensis in historiis occurrat, cum iis stamus, qui necem Gradensis patriarchæ credunt argumentum dedisse Paulino de sacerdotibus vulneratis, et peremptis conquerendi, et ex concilio Altinensi scribendi ad Carolum eumque ad ultionem ejusdem sollicitandi. Hinc ab anno 799 necessario removenda hæc synodus est, quo factum Gradense non adhuc acciderat. Communiter assignatur Altinense concilium an. 802, sed hoc anno non potuisse cogi, ut cognoscas, recale, quæ in Vita sancti Paulini, cap. 12, num. 1 et 2, de electione Christophori in Olivolensem episcopum in gratiam **237** Nicephori imperatoris Constantinopolitani a Joanne Gradensi ad consecrationem non admissi, quamquam instarent tribuni Venetorum, et ex hinc causam enatam ipsum patriarcham Gradensem interimendi, jam diximus. Nicephori ad imperium assumptio, seu verius intrusio post depositionem Irenes, matris Constantini facta est indict. 11, Octobris die 31, anno 802, feria secunda, ut vult Petaviius Ration. Tempor. p. 1, lib. viii, c. 6. Brietius lib. ix, cap. 1, decad. 1; Baronius ad an. 802, n. 1; Pagius eod. an. n. 2, qui annus octingentesimus secundus, ut ibi notat Pagius, et 795 secundum Alex. a Kal. Septembris inceptus; quem computum secutus fuisse videtur Paulus Diaconus Histor. lib. xxiii: « Sequenti, ait, anno (is est quintus imperantibus Irenes, quæ reassumpsit imperium, ut ipse ibi scribit, anno ab Incarnatione Domini 791), qui est primus annus Nicephori, pridie Kalendas Novembris, indictione undecima, quarta noctis hora, quæ feria secunda lucebat, idem Nicephorus cum esset patritius et logotheta generalis, tyrannidem adversus Irenem piissimam concitavit. » Ergo Nicephorus a Kal. Novembris an. 802 imperat. Quomodo autem fieri potest, ut duorum tantummodo mensium spatium qui reliqui anno erant, hæc omnia gesta sint, videlicet notitia Venetiis perlata imperantis Nicephori; significatio vel cognitio ejus desiderii de electione Christophori; electio Christophori in episcopum Olivolensem in gratiam ejusdem imperatoris: additio tribunorum Venetorum ad Joannem Gradensem patriarcham, ut electionem admitteret; repulsio electi; classis Venetæ instructio; patriarchæ casus et mors; synodi Altinensis congregatio et conscriptio synodicalis epistolæ. Hæc omnia ut perficiantur, annus propemodum teritur, imo vix fortasse sufficiat.

X. Hanc Nicephori assumptionem, in cujus gratiam eligitur Olivolensis episcopus a Venetis, non adverterunt ii, qui an. 802 denatum Paulinum faciunt. Qui enim anachronismus, die 11 Januarii an. 802 mortuum statuere Paulinum, et eodem anno post

A Kal. Novemb. cogentem concilium Altinense eundem describere! Nos sub finem hujus anni legatum ad Aquense concilium ivisse docemus in ejus Vita cap. 11. Ex his vide quomodo jure ab anno 802 mortem Paulini abduxerimus, sicuti ab anno 803 cogimur abducere, ut suum tempus concilium Altinense inveniat. Hanc rationem ex tempore petitam vidit et scripsit ante nos Cointius: nos autem ineditati sumus et scripsimus antequam Cointium videremus, quem cum hæc nostra transcriberemus, tantummodo nacti sumus. Ille ergo ad an. 803 Altinensis synodi celebrationem locat: Nec, judicio nostro, fallitur. Cum autem ille designare neglexerit anni tempus, quo synodus acta, id nos aggredimur modo demonstrare.

XI. Admisimus supra, n. 8, quod dixerat Pater de Rubéis de *more tempore paschali* coadunatum episcoporum Altinensem conventum: adeoque infra hebdomadam tertiam post Pascha celebratum damus, et ultro concedimus quamvis de anno dissentiamus. B Callebat enim Paulinus canonum Patrumque sanctiones, quas eod. n. ex concilio Nicæno 1, can. 5, et Antiocheno 1, can. 20 allegavimus, ex præcipue quod sanctus Leo papa scripserat epistola 84, cap. 7. Anastasio Thessalonicensi episcopo. « De conciliis autem episcopalibus non aliud indicimus, quam quod sancti Patres salubriter ordinarunt, ut scilicet bini conventus per annos singulos habeantur, in quibus de omnibus querelis, quæ inter diversos ecclesiæ ordines nasci assolent, judicetur. At si forte inter ipsos, qui præsent, de majoribus (quod absit) peccatis causa nascatur, quæ provinciali nequeat examine definiri: fraternitatem tuam de totius negotii qualitate metropolitanus curabit instruere, et si coram positus partibus nec tuo fuerit resopita iudicio, ad nostram cognitionem quidquid illud est, transferatur. » Id præterquam quod sponte concedendum videtur, patet etiam ex verbis ipsius Paulini in concilio Forojulensi ubi dixit: « Bis in anno concilium per unamquamque provinciam fieri debere, in urbe scilicet et metropoli in quolibet opportuno loco juxta metropolitanam ejusdem regionis arbitrium. » Insuper in concilio Francofordiensi, cui Paulinus interfuit, quodque ipsum non poterat latere, statutum erat can. 6 « quod si quid aliquid est, quod episcopus metropolitanus non possit corrigere, vel pacificare, tum tandem veniant accusatores cum accusato cum litteris metropolitani, ut sciamus veritatem rei. » Quod ferme idem sapit ac id quod Leo præscripserat Thessalonicensi episcopo.

XII. Ex his quæ bene noverat Paulinus, inferimus anni tempestatem, qua concilium actum est, nempe intra diem 9 et 16 mensis Maii. Anno enim 803 Pascha in diem 16 Aprilis incidit. Tertia autem hebdomada post pascha diebus 9 et 16 Maii comprehenditur. Cum enim duo velut cardinalia tempora assignantur ad conciliorum celebrationem, Idus scilicet Octobris, et hebdomada tertia post Pascha, D alterum ex his observatum fuisse a Paulino pro certo habendum. Etenim quamvis querela de nece illata præsulî Gradensi exponatur, cætera tamen, quæ in concilio actantur, ostendunt coitionem episcoporum ex ordinariis fuisse, et ad canonum præscriptum unitam. Audi Paulinum disserentem: « Cumque ex conducto in unum canonicis coactus syllabis sacerdotalis cæctus religiosa convenisset devotione, requisitum protinus concorditer constat. .... quemadmodum ejusdem declarat religiosi concilii solemnissimus ordo, de quacunque activi negotii qualitate, de causa orthodoxæ fidei, de statu ecclesiastici culminis, et dignitate, de rerum dispendiosa jactura, de quibuscunque conqueri potest, quæ desiderabant resolvi. » Non ergo ex his erat synodus, quæ uti extra ordinem temporis statuti aguntur, ita eam tantummodo materiam proponunt, in cujus gratiam coadunantur. Sed ex iis erat, quæ altero ex his temporibus cogi solent. Porro concilium illud coactum non fuisse

mense Octobri, præter quod supra dictum est *tempore Paschali* convocatum fuisse, quæ mox subdi-
mus patenter ostendunt.

XIII. Sub finem anni 802, vel initium anni 803 casus Joannis Gradensis patriarchæ accidit. Nam ante Kal. Novemb. an. 802 quo tempore imperitare cœpit Nicephorus, in cuius gratiam Christophorus Olivolensis episcopus dicitur, quem Gradensis metropolita non admittit, et ex hoc in præceps agitur, synodum coactam dicere non debemus. Sed neque post XII Kal. Aprilis an. 803, quo privilegium et pallium a Leone III Fortunatus accipit, suffectus in locum Joannis gentilis sui in cathedra Gradensi evenisse manifestum est. Hoc tempore, nempe a mense Octobri an. 802 ad ingressum usque anni 803 Aquisgranensis synodus, cui interfuit Paulinus, tanquam sedis apostolicæ legatus, ut dicimus in Vita ejus cap. 11, celebratur. Paulino igitur absente, Joannes occiditur. Intempestiva autem querela Paulini et Patrum Altinensium visa Carolo fuisset, si usque ad dimidium Octobris sequentis dilata esset, cum opportune e synodo Paschali tempore coacta proponi potuisset.

XIV. Pagius ad an. 802, n. 5, ex eo quia pallium datur Fortunato Gradensi XII Kal. Aprilis, arguit concilium Altinense antea celebratum. Sic ait: « Concilium Altinense... ab hoc anno (802) removeri non potest, cum Paulinus, ut statim ostensurus sum (num valide suo loco visum) hoc anno ad Deum migraverit, et Leo III Joannis patriarchæ Gradensis successoris pallium miserit mense Martio sequentis Christi anni. » Vides Pagium ex pallio dato XII Kal. Aprilis arguere concilium antea, nempe, ut ipse putat, an. 802, celebratum. Sed annus jam supra exclusus est. Anteponendi autem concilium pallii collationi necessitatem non video. Vigesima prima Martii anni 803 datum pallium Fortunato Joannis successori, libens volensque do. Quid tum? Non potuit ergo eo ipso anno 803 celebrari postea synodus Altinensis? Id vero non consequitur. Non enim suffectio Fortunati in cathedram Gradensem, et collatio pallii jus adimebat Paulino concilium congregandi, et pro vindicta Carolum exorandi. Imo verosimillimum videtur, quod an. 803 accepto pallio pergens Fortunatus in Gallias ad Carolum, « ut eum adversus duces (Venetorum) incenderet, res Nicephori majore, quam par erat, studio complectentes, » ut ait Sigonius, et forte ultionem de nece patrum, et ecclesiæ Gradensis injuriis postulaturus, secum litteras concilii attulisset post cuius celebrationem, et non antea cum discessisse indicat spatium temporis, quod excurrit a Maii dimidio ad dimidium Augusti, cuius diebus obtinet privilegium a Carolo. Tempus enim trium mensium ad iter, et ad negotium perficiendum justam servat proportionem. Supra autem visum est statuere Leonem in sua epistola, et Carolum in synodo Francofordiensi, si quod ex majoribus criminibus perpetraretur, cui concilium remedium afferre non posset ad se deferri. Crimen autem in episcopum admissum ex majoribus fuisse quis ambiget? Sicut ergo nemo æquius querelas ad Carolum dirigere debuerat, quam Paulinus et synodus ab eo congregata, cuius ecclesia contermina erat, Gradensi imo olim una cum Gradensi in cuius præsulem adeo immaniter **238** sævitum fuerat, ita nemo alius justius querelas, epistolamque concilii deferre ad Carolum debuerat, quam Fortunatus, qui enecati episcopi una erat et junctus sanguine, et sedis legitime electus successor. Accipe ergo hanc inductionem, si placet: Paulinus congregat concilium in obedientiam canonum, et præcipue syllabarum Caroli in concilio Francofordiensi expressarum; canon Francofordiensi statuit ut quæ non possunt a concilio corrigi, deferantur ab accusatore ad regem cum litteris metropolitanis; factum ducis Venetorum corrigi aut vindicari non poterat a concilio; metropolita Paulinus dat litteras accusationis, nomine concilii; Fortunatus Gradensis pergit ad Carolum tu-

telam ecclesiæ suæ impetraturus, ut hæc omnia in superioribus ostensa sunt. Quid ergo obstat quominus dicamus ipsum Fortunatum detulisse epistolam Paulini et synodi Altinensis Carolo imperatori. Non obstat annus, quia concilium celebratum esse anno 803 quo Fortunatus pergit in Galliam, supra demonstratum est. Non mensis, quia concilium celebratur antequam in Gallias pergat, circa mensis Maii dimidium, et hoc quoque est ostensum. Nec ergo tempus, nec series rerum gestarum obstat.

XV. Hic tanquam sede media inter tempus et locum pendenda est censura, quam huic epistolæ Paulini supponit Baluzius, qua et tempus, et locum una simul impetere videtur. Sic ait: « Hanc epistolam Baronius, et alii post eum retulerunt ad annum 802 non satis firmis conjecturis. Ergo vero puto conjungendam esse cum concilio Altinensi, sive Foro-Julienensi, quod Paulinus patriarcha celebravit aliquot annis antequam Carolus Magnus fieret imperator: idque ni fallor astruunt initium et finis epistolæ, ubi patriarcha petit a principe confirmationem rerum in ea synodo constitutarum. Adde scriptum esse in calce hujus epistolæ in Codice Vaticano, *Synodus Foro-Julienensis*. Recte autem synodus habita apud Altinum, vocatur Foro-Julienensis, quia habita in diocesi Foro-Julienensi. Itaque ponenda est epistola in initio gestorum, uti factum esse in prima synodo Aurelianensi, et in aliis quibusdam adnotavimus in præfatione ad Concilium v, § 17. » Hæc Baluzius, cuius verba per partes repetende: *Hanc epistolam Baronius, et alii post eum retulerunt ad an. 802, non satis firmis conjecturis*. Bene vide quæ diximus n. 9 et 10, ubi anno 802 nullis fundamentis locari posse concilium et per consequens epistolam ostendimus. *Ego vero puto conjungendam esse cum concilio Altinensi*. Optime omnes quos vidi scriptores, a nobis laudati in Vita sancti Paulini cap. 12, n. 4, hoc verum agnoscunt et fatentur. *Sive Foro-Julienensi, quod Paulinus patriarcha celebravit aliquot annis antequam Carolus Magnus fieret imperator*. Perperam, imo falso. Non enim, mi Baluzi, idem est concilium Altinense, ac Foro-Julienense. *Adde scriptum esse in calce hujus epistolæ in codice Vaticano, synodus Foro-Julienensis. Recte autem synodus habita apud Altinum vocatur Foro-Julienensis, quia habita est in diocesi Foro-Julienensi*. Esto: quid inde? Adhuc enim distinguenda est synodus Altinensis a Foro-Julienensi. Quia aliud est Forum-Julium civitas, oppidum (Paulinus vocat *municipium*), aliud Forum-Julium provincia. In Foro-Julio municipio celebratur concilium, quod dicitur Foro-Julienense: Altini, quod est in provincia Foro-Julienensi, Altinense. Non ergo idem est conventus Altinensis, et Foro-Julienensis. Insuper distinctio manifeste apparet ex materia, quæ varia utrobique agitur. In Altinensi agitur de sacerdotibus Gradensi clade enecatis: in Foro-Julienensi ne verbum quidem ejus rei, quia clades nondum erat perpetrata. Aliud itaque est concilium Foro-Julienense, et aliud Altinense, quamvis dicatur quandoque et hoc Foro-Julienense, quia in provincia Foro-Julienensi celebratum.

XVI. Locus tandem concilii non est sine examine prætermittendus, quippe, qui juris et facti dubitandi proferat argumentum. Quo enim jure Paulinus Altini concilium coegit, cum Altinensis cathedra jam Torcellum esset translata et ditionis Gradensis metropolitæ sedes effecta? Hæc autem juris erit controversia. Quomodo cum Altinum eamdem eversionem ab Attilæ copiis passum fuerit, cum Aquileia, Concordia cæteræque in continenti positæ civitates, potuit Paulinus in urbe desolata, et in solitudinem a multis jam sæculis redacta concilium habere? Et hæc erit facti. Antequam utramque dirimamus, pauca accipe de Altino.

XVII. Altinum illustris civitas quondam fuit, cuius meminit Plinius lib. III, cap. 16 et 18; et Strabo lib. V, ubi ait: « Altinum in palude est, similem Ravennæ situm habens. *Ferax et inclita ovium vellere*»

bus, cui duas tantummodo regiones Italiae Ianarum A copia celebres præfert Martialis Apophor. epig. 155 :

Velleribus primis Apulia ; Parma secundis
Nobilis ; Altinum tertia laudat ovis.

Deliciis affluens, et amoenitate loci adeo præstans
eodem teste, ut ibi quietem suæ senectuti exoptaret.
Ita enim lib. iv, epig. 25 :

Æmula Bœjanis Altini littora villsis,
Et Phœtontei conscia sylvæ Rogi :
Quæque Antenoreo Dryadum pulcherrima Faano
Nupsit ad Euganeos sola puella lacus.
Et tu Ledaæ Felix Aquileia Timavo,
Hic ubi septenas Cyllarus hausit aquas :
Vos eritis nostræ portus requiesque senectæ,
Si juris fuerint otia nostra sui.

Sedem olim habuit episcopalem, cui Heliodorus tempore sancti Hieronymi præfuit, ad quem consolatoriam scribens epistolam 3 in morte Nepotiani, ejus ex sorore nepotis ita regionem ipsam describit quodammodo Nepotiani mores describens : « Cultus ipse provinciæ morem sequens, nec munditiis, nec sordibus notabilis erat. Cumque arderet quotidie aut ad Egypti monasteria pergere, aut Mesopotamiae invisere choros, vel certe insularum Dalmatiæ, quæ Altino tantum freto distant, solitudine occupare, avuncululum pontificem deserere non audebat. » Quem successorem communi calculo futurum avunculo ibidem perguit describere. « Tu Nepotem quærebās, ecclesia sacerdotem. Præcessit te successor tuus. Quod tu eras, ille post te judicio omnium merebatur. Atque ita ex una domo duplex pontificatus egressa est dignitas, dum in altero gratulatio est, quod tenuerit : in altero mœror quod raptus sit, ne teneret. » Illustrem hunc fetum dederat Aquileiensis ecclesia, parens fecunda tunc temporis virorum pietate et doctrina clarorum sub sancto Valeriano, de cujus clericis, quos inter secundus a Valeriano Heliodorus censetur, aiebat sanctus Hieronymus in chronico : « Aquileienses clerici, quasi chorus beatorum habentur. » Sed redeamus ad propositum.

XVIII. Paruisse quondam metropolitæ Aquileiensi Altini sedem episcopalem Heliodorum ipsum testem proferrem, qui sub Valeriano præside, concilio Aquileiæ coacto, tempore Damasi papæ anno 384, coss. Syagrio et Eucherio interfuit, et decimo sexto loco reponitur, nisi suspicaretur obijci posse non provinciali hanc synodum fuisse, cui Ambrosius Mediolanensis, multique Gallorum et canonicorum quoque episcoporum adfuerunt. Verum subsequentium temporum concilia scrupulum affatim tollunt. Etenim anno 579 sub Helia Aquileiensi metropolitâ in causa translationis Aquileiensi cathedræ, jam toties per Hunnos, Gothos, Longobardos exturbatæ, in insulam Gradum, inventur subscriptus quinto loco *Petrus episcopus sanctæ ecclesiæ Altinatis*. Is quoque subscribit Conciliabulo Maranensi inter eos, qui Severum recipiunt. Miror Thomasinum vet. et novæ eccl. discipl. p. 1, lib. 1, cap. 21, adeo allucinatum, ut pro *Altinensis* reponeret *Utinensis*, cum in Paulo Diacono, quem citat lib. iii, cap. 12 (est autem cap. 27), distinctis verbis legatur : *Petrus de Altino*. Sed cum sedes Altinensis, Paulini tempore, Torcellum jam translata fuisset, quo jure ea in ecclesia concilium advocare potuit Paulinus, cujus cathedra non provinciæ Aquileiensi, sed a non uno sæculo Gradensi adnumerabatur? Et hoc est primum juris dubium propositum.

XIX. Quod ut levi manu dirimatur, sciendum est quod statim ac cathedra Aquileiensi, quæ aliquando veterem sedis locum deserere coacta in insulam Gradum se recepit, in duas distracta sedes fuit, Longobardis, Joannem in Aquileiensi ecclesia per electionem cleri populique statuentibus, Gradensibus sibi Candidianum sufficientibus. Hinc sata discordia, et lis exorta quæ tractu temporis valde afflixit has ecclesias, patriarchas inter Aquileiæ veteris et novæ

(novæ enim Aquileiæ nomine Gradus appellabatur) veteri Longobardis, novæ Exarcho, pontificeque patrocinantibus. Sereno patriarchæ Aquileiensi invadenti jura Gradensium scripsit increpatoriam epistolam Gregorius II pontifex Romanus, quam recitat Baronius hoc an. n. 4, aliam Gradensi, ejusque suffraganeis, et Marcello Venetiarum duci, significans se tueri ipsius ecclesiæ jura. Additque Baronius ex epistola Leonis IX, quam ibi habet, quid ambo Gregorii, secundus et tertius olim egerint pro compescendis præsulibus Aquileiensibus ægre decoquentibus quidquid fieret in gratiam 239 Gradensium. Insuper et aliam recitat epistolam Gregorii III successoris immediati secundi, qua increpat Callistum, qui Severo suspectus est, ipsumque adigit ad restitutionem eorum, quæ usurpaverat, monasterio sanctæ Mariæ insulæ Barbianæ, ad ecclesiam Gradensem pertinenti. Et quidem « Callistus, ait Dandulus in Chron., lib. vii, cap. 3, p. 10, receptis admonitionibus papalibus ad cor rediens invasus insulas ecclesiæ Gradensium resignavit. » Annis autem posterioribus novæ quæstiones emotæ, et procurante Maxentio in concilio Mantuano (ni de veritate ejus dubites), an. 826 res Aquileiensi Ecclesiæ sarcitur. Quæ deinde hæc in re sequentibus sæculis evenerunt, omittimus, ne longius a Paulino, qui scopus noster est, recedamus.

XX. Medio hoc tempore, inter Callistum scilicet, et Maxentium, Sigualdus, Paulinus, Ursus, seu Urbanus occurrunt, sub quorum postremo lis, quam Maxentius extinxerat, denuo enascitur inter Aquileiensem et Juvaviensem seu Salisburgensem sedis antistes, ut dicimus in Vita Paulini cap. 8, n. 6, et sub eorum primo, nempe sub Sigualdo, spiritus contentiosis cognoscitur, cujus chorepiscopus Joannes, ut dicimus non levi probabilitate in Vita cap. 4, n. 2 et 3, molestias inferit Ecclesiæ Gradensi. Ergo, ut vides, cæteris dissensionibus libidine correptis, melius intercedit Paulinus, sub quo nullas hujusmodi turbas emotas credimus, quæ vir Dei et pacis amator ab hujusmodi quæstionibus ad scandalum ut plurimum magis, quam ad ædificationem fidelium suscitatis, ad nauseam usque abhorreret. Ex ipsa epistola, quæ dissertationis hujus argumentum suppeditat, viri pacifici character inspicitur, animusque charitatis vinculo cum cæteris episcopis obligatus. Sic enim præfatur : « Carolo, etc. ... Paulinus minimus omnium servorum servus concordie parilique devotione cum fratribus et cum consacerdotibus nostris, etc. » et infra : « cum provincialibus istius sedis, consentaneisque episcopis. » Sed hoc ipsum, quod Altini agitur, nempe synodus convocata et epistola Carolo directa ob vindicandam patriarchæ Gradensium necem, probabilissimum, ne dicam evidens indicium suppediant, nullas tunc temporis inter utrasque sedes contentiones intercessisse.

XXI. Paulinus igitur veteribus sanctionibus stabat, quæ jam ab ipsa in duos patriarchatus scissura tales erant, ut « Aquileiensi omnes episcopi parent, qui in continenti Venetia, quæ Longobardorum ditioris erat, sedes habebant : Gradensi vero ii qui æstuaris et Istriam Orientis Augusto subjectam tenebant. » Ita Sigonius, de Regno Ital., lib. ii ; Ughellus in præmio ad patriarchas Gradenses. Cum autem Altinum non in æstuariis, sed in continenti situm fuerit, nimirum ad fauces sinistras Siliis fluminis, ut fidem faciunt pergentibus Venetias reliquiæ inter ruderata et senticela adhuc occurrentia, et testantur Leander Alberti in Descriptione Italiae in marcha Tarvisina, Cellarius in Geograph. antiq. lib. ii, cap. 9, manifeste evincitur Paulino tunc jus fuisse in eadem Ecclesia, sibi, ut pote in continenti posita, subjecta, concilium convocare, quod et ex ejus verbis elici videtur. Sic enim in epistola ad Carolum dicebat : « In hac sede, cui Deo auctore deservio, concilium habitum Altini fuisse vestræ serenitatis aurbibus opere pretium duximus intimare. » Viden quomodo Altini

num comprehendit in sede, hoc est in provincia, cui tanquam metropolita præerat, et eui Deo auctore deserviebat. Et infra asserit facta « statuta concilii non quasi generalia, sed localia, vel etiam specialia cum provincialibus istius sedis, consentaneisque episcopis. » Non enim extra provinciam cum provincialibus episcopis concilium provinciale somnandum. Quod autem ait cl. Fleury tom. X Histor. eccles., lib. XLV, n. 24, Altinum quondam episcopalem, tunc ab alia sede dependisse, sic intellige, ut ab alio episcopo, puta Tarvisino, vel Concordiensi, utroque Aquileiensi provinciæ, regeretur: non tamen ab alia sede, id est ab alio metropolita penderet. Recte Cointius ad an. 805, n. 10: « Ex eo vero quod Paulinus Altini concilium celebravit, liquet illud oppidum non ad episcopatum Torcellanum, qui patriarchæ Gradenis subiacebat, sed ad Concordiensem tunc pertinuisse, qui patriarchæ suberat Aquileiensi. » Quod de verbo ad verbum, ut pluries facit, transtulit Pagius ad annum 802, n. 4.

XXII. Sed adhuc facti quæstio solvenda: revera ne scilicet Paulinus Altini concilium coegerit, quod ante nonnulla sæcula fuerat eversum. Sedente enim in cathedra Aquileiensi sancto Nicea, qui anno 454 juxta Dandulum, in Chron., lib. v, cap. 5, p. 1, ea infula fuerat insignitus, Atilla Aquileiam captam vastavit. Inde Concordiam Altinumque profectus pariter eas solo æquavit, et regionem populatus est. Tempestive Concordienses et Altinenses in æstuarium se receperunt, nam ibi Caprulas, hi Torcellum finitimasque insulas incolendas concessere. Attamen non illico episcopalis cathedra Torcellum transfertur, sed anno tantummodo 608, quo Rotharis Longobardorum rex duas provincias, que reliquæ erant ditionis Romani imperii, nimirum Alpes Cottias et Opitergium cum appendicibus suis usque Tarvisium, unire cætero regno gestiens, commisso cum Romanis ad Scultemnam prælio, victor existens, ad deditionem coacto Opitergio, bello inter exarchos et suos, ad usque Luitprandi tempora interstitium imposuit. Opitergini exemplo veterum Venetorum, sancti Magni sui præsulis hortatu Eracliam, ex nomine imperantis tunc Heraclii, ad mare recepti considerunt, qui cum sibi agrestes homines cum suis pecoribus sese adjunxissent, et nova civitas omnibus sufficere non posset, Equilium non longe addiderunt. Hæc ex Sigonio, qui addit: « Quæ re animadversa Paulus episcopus Altinas Torcellum et Paulus Patavinas Meta-maucum sedes suas catholicas traduxerunt, atque ea omnia Severini pontificis auctoritate comprobata

A sunt. » Verum ex Dandulo, in Chron., lib. vi, cap. 7, p. 11, non a Paulo, qui nonnisi per mensem Torcelli superstes fuit, sed a Mauritio ejus « successore de firmatione ecclesiæ suæ in Torcello a Severino papa cum consensu Patriarchæ, et collaudatione populi privilegium fuit obtentum. » En tibi Altinensis cathedræ Torcellum translatio, et per consequens a ditione Longobardica, et provincia Aquileiensi ad locum Venetæ ditionis, et Gradensis dioceseos transmigration; sedis tamen nomine adhuc reservato, nam in concilio Romano sub Agathone PP. an. 680, nonagesimus quintus subscribit: *Paulus minimus episcopus sanctæ Ecclesiæ Altinensis provinciæ Istriæ*, quo nomine Marina, et mediterranea Venetia signabantur. Sicut in patriarchatu Aquileiensi factum videmus, qui primo Gradensis, postea Forjuliensis, et Utinensis dictus una, et Aquileiensi ex varia sedis translatione invenitur: hoc tamen discrimine quod patriarcha titulum Forjuliensis vel Utinensis sic usurpaverit, ut nunquam Aquileiensi nomen amiserit. Altinensis vero tractu temporis sic Torcellanus dictus est, ut Altinensis titulum perdidit tandem, et sedis nomen abolitum fuerit.

XXIII. Cæterum Paulini tempore forte ex reliquiis præteritarum cladum aliquid reflectam stetitisse quamdam prioris civitatis umbram liquido inferitur ex eo quod Dandulus lib. viii, cap. 5, p. 19 et 20, memorat *monasterium Altinense* pro cujus abbate constituendo lis oritur inter ducem et patriarcham Venetorum tempore Caroli Calvi, qui imperium adiit an. 876, hoc est an. 75 post concilium Paulini ibi habitum. Insuper in Chronico Rappahyni Caresini cancellarii Veneti quod habetur in Rer. Italicar. Scriptor. tom. XII, col. 459, recitatur diploma Federici imperatoris datum apud Venetias indict. 10, iii Non. Augusti an. Dominicæ incarnationis 1177, testibus inter cæteros Henrico patriarcha Venetorum, et alio patriarcha Aquileiense, quem ex diplomate alio huic supposito ejusdem anni et indictionis cognoscens Uricum fuisse, in quo Altinum sæpius adhuc memoratur; præsertim *monasterium sancti Stephani: quod est Altini, et Altinensis parochia* in ipso occurrunt. Si ergo temporibus aëo a Paulino disitis, adhuc ecclesiam et monasterium Altini conspicis, frustra opponi intelligis eversionem Altini, ut negetur ibi concilium a Paulino celebratum. Quod dictum sit contra eos qui non in Altinensi aliqua ecclesia, sed in Torcellana, Altinensi substituta, synodum factam somniarunt.

AD OPERA BEATI PAULINI APPENDICES.

PRÆMONITUM.

Cum non raro in illustrandis Paulini operibus qua notis, qua observationibus, qua dissertationibus, necesse fuerit quædam proferre quæ inservirent æstruendæ fidei his quæ dicebantur, non abs re futurum visum est, si quæ tantummodo velut libando, summisque, ut dicitur, labiis degustando, tacta sunt, fusiori methodo producerentur, ut ea quæ inferuntur, ex contextu clariora et veriora apparerent. Et quidem eo libentius a nobis hoc factum est, quo lectori gratius futurum putamus. Quippe ea solum prodantur, quæ inventu difficiliora sunt, ut sunt nonnulla adhuc inedita, et pleraque alia edita quidem, sed quæ libris non ita passim occurrentibus continentur; quæ æquius fuit hic proponere, quam lecto-

rem alio amandare, casso plerumque inutilique labore. Duplex igitur erit hæc Appendix: editorum quidem altera, se l rariorum, et quæ Paulini res proprias tangunt: ineditorum altera, ut plurimum ad res Aquileienses pertinentium. In his aliqua diplomata, etsi constet alias edita fuisse, inter inedita tamen reponuntur, non modo ut series diplomatum non interrupta habeatur, sed ea etiam ratione, quia cum ad mss. exemplaria denuo sint recognita et emendata, jure ineditis videantur accensenda. Cum nihil ferme hodie sapiat, nisi quod documento aliquo penitioris antiquitatis condidatur, morem sæculi genio gerendum judicavimus. Tu, lector, conatus nostros æqui bonique ut consulas, etiam atque etiam precamur.